

**MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**BALKAN SAVAŞLARI SIRASINDA İSTANBUL'DA GÜNDELİK HAYAT
(1912-1913)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Pelin DEMİR

Anabilim Dalı: Tarih

Programı: Yakınçağ Tarihi Programı

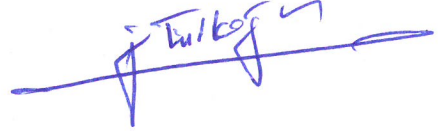
Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail TÜRKOĞLU

OCAK 2019

Pelin DEMİR tarafından hazırlanan **Balkan Savaşları Sırasında İstanbul'da Gündelik Hayat (1912-1913)** adlı bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

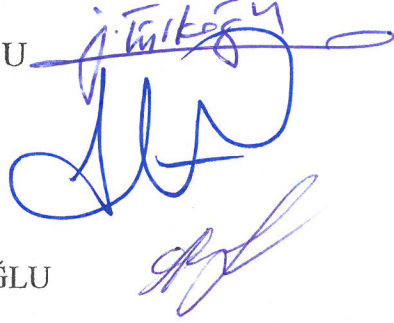
Prof. Dr. İsmail TÜRKOĞLU

Tez Yöneticisi

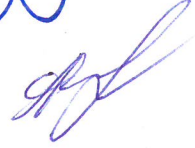
Bu çalışma, jürimiz tarafından Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. İsmail TÜRKOĞLU

Üye : Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ

Üye : Dr. Öğr. Üy. Ayna ASKEROĞLU

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kurallarına uygundur.

ÖNSÖZ

Balkan Savaşları sırasında İstanbul’da gündelik hayatı yazarken amaçlanan en önemli nokta, bu savaşların meydana getirdiği göçlerin etkileri ele alınarak günümüzdeki olaylar ile benzer noktalarını olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Savaşların ilk olarak insan hayatını etkilmesine rağmen tarihçiliğimizde bu nokta eksik kalmıştır. Bu savaşların etkileri tüm dünyayı ve doğrudan Osmanlı tarihini etkilemesi ve imparatorluğun başkenti İstanbul’da meydana getirdiği değişimler bu açıdan son derece önemlidir.

Çalışma doğrudan ana kaynaklar kullanılarak araştırılmıştır. Bilhassa sosyal hayata dair en önemli bilgileri içeren gazeteler ve dergilerden yararlanılmıştır. Osmanlı arşivinden de büyük ölçüde yararlanılarak özellikle 1912-1913 yıllarına dair istatistiksel veriler kullanılmıştır.

Çalışmamda, bana bu zorlu süreçte yardımlarını esirgemeyen, bana sabırla yol gösteren Prof. Dr. İsmail Türkoğlu’na yardımlarından dolayı teşekkür eder ve sonsuz saygılarımı sunarım.

Pelin Demir

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım klavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

BALKAN SAVAŞLARI SIRASINDA İSTANBUL'DA GÜNDELİK HAYAT

(1912-1913)

ÖZET

Osmanlı tarihinin son dönemlerini kapsayan Balkan Savaşları dünya tarihine yön veren son derece önemli bir siyasi olaydır. Bu savaşların ardından meydana gelen gelişmelerin etkileri günümüze kadar hissedilmekle birlikte, Balkan Savaşlarının gerçekleştiği (1912-1913) yıllarda, İstanbul'da özellikle sosyal alanda meydana gelen değişimler son derece çarpıcıdır. İstanbul'a muhacirlerin gelişi ile birlikte İstanbul'da çok önemli değişiklikler gözlenerek muhacirlerin İstanbul'da yaşadıkları problemler, bu geliş ile beraber İstanbul'un gündelik hayatında gözlenen değişiklikler ve İstanbul şehrinin kendine has şehrsel meselerinin varlığı Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne işaret etmesi nedeniyle değerlendirilmesi gereken bir konudur. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin payitahtı İstanbul'da birtakım köklü değişikliklerin meydana gelmesi ve toplum bakış açısının temelden sarsılarak değişmesi, imparatorluğun diğer şehirlerinde de değişikliğin yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca Osmanlı başkentinin Balkan Savaşları esnasında Bulgarlar tarafından düşürülmesi ihtimali, toplum üzerinde bir korkuya ve gerginliğe neden olmuştur. Bu nedenle dönemin insanları başkentlerini ve elde kalan topraklarını koruma dürtüsü ile hareket etmiş ve ilerleyen dönemlerde yaşanacak Kurtuluş Savaşı'na model olması açısından son derece önemlidir. Bu nedenle milli direnişin ilk örneklerinin Balkan Savaşlarında yaşandığını söyleyebiliriz. Milli direnişin emareleri sayılabilecek yardımlaşma, savaşa yazılma, cemiyetleşme, basın yoluyla haksızlıkları duyurmaya çalışma ilk olarak Balkan Savaşları sırasında meydana gelmiş ve bu faaliyetlerin en çok İstanbul'da yürütülmesi son derece önemli bir sosyal dayanışmadır. Sosyal dayanışmasının yanı sıra toplum içinde yaşananlara kayıtsız bir tabakanın da olması dönemin bir başka sorunudur.

Dönemin en önemli kitle iletişim aracı olan gazeteler, Balkan Savaşları yıllarında çok fazla faaliyet göstererek, mezalimleri ve Balkan Savaşlarının haksızlığını kamuoyuna duyurmaya çalışır. Bu nedenle Balkan Savaşları ve gündelik hayata dair pek çok basın yayın organı incelenmiştir.

Bu çalışmada, Balkan Savaşları esnasında meydana gelen olayların İstanbul'da gündelik olaylar üzerindeki etkileri, yaşanan problemler ve 1912-1913 yıllarında İstanbul'da meydana gelen değişiklikler incelenmeye çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER : Balkan Savaşları, İstanbul, Bulgarlar, Cemiyetleşme, Muhacirler, Gündelik Hayat

DAILY LIFE IN ISTANBUL DURING BALKAN WARS

(1912-1913)

SUMMARY

Balkan Wars covering the last period of Ottoman history is a very important political event that guided the history of the world. Although the effects of the developments following these wars have been felt until now, the changes in the social sphere in Istanbul, especially in the years of the Balkan Wars (1912-1913), are very striking. With the arrival of immigrants in Istanbul, there are many important changes in Istanbul, the problems experienced by the immigrants in Istanbul, their reflections on the daily life of the immigrant problems and the problems of the city of Istanbul, which should be evaluated because of the problems of the Ottoman Empire. housing. In addition, a number of radical changes in the Ottoman Empire's Istanbul and the change of the society's perspective from the ground up, led to a change in other cities of the empire. Moreover, the possibility of the Ottoman capital being reduced by the Bulgarians during the Balkan Wars caused a fear and tension on society. For this reason, it is very important for the people to be the models of the Independence War that will take place in the coming periods. For this reason, we can say that the first examples of national resistance took place in the Balkan Wars. The first attempt to promote injustice through the help of national resistance, to write to the war, to become a society, and to hear about the injustices through the press was the first time during the Balkan Wars, and the most important of these activities was the social solidarity in Istanbul. In addition to social solidarity, there is also an indifferent layer of the society.

The newspapers, which are the most important mass media in the period, are trying to publicize the atrocities and the injustice of the Balkan Wars by performing a lot of activities during the Balkan Wars. For this reason, many media organs of Balkan wars and daily life were examined.

In this study, the effects of the events occurring during the Balkan Wars on the daily events in Istanbul, the problems and the changes in Istanbul in 1912-1913 was examined.

KEY WORDS: Balkan Wars, Istanbul, Bulgarians, Society, Emigration, Everyday Life

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
SUMMARY	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	9
1. BALKAN SAVAŞLARINA GİDEN SÜREÇ ve BALKAN SAVAŞLARI .	14
1.1 Balkan Milliyetçiliğinin Doğuşu	14
1.2 Balkan Savaşları	19
2. İSTANBUL' DAKİ MUHACİRLER	28
2.1 Muhacir Kimdir ve Osmanlı Topraklarına Nasıl Kabul Edilir?.....	28
2.2 İstanbul'a Gelen Muhacirler ve İskânları	29
2.3 Kayıp Aileler ve Eşyalar	36
3. BALKAN SAVAŞLARI İÇİN YAPILAN YARDIMLAR VE YARDIM CEMİYETLERİNİN FAALİYETLERİ	39
3.1 İstanbul Halkının Yaptığı Yardımlar.....	39
3.2 İstanbul'da Kurulan Yardım Cemiyetleri	41
3.2.1 Hilal-i Ahmer Cemiyeti.....	44
3.2.2 Müdafaa-i Milliye Cemiyeti.....	50
3.2.3 Donanma Cemiyeti.....	53
3.2.4 Konferanslar Cemiyeti	54
4. 1912-1913 YILLARINDA İSTANBUL'DAKİ HASTANELER.....	54
4.1 İstanbul'a Yaralı ve Muhacir Kabul Eden Devlet Hastaneleri ve Hastane Haline Çevrilen Okullar	54
4.2 Balkan Savaşları Sebebiyle İstanbul'da Kurulan Yeni Hastaneler	58
5. BALKAN SAVAŞLARINDA KADIN FAALİYETLERİ	62
5.1 İstanbul'daki Kadınların Faaliyetleri.....	62
5.2 Kadınların Cemiyetleşmesi ve Topladıkları Yardımlar	64

6. KOLERA İLE MÜCADELE	71
6.1 İstanbul'da Kolera	71
6.2 Koleraya Karşı Alınan Tedbirler	77
7. 1912-1913 YILLARINDA İSTANBUL'DA ASAYİŞ SORUNLARI	80
7.1 Yabancı Devletlere Mensup Şahısların Çıkardıkları Asayiş Problemleri	83
7.2 İstanbul'da Casuslar	85
7.3 İstanbul'da Adli Suçlar	86
7.4 İstanbul'da Fırsatçılık	89
8. İSTANBUL'DA TEMEL İHTİYAÇLAR PROBLEMLERİ.....	91
8.1 Ekmek Problemi	91
8.2 Et Problemi	95
8.3 Kömür ve Gaz Problemi	96
8.4 İstanbul'da Maaş Problemi	97
8.5 İstanbul'da Eğitim Meselesi	100
9. İSTANBUL'DA ULAŞIM VE İMAR	102
9.1 İstanbul'da Atlı Taşıtlar	102
9.2 İstanbul'da Tünel	105
9.3 Şehir Düzenlemeleri	106
10. 1912-1913 YILLARINDA İSTANBUL'DA AFETLER	110
10.1 İstanbul'da Yangınlar	110
10.2 İstanbul'da Sel Felaketi	114
10.3 Deprem	116
11. BALKAN SAVAŞI YILLARINDA İSTANBUL'DA SANAT, EĞLENCE VE SPOR.....	117
11.1 İstanbul'da Tiyatro Faaliyetleri	117
11.2 İstanbul'da Eğlence Hayatı	119
11.3 İstanbul'da Spor Faaliyetleri	122
12. BALKAN SAVAŞI YILLARINDA İSTANBUL'DA ÖNEMLİ OLAYLAR VE GÜNLER.....	125
12.1 İstanbul'daki Siyasi Olayların Akisleri	125
12.2 İstanbul'da Dini Hayat	127
12.3 Hamidiye Zırhlısı'nın İstanbul'a Ulaşması	129
13. İSTANBUL'DA KÜTÜPHANELER VE YAYIN FAALİYETLERİ	130
13.1 İstanbul'daki Kütüphanelerin Durumu	130
13.2 İstanbul'da Basın ve Yayın	132
SONUÇ	136
KAYNAKLAR	140
ÖZGEÇMİŞ.....	151

KISALTMALAR

Çev. : Çeviren
Haz. : Hazırlayan
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedesi
TTK : Türk Tarih Kurum
YKY: Yapı Kredi Yayınları
BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
a.g.e : Adı Geçen Eser

GİRİŞ

Balkanların, Akdeniz'in ve Karadeniz'in orta noktasında yer alması ve birbirinden farklı dilleri, ırkları barındırması nedeniyle tarih boyunca her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Dünya tarihinde ise diğer bir önemli nokta İstanbul'dur. Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan son derece kritik bir konumda olması nedeniyle İstanbul şehri diğer devletlerin Karadeniz'e, Balkanlara ve Akdeniz'e geçişinde kilit görevi görmektedir. Ticaret noktalarının kesiştiği bölgede bulunan İstanbul boğazına sahip olması bu şehrin önemini daha da arttırmaktadır. Bu iki noktanın birbirlerine yakın olması nedeniyle birbirleri için hayati önem taşır. Bu nedenle Osmanlı Devleti bu iki noktanın hakimiyetini eline alarak hakimiyetini sağlam temellere dayandırma amacı taşımaktaydı. Balkanların hakimiyeti doğrudan İstanbul'u daha iyi korumak anlamına geliyordu. İstanbul'un fethinden önce Balkan topraklarının ele geçirilmesi bununla alakalıdır.¹

XX. yüzyılın başları Osmanlı Devleti için tam bir felaket olmakla, birlikte çöküşün sesleri artık hızlıca duyulmaya başlamıştır. Balkan topraklarındaki azınlıklar bağımsızlıklarını ilan ederek yeni birer devlet kurmuş, Kuzey Afrika topraklarının tamamı kaybedilmiş, denge politikası artık iflas etmiş ve Osmanlı Devleti'nin sınırları gittikçe küçülmüştür. XX.yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin bu kayıplara bağlı olarak izlediği siyaset doğrultusunda varlığını devam ettirme; özellikle Rumeli, Anadolu ve imparatorluğun payitahtı İstanbul'u her türlü tehlikeden korumak amacını taşıdığını görmekteyiz. Ancak 1912 yılında Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ta İtalyanlar ile savaşının devam ettiği sırada, dört Balkan devletinin (Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ) Osmanlı Devleti'ne karşı birleşerek savaş açması Rumeli'nin kaybedilmesine ve İstanbul'un tehditlere açık bir hale gelmesinin başlangıcını oluşturmuştur.

XX. yüzyıl siyasi tarihini şekillendiren Balkan coğrafyasında, 1912-1913 yıllarında yaşanan ve iki aşamalı olarak gerçekleşen Balkan Savaşları, I.Dünya savaşına giden yolda belirleyici bir unsurdur.² Balkan Savaşlarından ağır bir yenilgi ile ayrılan

¹ Balkanların Osmanlı Devleti'nin egemenlik alanına katılması, giriş süreci ve Osmanlı klasik kültürü ile ilgili ile ilgili Ayrıntılı bilgi için bakınız: Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1998.

² Sultan Abdülhamit'in doktoru İbrahim Paşa'nın 1914-1915 yıllarına ait günlüğü, Balkan Savaşları sonrasındaki İstanbul'a ait önemli bilgileri içermektedir. I.Dünya Savaşı'na ait İstanbul'da meydana gelen olaylar için Ayrıntılı bilgi için bakınız: Doktor İbrahim Paşa, *İstanbul'da Savaş Günleri Sultan*

Osmanlı Devleti, Avrupa'daki topraklarının % 83'ünü, nüfusunun %69'unu ve bunlara ilaveten devlet gelirlerinden önemli bir kısmı ile önemli ölçüde bir ziraat potansiyelini kaybetmiştir.³ Bu toprakların kaybı ile Balkan coğrafyasının haritası büyük ölçüde değişmiş ve Balkanlardaki güçler dengesi kalıcı olarak sarsılmıştır.

Sonuçları tam bir felaket olan 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında, Balkanlara geçişte köprü durumunda olan İstanbul savaşın odak noktasıdır. Savaş bölgesine yakın olması nedeniyle savaş boyunca İstanbul'dan Balkanlara çokça askeri sevkiyatı yapılmıştır. Sadece askeri mühimmat ve cephane değil askerlerin ihtiyacı olan her türlü tıbbi malzeme, giyecek, yiyecek, barınacak çadır ve akla gelebilecek türlü ihtiyaç maddesi İstanbul'dan gönderilmiştir. Balkanlarda savaşan bütün Osmanlı ordusunun ikmal ve iaşesi İstanbul tarafından sağlandığı söylenilebilir. İstanbul'un zengin ve metropol bir şehir olması ve ulaşım vasıtalarının Anadolu'ya nazaran daha gelişmiş olması nedeniyle ikmal ve iaşenin İstanbul'dan sağlanması daha kolay olmuştur. Ancak bu durum pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Çünkü Osmanlı ordusunun bütün ihtiyaçlarını karşılayan İstanbul şehrine, bir taraftan büyük bir muhacir nüfusunun yığılması İstanbul'da ikmal ve iaşenin sağlanamamasına, pek çok asayiş ve ekonomik sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Savaşın ardından göç ettirmek zorunda bırakılan Rumeli Türkleri kitleler halinde, ilk göç noktası olarak kendilerine İstanbul'u belirlemiştir. Sadece İstanbul'a değil, aç ve çıplak bir halde imparatorluğun çeşitli yerlerine göç eden muhacirlerin gelişleri ile beraber geldikleri yerlerde değişiklikler meydana gelmiştir. Gerek siyasi hayatta, gerek ekonomik hayatta ve gerek sosyal hayatta önemli bir değişikliğe yol açan bu olay Osmanlı Devleti'nin tarihinde eşi benzeri görülmemiş büyüklüktedir.

Kalabalık bir nüfusun kitleler halinde aniden göç etmesi birçok sorunu beraberinde getirmiş ve en fazla göçün İstanbul şehrine yaşanması nedeniyle, en büyük değişiklik İstanbul'da yaşanmıştır. Savaşın başladığı tarihten itibaren meydana gelen olaylar en çok İstanbul ahalisinin gündelik hayatını derinden etkilediği halde, genel olarak Balkan Savaşları ile ilgili olarak savaşın sadece siyasi ve askeri yönleri ele alınmıştır. Gündelik hayat geri plana atılmıştır. Bu sebeple Balkan Savaşlarının İstanbul'un

Abdülhamit'in Doktoru İbrahim Paşa'nın I.Dünya Harbi Günlüğü, Haz. İ.Bahtiyar İstekli, Yeditepe Yay., İstanbul, 2016.

³ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harpleri Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.37.

gündelik ve sosyal hayatına etkilerinin neler olduğu, akisleri ve döneminöne çıkan olayları aydınlatılmak istenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, İstanbul şehrinin bu tarihlerde yaşadığı zorlukları ele almaktır. Bu zorlukların İstanbul'daki gündelik hayatınasıl etkelediği ele alınmıştır.

Balkan Savaşları ile ilgili 1912-1913 yıllarına ait kaynaklar incelendiğinde yoğun bir literatürün olduğu görülecektir. Ana kaynaklar içerisinde en yoğun kısım bu döneme ait olan gazetelerdir. Osmanlı Devleti'nde basın tarihi her ne kadar Tanzimat'ın ilanı ile başlasa da Osmanlı Devleti'nde basına uygulanan sansürler nedeniyle gazetecilik ve gazete okuma anlayışı çok gelişmemiştir.⁴ Ancak 1912-1913 yıllarına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nde basın faaliyetleri ivme kazandığı görülür.1912-1913 yıllarında Balkan Savaşları esnasında yaşanan büyük katliamlar ve haksızlıklar nedeniyle, kamuoyunu basın sayesinde bilinçlendirme yolu seçilmiştir. Basın, bu dönemde toplumun uyandırılmasında bir araç olarak görülmüştür. Her gazetede ve dergide Balkan Savaşlarının yenilgisini işleyen ve tartışan makaleler yer almıştır. Ayrıca Rumeli Türklerinin yaşadıkları katliamların boyutları fotoğraflarla kanıtlanmaya çalışılmış ve bunlar gazetelerde yayınlanmıştır. Bu nedenle Balkan Savaşları ile ilgili olarak yığınla bilgi bulunabilir. Ancak dönemin en büyük sıkıntısı; sadece basında değil İtilafçılar ve İttihatçılararasındaki gerginliğin her alana yansımadır.⁵ Bu nedenle Balkan Savaşı yılları araştırılırken yaşanan en büyük zorluk kitle iletişim araçları içerisinde, kaynakların taraflı ve tarafsız kısımlarını ayırmak olmuştur. Ayrıca bu bilgilerin içerisinde İstanbul'a ait gündelik hayata ait kısımların bulunması son derece güçtür. Ancak yine de Balkan Savaşları dönemi araştırılırken başucu kaynak gazetelerdir. Bu dönemin en önemli gazeteleri; *Tanin*, *İkdam*, *İfham*, *Peyam*, *Alemdar*, *Takvim-i Vaka'i*, *Tasvir-i Efkar*'dır. Bu gazeteler döneme bilgiler vermekle birlikte; gazetelere ek olarak dergiler, arşiv kaynakları, şeriyye sicilleri bu dönem incelendiğinde başvurulması gereken diğer ana kaynaklardır.

Balkan Savaşları'na ait diğer bir önemli kaynak aydınların ve önemli kişilerin yazdıkları hatıralardır. Ordu komutanları tarafından savaş esnasında hatıra yazma geleneği Balkan Savaşları ile birlikte başlamıştır. Ancak İstanbul'a ait gündelik

⁴ Osmanlı Devleti'nde basın faaliyetleri hakkında Ayrıntılı bilgi için bakınız: Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yay.,İstanbul, 2006.

⁵ İttihatçılar ve İtilafçılar arasındaki tartışmalar için bakınız: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İletişim Yay., c.1 , İstanbul, 1984.

hayata dair yazılan hatıralar ise son derece sınırlıdır. İlk olarak tespit edilen eser, 1913 yılında İstanbul'a Kazan'dan gelen, *Vakit* gazetesi yazarı *Fatih Kerimov*'un İstanbul'da üç ay kalarak elde ettiği bilgileri mektuplar halinde Kazan'a göndermesiyle biraraya getirdiği *İstanbul Mektupları* adlı eseridir. Bu eser İstanbul'a ait gündelik bilgiler içermesi nedeniyle araştırmamızın yapı taşını oluşturmaktadır.

Nitekim İstanbul'da Hilâl-i Ahmer hastanesinde çalışmak üzere görevlendirilen Rusya Türklerinden Ümmü Gülsüm, Rukiye ve Meryem hanımlardan Meryem Pataşova'nın *Bir Tatar Hemşirenin Hatıraları* adlı eserinde İstanbul'daki sosyo-politik hayata dair bilgileri içermektedir. Tespit edilen bir diğer hatıra eseri ise, Balkan Savaşı'nın başlarında İstanbul'a gelen Fransız gazeteci Stephan Lauzan'ın *Osmanlı'nın Bozgun Yılları Hastanın Başucunda Kırk Gün Kırk Gece* eseridir. Bu üç hatıra İstanbul'a ait pek çok önemli bilgileri içermesi nedeniyle çalışmamız için son derece önemlidir. Ancak bunların dışında Balkan Savaşları yıllarında İstanbul'da bulunup da hatıra yazan başka şahıslar tespit edilememiştir. İstanbul'a ait bilgi içeren hatıralar daha çok Balkan Savaşlarından sonraki döneme aittir. Bu hatıralarda ise daha çok Balkan cephesine ait bilgileri içerir.

Hatıraların azlığının aksine Balkan Savaşları ile ilgili olarak tez çalışması yapılmıştır. Bunların en önemlisi ise Doç. Dr.Ahmet Halaçoğlu'nun *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri* adlı doktora çalışmasıdır. Bu çalışmada Balkan Savaşları ile ilgili istatistiksel veriler bulunabilir. Bu tezin yanısıra daha pek çok tez çalışması, konferans, makalevar olmakla birlikte, *Servet-i Fünûn*, *Sebilü'l-reşâd*, *Osmanlı Hilal-i Ahmer Salnamesi*, *Donanma Mecmuası* gibi süreli yayında Balkan Savaşları ilgili önemli bilgiler vardır. Balkan Savaşları ile ilgili en önemli arşiv; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* ve *Kızılay Arşivi*'dir. Bu arşivlerde, muhacirlere ve dönemin hastalıklıklarına dair ait daha çok arzuhal, resmi yazışma ve rakamsal dökümü içeren belgeler bulunabilir. Ancak daha öncede ifade ettiğimiz gibi bu bilgiler içerisinde, İstanbul'a ait gündelik bilgiler son derece sınırlıdır.

Çalışmamız, on üç bölümden oluşmakla birlikte, çalışmamızın ilk bölümünde öncelikli olarak Balkan Savaşları ve Balkan Savaşları'nı doğuran siyasi nedenler anlatılmıştır. İkinci bölümde; muhacir kavramının ne olduğu, kimler için kullanıldığı, İstanbul'a gelen muhacirlerin durumu, iskanları ve çeşitli problemleri, üçüncü bölümde; Balkan Savaşları için yapılan yardımlaşma ve cemiyetleşme faaliyetleri, dördüncü bölümde; okul haline çevrilen ve kurulan hastaneler, beşinci bölümde;

İstanbul'daki kadınların Balkan Savaşları için yaptıkları yardım faaliyetleri, cemiyetleşmesi ve dönemin zihniyeti, altıncı bölümde; İstanbul'da kolera hastalığı, yedinci bölümde; döneme ait asayiş bozuklukları ve İstanbul ahalisinde değişen toplumsal ahlak yapısı, sekizinci bölümde; İstanbul'da meydana gelen zamlar, ekonomiyi etkileyen dalgalanmalar ve eğitim problemleri, dokuzuncu bölümde; özellikle atlı araçların temini konusunda meydana gelen sıkıntılar ve diğer ulaşım faaliyetlerindeki aksaklıklarla beraber, İstanbul'da şehir düzenleme faaliyetleri, onuncu bölümde; 1912-1913 yıllarına ait İstanbul'daki afetler ve etkileri, on birinci bölümde; İstanbul'da eğlence ve sanat, spor faaliyetlerine, on ikinci bölümde; İstanbul'da önemli siyasi ve sosyal olayların halk üzerindeki etkileri, son bölümde ise; İstanbul'daki yayın faaliyetlerine ve buradaki kütüphanelerin durumunu ele almaya çalışıldı.

1. BALKAN SAVAŞLARINA GİDEN SÜREÇ ve BALKAN SAVAŞLARI

1.1 Balkan Milliyetçiliğinin Doğuşu

XVIII.yüzyılda meydana gelen Fransız İhtilali nedeniyle çok uluslu toplum yapısına sahip olan devletlerin temelleri kökten sarsılmıştır. Kozmopolit toplum yapısını barından imparatorlukların rejimleri değişerek imparatorlukların azınlık unsurları bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Osmanlı Devleti, Fransa’da ve tüm Avrupa’da meydana gelen bu değişimler karşısında ilk başta kayıtsız kalmış ve ilerleyen dönemlerde bu kayıtsız kalışın olumsuz etkilerini en derinden hissetmiştir. Teknolojik ve teknik olarak geride kalan Osmanlı Devleti, ıslahat hareketleri ile durumu iyileştirmeye çalışsa da başarılı olamamıştır.⁶

Avrupa Fransız ihtilalinin etkileri ile uğraşırken, uzun yıllardır sıcak denizlere inme hayali kuran Rusya bu ihtilali kendi lehine çevirerek Balkanlar üzerinden boğazları ele geçirmeyi ve Akdeniz’e inmeyi hedef haline getirmiştir. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’ne karşı Balkanlardaki her türlü ayrılıkçı hareketlere destek vermiş ve kendisini Slav halklarının kurtarıcısı olarak görmüştür. Bu politika her ne kadar XIX. yüzyılda sonuç verse de kökenleri XVIII. yüzyıla kadar dayanır. 1711 yılında Osmanlı Devleti’ne saldıran ve Prut Savaşı’nda yenilen Rus Çarı I. Petro, hayatının büyük bir kısmını Osmanlı payitahtında geçiren ve üstelik İstanbul’da çok sevilen Dimitri Kantemir’i Ortodoks Hristiyanların kardeş oldukları söylemiyle yanına çekmeyi başarmıştır. Bu gelişme çarın, Balkan Ortodoks Hristiyanlarının “kurtarıcısı” rolünü üstlendiğinin ilk işareti olarak sayılmıştır. Bu durum Rusya’nın Balkanlardaki her türlü ayrılıkçı harekete destek vermesine ve Osmanlı Devleti’nden kopmak isteyen Slav halklarının ayrılıkçı hareketlerine zemin hazırlamıştır. 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması, Osmanlı tarihinin en ağır anlaşmalarından biri olmakla birlikte bu anlaşma sayesinde Rusya Ortodoks Hristiyanlarını resmi olarak temsil etme hakkı kazandı ve böylece Osmanlı Devleti’nin iç işlerine doğrudan karışma fırsatı buldu. Fakat Rusya’nın Balkan milliyetçiliğine yaptığı asıl kalıcı katkı, XIX. yüzyılda Ortodoks Hristiyanlığın “Panslavizm” adıyla siyasi bir ideoloji haline getirmesidir.⁷ Panslavizm; Balkanlar

⁶ III.Selim Dönemi ıslahatları ve Osmanlı Devleti’nin dağılma dönemi ile alakalı Ayrıntılı bilgi için bakınız: Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti’nin Dağılma Devri*, TTK, Ankara, 2010.

⁷ Yahya Kemal Taştan, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ötüken, İstanbul, 2017, s.35.

konusunda hak iddia eden Avusturya'nın çıkarları ile Rusya'nın çıkarlarını çatıştırdı. Bu durum Balkanlarda karışıklığa ve ayrılıkçı hareketlerin başlamasına neden oldu.

Diğer taraftan Napolyon Bonapart'ın Kuzey İtalya topraklarını ele geçirerek bu topraklarda milliyetçilik akımını yayması üzerine, coğrafi olarak Akdeniz'e yakın olan Balkan milletleri, milliyetçilik akımının etkisini doğrudan hissetmiştir. 1803'te ilk isyan eden topluluk Sırp'lar oldu. Ancak Osmanlı Devleti'nden ilk kopan topluluk ise Yunanlılar olmuştur. 1821'de başlayan Mora İsyanı Osmanlı Devleti'ni yıllarca uğraştıran ve yıpratıcı bir mesele olmuştur. Mora'daki askerler Tepedelenli Ali Paşa'nın Yanya'daki isyanını bastırmak üzere görevlendirildiğinden Mora halkını koruyacak askeri bir güç yoktu. Bu sebeple Yunanlılar daha rahat hareket edebilme imkânı bulmuştur. Mora'da başlayan isyan zaman içerisinde bütün Yunan adalarına sıçradı. İsyanın başarıya ulaşmasındaki en büyük etken ise dış güçlerin, özellikle Rusya'nın desteğini almalarıdır. Avrupa basını ise, Helen hayranlığı nedeniyle Yunan isyanına tam destek vererek Osmanlı Devleti aleyhine kampanya başlattı.

Osmanlı Devleti 1827'de Mora isyanını bastırmak üzere Mısır ordusu ile birlikte Navarin'de donanmasını demirlemişti. Ancak İngiltere, Fransa ve Rusya ortada herhangi bir savaş sebebi yokken Osmanlı donanmasını yakarak Osmanlı Devleti'nin Mora isyanını bastırmasını engelledi. Üstelik Osmanlı Devleti uğradığı maddi ve manevi zararının yanında bir de bu üç devletin diplomatik baskısına maruz kaldı. Donanması yakılan Osmanlı Devleti'nin askeri zayıflığından istifade etmek isteyen Rusya Nisan 1828'de Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Rusya 8 Mayıs 1828'de Prut Nehri'ni geçerek Osmanlı topraklarına girdi. 1828'de Tuna'yı geçen Ruslar Edirne'ye doğru ilerledi ve yenilgiyi kabul eden Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kaldı. 1829 tarihli Edirne Anlaşması sonucunda, Mora ve çevresinde bağımsız bir Yunan Devleti kuruldu. Osmanlı Devleti'ndeki bu ilk kopuş, diğer azınlıklara model olarak diğer Balkan halklarının kendi devletlerini kurabileceği bilincini uyandırdı.

Bağımsız Yunan Devleti'nin kurulmasından sonra, Balkan halkları milliyetçiliği daha da benimseyerek İtalya'nın 1861 ve Almanya'nın 1871 yılında siyasi birliklerini sağlama konusundaki başarılarını örnek aldılar. Bulgarlar, Birinci ve İkinci Bulgar imparatorluklarının sınırlarının ardından koşarken, Yunanlılar

Bizans imparatorluğunun canlanmasını, Karadağlılar ve Sırlar ise Stephan Duşan'ın imparatorluğunun yayıldığı yerleri elde etmenin peşine düşmüşlerdi.⁸

Sırlar ve Karadağlılar 1876'da Osmanlı Devleti'ne karşı birleşerek savaşa girdiler. Aynı yıl Bulgarlar ilk kez isyan etti. Bu isyan Nisan ayında çıktığı için Bulgar tarihine *Nisan Ayaklanması* olarak geçmiştir.⁹ Mora'daki Yunan isyanından yaklaşık 50 yıl sonra isyan eden Bulgarlar, Yunanlıların yaptığı gibi Avrupa basının desteğini aldı. Ortodoksların güvende olmadığını bahane eden Ruslar, Balkan azınlıklarından yana tavır alarak Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarına asker çıkardı. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı hicri takvimin 1293 yılına denk gelmesi nedeniyle *93 Harbi* olarak da adlandırılır. Bu savaş Osmanlı tarihinin en ağır yenilgilerinden birisi oldu. Savaşı yürüten 14. Rus Piyade tümeni, Zıştovi yakınından Tuna'yı atladi. Savaşın Rumeli'de tüm şiddeti ile devam ettiği sırada Ocak 1878'de Edirne'nin güneyine giren Rus ordusu Türk nüfusuna karşı büyük çapta kıyım hareketi başlattı. Bunun üzerine 40-50 bin kişilik Türk muhacir kitlesi İstanbul'a doğru göç etmeye başladı. Osmanlı tarihinde Balkanlardan İstanbul'a ilk göç hareketi budur. Göç eden Türklerin yerine Bulgarlar yerleştirildi ve Bulgarlar böylece Tuna civarındaki nüfusunu arttırdı. Diğer taraftan Rus ordusu Ayastefanos'a kadar geldi. İstanbul'un burnunun ucuna kadar gelen Rus ordusunun ilerleyişini durdurmak isteyen Osmanlı Devleti barış anlaşması imzalamak zorunda kaldı.

93 Harbi'nin sonunda imzalanan Ayastefanos Anlaşması, Tuna vilayetinde bağımsız bir Bulgar Devleti kurmak amacını taşıyordu. Ayastefanos Anlaşması'na göre Bulgaristan'ın sınırları Tuna Nehri'nden Ege Denizi'ne kadar uzanıyor ve Osmanlı Devleti'nin Tuna, Edirne, Selanik ve Manastır vilayetlerini de içine alıyordu. Ancak Rusların denetiminde Balkanlarda Slav devletinin kurulması fikri, Avrupalı devletleri korkutmuştur. Almanya, İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın katılımı ile Berlin'de bir kongre yapılarak Bulgarların gücü azaltılmaya çalışıldı. Ayastefanos Anlaşması'nın hükümleri, Berlin Anlaşması ile yeniden yapılandırıldı. Bu anlaşmaya göre, bağımsız bir Bulgar Devleti yerine özerk bir Bulgar Prensligi kuruldu. Bulgar prensinin Çerkaski olarak seçilmesi ile Rusların Balkanlar'daki işgali sona erdi.

⁸ Richard C.Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, Çev: M.Tanju Akad, Homer Yay., İstanbul, 2003, s 2.

⁹ Bilal SY. Şimşir, *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri Kırımlar-Kıyımlar-Göçler*, Bilgi Yay., İstanbul, 2007, s.52.

Bulgaristan prensliğinin sınırları küçültülerek, Tuna Nehri ile Balkan sıradağları arasında bırakıldı. Balkan dağlarının güneyinde Edirne vilayetinin Filibe ve İslimye sancakları üzerinde, Doğu Rumeli vilayeti adıyla merkezi Filibe’de olacak ve başında bir Hristiyan vali bulunacak imtiyazlı bir vilayet kuruldu. Berlin Anlaşması’na Osmanlı imparatorluğunun sınırları içinde ihtiyaçlara göre reform yapılması maddesi eklenilerek, reformları yerel halktan oluşan komisyonlar tarafından yürütülmesi kararı alındı ve bu durum Balkanlardaki Osmanlı idaresinin zayıflamasına, yerel kuvvetlerin ise güçlenmesine neden olmuştur. Bu madde Osmanlı Devleti’nin Balkanlardaki siyasi otoritesini zayıflatması nedeniyle Osmanlı Devleti’ne karşı silahlı komitelerin kurulmasına sebep oldu.

Bulgar prensliğinin sınırları küçülse de Ayastefanos Bulgaristan’ı Bulgarların gönlüne büyük bir ülkü, ideal olarak yerleşti. Berlin Anlaşması’ndan memnun kalmayan Bulgarlar, Berlin Anlaşması’nı hezimet olarak gördü ve bağımsız olana kadar Ayastefanos Anlaşması’nın sınırlarına dönmeyi tasarladı. Yunanlıların *Megali İdea*’sı gibi Bulgarlarında *Ayastefanos Bulgaristan’ı*, *Büyük Bulgaristan* (*Velika Bulgariya*) diye büyük emelleri vardı.¹⁰ Kısacası Berlin Anlaşması, Bulgar milliyetçiliğini daha da perçinledi. Silahlı komiteler kuran Bulgarların ilk hedefi Doğu Rumeli olmuştur. Bulgar prensliğinde kalmış olan Türkler, Bulgar prensliği için tehdit olarak görüldüğünden Berlin Anlaşması’ndan sonra Türkleri Avrupa’dan atma faaliyetleri başladı. Berlin Anlaşması’nın hükümlerinden kurtulmak isteyen Bulgarlar, 1885 yılında Doğu Rumeli ile Bulgaristan’ı birleştirdiklerini ilan etti ve büyük güçlerin bu birleşmeye herhangi bir müdahalesi olmadı. Ancak bu durumdan rahatsızlık duyan Sırbistan, müttefiki Avusturya-Macaristan’ın desteğini alarak Bulgaristan’a saldırdı.

Bulgarlar ve Sırlar arasındaki gerginlik aralarında bir ittifakın oluşmasına engel teşvik ediyordu. Bulgarlar; Trakya ve Edirne, Yunanlılar; Epir, Ege adaları ve Girit, Sırlar; Bosna Hersek, Karadağlılar ise; Arnavutluk ve İşkodra’ya göz dikmişlerdi. 1878 Berlin Anlaşması, Makedonya’yı Osmanlı Devleti’ne iade etse de bütün Balkan devletleri Makedonya üzerinde hak iddia ediyor ve dolayısıyla hepsinin çıkarları Makedonya konusunda çatışıyordu. Aralarındaki anlaşmazlıktan faydalanmak isteyen Sultan II. Abdülhamit Balkan devletleri arasındaki Makedonya meselesini canlı tuttu. Sadece Makedonya konusunda değil, Bulgar kilisesinin Rum-

¹⁰ Bilal SY. Şimşir, *a.g.e*, s.101-102.

Ortodoks kilisesinden ayrıldığı tarihten beri Makedonya’da birçok kilise ve okulun kime ait olduğu meselesinden doğan *kiliseler meselesi* nedeniyle aralarında anlaşamayan Balkan devletlerinin arasındaki bu problemi bilerek çözmeden II. Abdülhamit’in bu taktikleri ile erken tarihlerde Osmanlı Devleti’ne karşı herhangi bir Balkan bloğu oluşmamıştır.

Berlin Anlaşması’ndan 1903 yılı kadar geçen süre zarfında Bulgarlar iyice hırslanarak askeri anlamda kendilerini güçlendirmeye adanmışlar. 2 Ağustos 1903 tarihinde Makedonya’da ayaklanan Bulgarların isyana kalkışacak gücü kendilerinde görmesinin sebebi, Rumenlerle 1902 yılında bir tehlike karşısında karşılıklı olarak birbirlerine askeri yardımı öngören anlaşmanın imzalanmasıydı. Diğer taraftan kendi zayıflıklarının farkında olan Bulgarlar 1904 yılında Sırlarla ittifak anlaşması imzaladı.

Dışta gelişmeler bu şekilde devam ederken, 1908 yılında Enver Paşa liderliğindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimi ele geçirdi, meşrutiyeti ilan etti.¹¹ II. Abdülhamit tahttan indirilip Selanik’e sürgün edildi ve yerine Mehmet Reşat getirildi. Mehmet Reşat dönemin tarihçileri ve aydınları tarafından sessiz, sakin ve devlet işlerine karışmayan bir padişah olarak nitelendirilmiştir.¹² 1876 anayasasını yeniden yürürlüğe koyan İttihatçılar, Osmanlı ordusunu modernize etmeyi hedeflemişlerdi. Osmanlı Devleti’ndeki siyasi rejim değişikliğinden faydalanmak isteyen Avusturya-Macaristan ise Bosna Hersek’i işgal etti. Avusturya-Macaristan’ın bu şekilde davranmasının sebebi, 1908 Osmanlı meclis-i mebusunun Bosna Hersek’te milletvekili seçmesi ve bu durumun Osmanlı Devleti ile Bosna Hersek arasındaki bağı kuvvetlendireceği endişesi idi. Nitekim Bosna Hersek

¹¹ 31 Mart Vakası sırasında İstanbul’da meydana gelen olaylar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Yusuf Akçura, *Darü’l-hilâfet Mektupları*, Haz. İsmail Türkoğlu, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2016.

¹² Dönemin yönetim merkezi Dolmabahçe Sarayı’nda görevli Başmabeynci Halit Ziya Uşaklıgil, bizzat V. Mehmet Reşat ile birlikte uzun yıllar vakit geçirmiştir. Halit Ziya Uşaklıgil’in saray anılarını topladığı *Saray ve Ötesi* eseri meşrutiyetin ilk yıllarını kapsamakla birlikte dönemin en önemli kaynaklarından birisidir. Halit Ziya Uşaklıgil eserinde Sultan Mehmet Reşat ile ilgili diyor ki: “Sultan Reşat tahsil görmüş, rü’yet ufkını genişletecek ma’lûmat edinmiş, memlekette muhtelif kıt’alar yapmış, tarih-i âleme dair tetebbü’atda bulunmuş, siyaset-i hariciyeye müte’allik içtihatlarla vâsıl olmuş bir zat değildi elbette; hanedandan hiç biri öyle değildi ki o böyle olsun. Fakat onda söylenenleri dinlemek, bilmediğinden bahs etmemek ve ıtıla’ı dairesine getirilen ma’lûmatı telakki etmek için bir kabiliyet vardı. Huzuruna giren sadrazamlarla, nazırlarla, siyasiyade mensub zevat ile valilerle, İstanbul’a uğrayan yahut İstanbul’dan ayrılacak olan Türk sefirler ile uzun uzun konuşurdu. Daha doğrusu onlara karşı bilgisizlik göstermemek için susarak dinlerdi. Onun hakkında uzaktan yanlış hükümlere vâsıl olanların fikrine mugâyir olarak kendisine söylenen şeyleri kavramak zekâsına malik olan ve bilmediğinin inadına saplanıp kalmayan bu zat ile görüşenlerden hiç birine tesadüf etmedik ki nezdinden fena bir intibâ’ ile ayrılmış olsuy.” Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Hilmi Yay., İstanbul, 1940, c.2, s.69-70.

konusunda Avusturya Macaristan'a yardım edeceği garantisini veren Bulgaristan'ın bu yardımına karşılık, Avusturya Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesine yardım edecekti. Olaylar bu şekilde gelişirken 6 Ekim 1908 günü Bulgarlar bağımsızlığını ilan etti. Böylece Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir Balkan devleti daha kurulmuş oldu. Aynı gün Girit adası da Yunanistan ile birleştiğini ilan etti.¹³

Geçmişten beri Osmanlı Devleti'ne sadık olan Arnavutlar, Osmanlı Devleti'ndeki rejim değişikliğini coşku ile karşıladılar. Ancak Jön Türk yönetiminin merkezîyetçi faaliyetleri sebebiyle Arnavutlar arasında da kıpırdanmalar baş gösterdi. 1910 yılında Kosova bölgesinde başlayan Arnavut isyanı, Balkan Savaşlarının başladığı tarihe kadar bastırılmamıştır.

Olaylar bu şekilde devam ederken İtalya aniden 28 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki son toprağına yani Trablusgarp'a asker çıkardı. Habeşistan'da aradığını bulamayan İtalya, yönünü Adriyatik ve Balkanlara çevirdi. Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i topraklarına katmasından dolayı konumunu korumak istedi.

1.2 Balkan Savaşları

Ayastefanos ve Berlin anlaşmalarının beraberinde gelişen olaylar neticesinde Balkan devletlerinin toprak alma isteğı, Şark meselesinin IX. yüzyıl ile birlikte Türkleri Avrupa'dan çıkarma aşamasına geçmesi ve Balkan topraklarındaki karmaşık demografik yapının yarattığı gerginlik Balkan Savaşlarının nedenleri olarak görülebilir. Diğer taraftan Balkan devletlerinin aralarında büyük bir problem olarak görülen kiliseler meselesinin; İttihat ve Terakki Partisi'nin çıkardığı 3 Temmuz 1910 tarihli *Kiliseler Kanunu* ile çözülmesi ile birlikte Balkan milletleri arasındaki en önemli mesele halledilmiş, böylece Osmanlı Devleti aleyhine birleşmelerindeki en önemli engel ortadan kalkmış oldu.¹⁴

Doğu Rumeli vilayetinin 18 Eylül 1885'de Bulgaristan tarafından ilhakından sonra, bu vilayetin ve Balkan sıradağlarının elden çıkması Osmanlı Devleti'ni Rumeli'de bilhassa Kırklareli, Edirne, Cisri MustafaPaşa, Dedeoğaç ve

¹³ Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)", *Türkler Ansiklopedisi*, c.13, s.296-304.

¹⁴ Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", *DİA*, 1992, c.5, s.23.

Gümülcine bölgesinde büyük kuvvetler bulundurmaya mecbur etmişti.¹⁵ İstanbul'u koruyan Tuna ve Balkan sıradağlarının Bulgarların eline geçmesi üzerine İstanbul'a karşı olası bir tehdide karşı Kırklareli, Edirne ve Çatalca'da güçlü bir savunma hattının oluşturulması zaruridi. Ancak Osmanlı Devleti Balkan devletlerinin kendisine karşı birleşeceklerini düşünmemiş ve savunma hatlarını güçlendirmemişti.

Rus çarı II. Nikolay'ın aracı olması ile Bulgaristan ve Sırbistan arasında Osmanlı Devleti'ne karşı 13 Mart 1912'de dostluk ve ittifak anlaşması imzalandı. Bulgaristan ve Sırbistan'ın birleşmesinin ardından 29 Mayıs 1912'de Bulgaristan ve Yunanistan arasında anlaşma imzalandı. Sırbistan ve Karadağ 27 Eylül'de İsviçre'nin Lucerne şehrinde Türk boyunduruğu altındaki Sırların hürriyete kavuşturulmasını hedefleyen siyasi ve askeri bir anlaşma imzaladılar.¹⁶ Böylece bütün Balkan devletleri aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak Osmanlı Devleti'ne karşı Balkan bloğunu oluşturmuş oldular. Doğrudan Osmanlı Devleti'ne karşı olan bu ittifak anlaşmaları gizliydi. Balkan devletleri Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açtığı Ekim 1912 tarihine kadar, Osmanlı Devleti'nin bu gizli anlaşmalardan haberi olmamıştır. Oysaki Osmanlı Hariciye Nazırı Gabriel Noradonkiyan Efendi Balkanlar'da savaş olmayacağına dair teminat vermişti.¹⁷ Verdiği bu teminata daha sonrasında şüpheyle bakılmıştır.

Bu anlaşmalardan sonra Makedonya'da komitacılık faaliyetleri birdenbire arttı. Osmanlı Devleti bu sırada Trablusgarp Savaşı ile ilgilendiği için Makedonya'daki karışıklıkları bastıramadı. Ayaklanmayı bastıramayan Osmanlı Devleti'ne karşı Bulgaristan kamuoyu Osmanlı Devleti'ne savaş açılmasını istedi. Diğer taraftan Ağustos ayından itibaren Yunanlılar Osmanlı Devleti'nin sınırlarına asker yağmaya başladılar.

3 Ekim 1912 tarihinde Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ Osmanlı Devleti'ne verdikleri ortak notada Makedonya, Girit, Arnavutluk ve eski Sırbistan'a üç gün içerisinde muhtariyet verilmesi istediler. Osmanlı Devleti bu devletlerle siyasi münasebetini kesmesi üzerine ilk olarak 8 Ekim 1912'de Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Böylece Birinci Balkan Savaşı başlamış oldu.

¹⁵ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul, 2016, s.332.

¹⁶ Richard C.Hall, *a.g.e.*, s.17.

¹⁷ Osmanlı devlet adamlarındandır. Paris Hukuk fakültesini bitirip, Hariciye Nezareti'nde bazı görevlerde bulundu. Babıâli Hukuk Danışmanlığı Siyasi Komisyon üyeliklerinde bulundu. Ticaret, Nafia ve Hariciye nazırlıklarında bulundu. Cumhuriyet döneminde Fransa'ya yerleşmiştir.

Ardından 17 Ekim’de Sırbistan ve Bulgaristan, 19 Ekim’de ise Yunanistan Osmanlı Devleti’ne savaş açtı. Osmanlı Devleti’de Balkan devletlerinin hepsine ayrı ayrı savaş açtı.

Osmanlı Devleti Bulgar ve Sırp elçilerine pasaportlarını geri vermelerini ve derhal Osmanlı topraklarını terk etmeleri ile ilgili şifahi bir nota vermiştir. 4 Ekim 1912 tarihinde Hariciye Nezareti özel kalem müdürü tarafından yazılan bu beyannamenin asli sureti aşağıdaki gibidir:

“Bulgaristan ve Sırbistan hükümetlerinin umumi ordusunu hâl-i seferberliğe va’z etmesi vaktini hudûd-ı hakâniyede tehşid ve bütün hudûd boyundaki istikâmât ve mevki her gün hücumlar vukû bulması, hükümet-i Osmaniye’nin ümûr-ı dâhiliyesine müdahale olunması, Bulgaristan ve Sırbistan hükümetinin şayân-ı kabul olmaktan başka akla sığmaz birtakım mûtâlebât ileriye sürmesi hükümet-i Osmâniye ile Bulgaristan ve Sırbistan beyinde hükümet-i Osmaniye’nin daima muhafazasına arzûkeş bulunduğu sulh ve mûsâlemâtın devamına gâyr-ı kabul bir hale getirmiştir.

Binâen âliyye, Bulgaristan ve Sırbistan sefiri ile sefaret erkânına pasaportlarını almağa ve kabil olduğu kadar süratle Osmanlı toprağını terk etmeğe mecbur bulundukları ihbar olunur.”¹⁸

Osmanlı Devleti’nin savaş açmasındaki en büyük etken İttihatçıların desteği ile Babiali önünde öğrencilerin yaptığı gösterilerdir. Her ne kadar nümayiş yapıldıysa da Osmanlı başkenti bir savaş karşısında uzak ve rahatını bozmayan bir tutum içerisinde kaldı. Üstelik ittifakları haber alınmayan Balkan devletleri Türkiye’ye uygulayacakları savaşı ve taksim projelerini en ince teferruatına kadar tespit etmişlerdi.¹⁹ Dolayısıyla savaşa son derece hazır bir şekilde girdiler. Osmanlı ordusu ise İttihatçı ve İtilafçı olmak üzere ikiye ayrılmıştı. İtilaf grubunun başında Harbiye Nazırı Nazım Paşa, İttihatçıların başında ise Enver, Talat ve Cemal Paşa üçlüsü gelmekteydi.²⁰ Diğer taraftan Osmanlı Devleti’nin hali hazırda Trablusgarp’ta devam ettirdiği bir savaş vardı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti kesinlikle böyle bir savaşa hazır değildi.

Avrupa devletleri Balkanlar’daki statükonun aynen korunacağını ifade ettiler. Balkan Devletleri’nin Osmanlı Devleti’ni yeneceğini düşünmemişlerdi. Ancak savaş Osmanlı Devleti’nin aleyhine işleyince Avrupalı devletler bu statükoyu

¹⁸ “Bulgar ve Sırp sefirlerinin Pasaportlarının İta’sı: Şifahi Nota”, *Sebilü’l-reşat*, 11 Teşrinievvel 1328, sy.216, s.19.

¹⁹ Mustafa Çalık, *Bir Asır Sonra Balkan Savaşları Utanç Verici Bir Hezimetin Muhasebesi*, Cedit-Neşriyat, Ankara, 2014, s.14.

²⁰ Enver, Talat ve Cemal Paşa için ayrıntılı bilgi için bakınız: Emir Şekip Arslan, *Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı*, Çatı Kitapları Yay., İstanbul, 2005.

korumamış, tam tersi ciddi sınır değişikliklerinin meydana gelmesine izin vermişlerdir.

Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasındaki savaşın ana sahası Trakya bölgesiydi. Trakya'nın İstanbul ve Balkanlara yakın olması ve açık bir ova halinde bulunması nedeniyle savaş daha çok bu bölgede cereyan etmiş, en şiddetli çarpışmalarda bu bölgede yaşanmıştır.

Osmanlı ordusu Birinci Balkan Savaşı'nda iki kol halinde ilerleyerek, Rumeli ve Trakya'da Bulgarlarla savaşan *Doğu Ordusu* veya *Trakya Ordusu*, diğeri ise Makedonya ve Arnavutluk'ta Sırp, Yunanlılar ve Karadağlılarla çarpışan, *Batı Ordusu* dur. Doğu Ordusu; Mahmut Muhtar Paşa ve Abdullah Paşa, Batı Ordusu ise; Zeki Paşa²¹ ve Ali Rıza Paşa tarafından idare edilmekteydi. Ancak savaşın asıl belirleyici bölgesi Doğu Ordusu'nun hareket noktasıdır. Osmanlı Devleti'nin savaş hazırlığı konusunda eksik olması nedeniyle Anadolu'dan getirilecek askerlerle sayı üstünlüğü sayesinde savaşın kazanılması planlanmıştı. Ancak bu planın hayata geçebilmesi için Doğu Ordusu'nun ilk önce Bulgarları Trakya'da yenmesi gerekiyordu. Osmanlı Devleti Trakya'da Bulgarları yenemediği gibi hedeflediği asker sayısına da ulaşamadı. Hedeflenen askeri personel miktarları Şark Ordusu için 478.848, Batı Ordusu için ise 333.815 olmak üzere toplam 812.663 askerdir. Ancak 22 Ekim 1912'de taarruza başlamasına karar verilen Şark Ordusu, 21 Ekim 1912 tarihi itibarıyla gerçekte 115.000 kişilik bir insan gücü seviyesine ulaşabilmişti. Durum Garp Ordusu içinde parlak değildi. 19 Ekim 1912 tarihinde garp ordusunun gerçek insan gücü 175.000 idi.²² Seferberlik başında hedeflenen asker sayısının 812.663 olduğu düşünüldüğünde hesap edilenden çok daha az bir asker sayısı ile savaşa başlanılmıştı.

Savaş sırasında ordu içindeki siyasî görüş ayrılıkları yenilgide büyük rol oynadı.²³ Ayrıca daha savaşın ilk günlerinde Osmanlı ordusundan bazı kişiler kaçmaya başladı. Ordunun düzenini bozan redif gönüllü birlikleri diğer askerleri de kaçmaya teşvik ediyordu. Harp esnasında kaçışları engellemek için sert yaptırımlar uygulandı. Firar edenlerin hemen kurşuna dizileceği duyurulmuştur. Bazıları ise

²¹ Batı ordusu kumandanı Zeki Paşa'nın yürüttüğü, Komonova Meydan Muharebesi ve Manastır Muharebeleri hakkında Ayrıntılı bilgi için bakınız: Zeki Paşa, *Balkan Harbine Ait Hatıratım*, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1328.

²² Mustafa Çalık, *a.g.e.*, s.60.

²³ Balkan topraklarının kaybedilmesinin sebepleri ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bakınız: Mahmut Muhtar Paşa Fazlı Necip, *Rumeli'yi Neden Kaybettik?*, Örgün Yay., İstanbul, 2007.

İstanbul'daki Harbiye Nezareti'ne sevk edilmiştir. Böylece firar edenlerin kaçmaları engellenmeye çalışılmıştır. Ancak bu tedbirler Kırklareli (Kırkkilise/Lozengrad) Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesine engel olmamıştır. 22-24 Ekim tarihinde Bulgarlara karşı ağır bir yenilgi alan Osmanlı Devleti'nin Trakya toprakları bu savaş ile birlikte Bulgarlara açılmış oldu. Kırkkilise Savaşı'ndan sonra 27 Ekim 1912'de Bulgar ordusu Lüleburgaz-Pınarhisar'a ilerledi. Bulgarların planı birinci ordu Osmanlı sol kanadını kuşatırken üçüncü ordu ile cepheden taarruz etmektir. Bulgar süvarisi Bulgar sağ kanadını perdeleyecek ve Edirne'den yapılacak bir çıkışa karşı belli bir emniyet sağlayacaktı. Osmanlılar Kırklareli'ndeki düzenleri içinde mevzilenmişler, ancak bu kez 17. Redif Kolordusu birinci ve üçüncü kolordular arasındaki mevziyi güçlendirmiştir.²⁴ Burada dağılan Türk ordusu ağır bir yenilgi daha aldı.

Doğu cephesindeki yenilgilerin en büyük sebebi iâşe problemidir. Osmanlı ordusunda görevli Mareşal Gustov Von Hochwachter bu konuda şöyle yazıyor;

*“Her bir kolordunun iâşesi, üç erzak kolu tarafından gerçekleştiriliyor. Bunlar el konulmuş manda koşulu kağnılar. Seyyar fırın kolları ise yok. Buna karşılık Yarbay V.Lossow'un önerisiyle şöyle bir sistem geliştirilmiş: Askere alınan fırıncılardan, fırıncı bölükleri teşkil edilmiş, bunlar köylerdeki fırınların yardımı ile gerekli bölgelerde seyyar fırın kolları veya fırınlar kuruyor. Korkarım bu işe yaramayacak, daha şimdiden iâşe işi zor gözüküyor.”*²⁵

Diğer taraftan batı ordusu ile savaşan Yunan ordusu Ege adalarını ele geçirdi. Yunanistan'ın Ege adalarını geçirmesi Çanakkale boğazını tehlikeye sokmuştur. Sırplar ise 20 Ekim'de Priştine'yi aldılar ve 22 Ekim'de Kosova'da Türk ordusunu yendiler. Garp ordusu 23-24 Ekim'de Komanova'da Sırplar'a yenildi ve Tahsin Paşa 35.000 kişilik ordusu ile Selânik'te Yunanlılara teslim oldu. Bu başarısızlıklardan dolayı 29 Ekim'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa istifa etti. Bu sırada Selânik'te bulunan II. Abdülhamit, düşmanın ilerlemesi karşısında Selânik'in tehlikeye düşmesi üzerine 1 Kasım'da İstanbul'a nakledildi. Sabık sultanın İstanbul'a nakledilmesi dönemin kaynaklarında sıkça tartışılmıştır.

Osmanlı Devleti hem doğu cephesinde hem de batı cephesinde ağır yenilgiler aldı. Hemen hemen bütün Rumeli, Balkan devletlerinin eline geçti.

²⁴ Richard Hall, *a.g.e.*, s.39.

²⁵ Gustov Von Hochwachter, *Balkan Savaşı Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, Şubat 2008, s.13.

Osmanlı Devleti tarihi boyunca hiç bu kadar büyük bir yenilgiye uğramamıştı. Edirne şehri Bulgarlar tarafından birkaç kere bombalandı.²⁶ Hızlı bir şekilde zafer coşkusu ile ilerleyen Bulgar ordusu 12 Kasım 1912 tarihinde Çatalca önlerine geldi. Çatalca'ya kadar gelen Bulgar ordusunun İstanbul'a girmesi an meselesiydi. Osmanlı imparatorluğunun başkenti İstanbul'u ele geçirme hayalleri kuran Bulgar kralı Ferdinand'ın Bizans tacı ve kıyafetiyle hazırlanmış bir portresi bile bulunuyordu.²⁷ Ancak Bulgarların bir taraftan İstanbul'u ele geçirmek konusunda çekinceleri vardı. Öncelikli olarak Rusya çarı İstanbul üzerindeki emelleri nedeniyle Bulgar çarını herhangi bir çılgınlık yapmaması konusunda uyarmıştı. Aynı zamanda İstanbul'a girmek için herhangi bir hazırlıklarının olmadığını bilen Bulgarlar, Çatalca hattını geçtiklerinde ne ile karşılaşacaklarını bilmiyorlardı. Ancak yine de önceki zaferlerden cesaret alan Bulgar komutanı General Dimitriev, ordusunu ikiye bölerek savunma gücünü arkada bırakmıştı. Osmanlı ordusu ise önceki yenilgilerden ders alarak güçlü bir savunma hattı kurdu. Çatalca hattı 1878 yılında olası bir Rus tehdidine karşı kurularak, demiryolu ve iletişim kaynaklarına yakın bir bölgede konuşlandırılmıştı. Gerektiğinde İstanbul ve civar şehirlerden yardım alınabilecek bir noktaydı. Üstelik Çatalca savunma hattı, Terkos Gölü ve Büyükçekmece gölleri arasında Marmara'nın en engebeli yerlerinden birisiydi. Çatalca'nın bataklık ve engebeli zemin yapısını hesaba katmayan Bulgarlar ne yapacaklarını şaşırdılar. Üstelik Bulgar ordusunda başlayan kolera salgını askerleri kırıp geçirmişti. Osmanlı ordusuna Bulgarlardan bulaşan kolera hastalığından ölenlerin sayısı, Bulgarlarınkine nazaran daha azdı. Osmanlı ordusuna mensup koleralı askerler ise Çatalca hattına yakın olan Hadımköy'e nakledilmekteydi. Hadımköy'de kolera hastaneleri kuran Osmanlı Devleti'nin tedavi yöntemlerine karşılık, Bulgar ordusu kolera yakalanmış askerlerini seyyar bir şekilde tedavi etmek zorundaydı. Ancak Osmanlı ordusunun başarılı olmasının asıl sebebi, makineli tüfek kullanımının tek bir komutanın idaresine bırakılmasıydı. Aynı zamanda başkentlerini kaybetme korkusu ile savaştan Türk ordusu topçuları, muazzam bir şekilde Bulgarları geri püskürttü. Şaşkınlığa uğrayan Bulgar ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Bulgarlar iki gün içerisinde toplamda 12.000'den fazla kayıp vererek geri çekildiler.²⁸ Savaşmaktan yorgun düşen iki taraf barış istedi. 3 Kasım 1912'de imzalanan ateşkes anlaşmasına

²⁶ Edirne Cephesi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Kazım Karabekir, *Edirne Hatıraları*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2009.

²⁷ Richard C.Hall, *a.g.e.*, s.46.

²⁸ Gustov Von Hochwachter, *a.g.e.*, s.103.

göre; Bulgarlar Rumeli demiryollarının Edirne'deki istihkâmlarına türlü nakliyatın yapılmasına izin verildiği halde, aynı hakka Türkler Edirne'deki orduları için sahip olamayacaklardı.

Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasındaki barış görüşmeleri Londra'da büyükelçiler nezdinde yapıldığından bu konferanslara *Büyükelçiler Konferansı* denilmiştir. Avrupa devletlerinin ilk başta verdikleri Balkan sınırlarının korunacağına dair statüko çiğnenerek, Edirne'nin Bulgaristan'a, Ege adalarının ise Yunanistan'a verilmesini talep ettiler. Aksi halde zor kullanacaklarını da ifade ettiler. Barış konferansı çok uzun süre devam etse de Edirne'nin ve Ege adalarının bırakılmamak istenmesi nedeniyle dağıldı. Görüşmelerin devam ettiği sırada İttihat ve Terakki Partisi, Balkanlardaki yenilgilerin sebebi olarak gördüğü Kamil Paşa hükümetini indirdi ve yönetimi ele geçirdi.²⁹ Yerine Mahmut Şevket Paşa'yı getirdiler. Barış görüşmelerini kesen İttihat ve Terakki 3 Şubat 1913'te savaş yeniden başlattı. Ancak Yunanlılar 6 Mart'ta Yanya'yı, Mehmet Şükrü Paşa'nın kahramanca savunmasına rağmen Bulgarlar 26 Mart'ta Edirne'yi, Karadağlılar da 23 Nisan'da İşkodra'yı işgal ettiler.³⁰ Özellikle Edirne'nin kaybı büyük bir bozgundu. Hiçbir mukavemet gösterilmeden düşen Osmanlı Devleti'nin eski başkenti Edirne Bulgarların eline geçmiştir. Falih Rıfkı Atay hatıralarında diyor ki;

*“Hiç unutmam Manastır'ın düştüğü vakit hece vezninde bir şiir yazmaya başlamıştım. Ben şiiri bitirinceye kadar Edirne düştü. Hece sayısı uyduğu için adını Edirne'ye çevirdim. Bu şiirim Tanin gazetesinin ilk sayfasında çıktı. Artık Edirne'yi de Bulgarlara bırakmayı kabul ederek barış yapmaya karar vermiştik. Büyük devletler biz yenilince statüko kararlarını unutmuşlardı.”*³¹

30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Barış Anlaşması ile Osmanlı Devleti Selanik, Manastır, Kosova, İşkodra, Yanya, Ege adaları, Edirne, Sisam adası ve Girit'i kaybetti. Midye-Enez sınırının batısındaki bütün topraklar kaybedildi. Buradaki binlerce Türk, kabileler halinde İstanbul'a ve Anadolu'ya göç etti.

Londra Anlaşması ile Rumeli ve Trakya topraklarının çoğunluğunu alan Bulgaristan sınırlarını genişleterek güçlenmişti. Balkan Müttefiklerinin aleyhine genişleyen Bulgaristan'a karşı diğer Balkan Devletleri bu durumdan hoşnut olmamıştı. Daha büyük bir Bulgaristan, Balkanların tümünde hâkimiyet kurabilirdi. Yunanlılar ve Sırlar sadece zengin bir bölgeyi aralarında paylaşmak için değil, fakat

²⁹ Ayrıca bakınız: Cevdet Küçük, “Babıali Baskını”, *DİA*, 1991, c.4, s.389-390.

³⁰ Cevdet Küçük, “Balkan Savaşı”, *a.g.e.*, s.24.

³¹ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yay., İstanbul, 2009, s.81.

aynı zamanda Bulgar hegemonyasını önleme durumu ile karşı karşıyaydılar.³² Balkan müttefikleri arasında en baştan beri çözemediği Makedonya meselesi Londra muahedesinden sonra tekrar gündeme gelmiştir. Sırbistan Makedonya'nın bir kısmını almıştı. Yunanistan ise Bulgarlardan Makedonya'yı istiyordu. Makedonya topraklarını vermeyen Bulgarlara karşı Sırbistan ve Yunanistan 1913 Haziran'ında Bulgarlara karşı ittifak anlaşması yaptı. Bu anlaşmaya göre Bulgaristan Makedonya'dan atılacaktı. İttifak yapmak üzere Osmanlı Devleti'ne de başvuran Yunanistan ve Sırbistan'a Osmanlı Devleti olumsuz cevap verdi. Balkanların bu karışık olaylarına ve özellikle de saldırı emellerine karışmak istemedi.³³

Yorgun düşen Balkan devletleri içerisinde askeri anlamda avantajlı olan devlet Bulgarlar'dı. Bütün yollara ve iletişim kaynaklarına sahipti. Ancak Yunanistan denizlerde Bulgarlardan daha üstündü. Bulgaristan Rusya'nın desteğini de alamamıştı. Rusya'nın uyarılarına kulak asmayan Bulgar çarı Ferdinand 29-30 Haziran gecesi Sırbistan ve Yunanistan'a aniden saldırdı. 10 Temmuz'da Romanya da Bulgaristan'a savaş ilân etti. Böylece Balkan müttefikleri arasında II. Balkan Savaşı başlamış oldu.

Müttefiklerin Sofya'ya doğru ilerledikleri sırada İttihat ve Terakki yönetimi fırsattan faydalanarak Edirne'yi kurtarmak üzere harekete geçti. Avrupa devletleri derhal müdahale ederek Osmanlı Devleti'nin Midye-Enez hattının batısına geçmemeleri konusunda Babıali'yi tehdit etti. İngiliz dışişleri bakanı Grey, "*Bir çılgınlık yaparsanız İstanbul'u da kaybedersiniz*" diyordu. Çatalca hattındaki Hurşit ve Süleyman Şefik Paşa'nın idaresindeki Osmanlı ordusu 20 Temmuz 1913'te Edirne'ye doğru yol aldı. Dört devletle birden savaşan Bulgaristan iyice güçten düştü ve Edirne hiçbir mukavemetle karşılaşılmadan 21 Temmuz'da Bulgarlardan geri alındı. Babıali Londra Antlaşması'nda kabul edilen Midye-Enez hattının batısını geçmeyeceğini açık bir şekilde ifade etti. Sadece Bulgarların şehri tahrip etme ihtimaline karşı Osmanlı ordusu Edirne'de bir süre kuşatmayı devam ettirdi. Dünya tarihinin en şiddetli ve zor savaşlarından biri olan Balkan Savaşları Bulgaristan'ın II. Balkan Savaşı'nda yenilmesi ile son bulmuş oldu.

Balkan Savaşları sonrasında toplanan Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti arasında 10 Ağustos 1913 tarihinde Bükreş Anlaşması imzalandı. Bükreş Anlaşması

³² Richard C. Hall, *a.g.e.*, s.143.

³³ Ahmet Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.29.

ile Balkanlar'ın haritasını önemli ölçüde değişikliğe uğrattı. Bu anlaşmaya göre, Romanya; Silistre, Tutrakan ve Güney Dobruca'yı, Yunanistan; Kavala, Dedeağaç'ı, Sırbistan; Manastır, İştıp, Üsküp, Priştine, Karadağ; Plevliye ve Cakova'yı aldı. Bu anlaşma sonunda Bulgaristan'a Makedonya'dan küçük bir kısım kalmış oldu.³⁴

Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında İstanbul Anlaşması 29 Eylül 1913 tarihinde imzalandı. Bu anlaşmaya göre, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında Meriç Nehri sınır kabul edildi ve sadece Edirne ile Meriç'in batı kısmında kalan Dimetoka Türk sınırları içinde kaldı. Bulgaristan'da kalan geniş Türk kitlesi içerisinde bunlardan isteyenler, dört yıl içinde Osmanlı Devleti'ne göç etmek hakkına sahip olacaktır. Bulgaristan'da kalan Müslüman halkın kendi müftülerini tayin etmesine ve İstanbul'daki şeyhülislam tarafından onaylanması hakkı verildi.

Osmanlı ve Yunanistan arasındaki Ege adaları meselesi yüzünden daha geç bir tarihte barış anlaşması imzalandı. Osmanlı Devleti Çanakkale boğazının güvenliği nedeniyle Oniki adayı vermek istemedi. Yunanistan, Ege adalarını isteyince, adalar meselesine İtalya da dâhil oldu. İtalya ve Osmanlı arasında devam eden Trablusgarp Savaşı nedeniyle geçici olarak Ege adaları İtalya'ya bırakılmıştı. Ancak buraya yerleşmek isteyen İtalya, Yunanistan'ın Ege adaları üzerindeki hak iddialarına karşı çıkarak Ege adaları konusunda Osmanlı Devleti'ni destekledi. Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasındaki gerginlik hat safhaya ulaşınca yeni bir savaşın çıkmaması için 14 Kasım 1913'te Atina Anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre; Gökçeada, Bozcaada ve Meis adaları Osmanlı Devleti'ne verilecek ve geriye kalan Yunan işgalindeki adalar Yunanistan'da kalacaktır. Ancak Ege adaları Atina Anlaşması ile tam olarak çözüme kavuşturulamamış ve 1914'te I. Dünya Savaşı'nın aniden patlak vermesi ile bu meselenin çözümü sonuca ulaşamamıştır. Geçici olarak verilen adalar kalıcı olarak Yunanistan'da kalmıştır. 13 Mart 1914'te imzalanan anlaşma maddeleri Sırbistan ve Osmanlı Devleti arasında sınır bulunmadığından herhangi bir sınır değişikliğini öngörmüyordu. Bu anlaşma Makedonya'da kalan Türklerin hukuki durumunu tayin ediyordu.

³⁴ Fahir Armaoğlu, *a.g.e*, s.346.

2. İSTANBUL'DAKİ MUHACİRLER

2.1 Muhacir Kimdir ve Osmanlı Topraklarına Nasıl Kabul Edilir?

Muhacir kelime anlamı olarak göç eden, bir memleketten kalkıp başka bir yere giden anlamına gelir. Rumeli topraklarını ele geçiren Balkan devletlerinin mezalimine uğrayan Türk ve Müslüman nüfusun büyük çoğunluğu İstanbul'a ve Anadolu'nun muhtelif yerlerine göç etmiştir. Osmanlı tarihinde eşi benzeri görülmemiş büyüklükteki bu göç hareketlerinin ilk durağı genel olarak İstanbul olmuştur. Balkan Savaşlarının Rumeli'de şiddetini arttırdığı tarihten itibaren devamlı olarak İstanbul'a göçler yaşanmıştır. Özellikle kara yollarının Balkan devletleri tarafından kapatılması nedeniyle deniz yolu daha çok kullanılmıştır. Gemilerle İstanbul'a gelen muhacirler her gün Galata rıhtımını dolduruyorlardı.

10 Nisan 1913 tarihli *İkdam* gazetesine göre 200.000 Müslüman muhacir İstanbul'a göç etmiştir. Yine *İkdam* gazetesinin 29 Nisan 1914 tarihli sayısında Kasım 1912'den Mart 1914 tarihine kadar sadece Makedonya'dan göç eden muhacirlerin sayısı 242.807'dir. Hatta *Tasvir-i Efkar* gazetesinde bu rakam 300.000'i bulmaktadır.³⁵ 25 Ekimden 27 Ekime kadar iki günde toplam 60 bin kişi gelmiştir.³⁶ İstanbul'a gelen göçmen sayısı Mart ayına kadar tahmini olarak 150 bin kadardır.³⁷

1912-1913 tarihlerinde Balkanlar'dan Osmanlı topraklarına doğru yaşanan göç neticesinde Kasım 1913'de göçmenlerle ilgili bir nizamname çıkarılmıştır. Muhacirin Nizamnamesi'ne göre; muhacirlerin kabulü, tayini ve iskânları Osmanlı Devleti'ne aittir. Nizamnameye göre muhacirler iki kısma ayrılmıştır. Birincisi; Osmanlı memleketlerinden gerçek yerlerini terk edenler, ikincisi de Osmanlı Devleti'nin tabiiyetine girmek isteyenlerdir. Bu statüde bulunanlara dönemin kaynakları tarafından *muhacirin* ismi verilmiştir. Birinci kısım muhacirin göçlerinde, muhacirlerin hazır oldukları ve bulundukları yerlerdeki Osmanlı memurlarının vasıtasıyla varlıklarını daha önceden Dâhiliye Nezareti'ne bildirmeleri ve Osmanlı Devleti tarafından verilecek cevap ve karara göre hareket etmeleri istenmiştir. Bu statüde bulunanların hükümetçe kabulleri kesindir. Ancak bunların mutlaka yerlerini terk ettiklerine dair belgelerini, Osmanlı memurları aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne göndermeleri gerekir. Kabul edilmeleri yalnızca bu şarta bağlıdır.

³⁵ Cemal Sezer-Ömer Metin, *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşlarında Muhacirlere Yardımları*, Türk Kızılayı, Ankara, 2016, s.26.

³⁶ "Muhacir Kafieleri", *Senin*, 27 Teşrinievvel 1912, sy.64, s.2.

³⁷ "Muhacirin", *Tanin*, 20 Mart 1913, sy.1545, s.4.

Mültecilerden muhacirin sıfatıyla kabullerini isteyenler, Muhacirin İdaresi'nde yapılan ciddi bir tahkikattan sonra uygun yerlere sevk edilmiştir. Muhacir olarak kabul edilen kişilerin ailelerinin güvenliğini bizzat Osmanlı Devleti temin etmiştir. Ancak bunun için Osmanlı Devleti'nin tabiiyetinden ayrılmayacağına dair senet imzalamışlardır.³⁸ Bulundukları yerden başka bir yere avdet etmeyeceklerine dair bir çok belge bulunmaktadır.³⁹ Kabul edilen muhacirler, kendilerine tahsis edilen yerlerde kalmaya mecburdurlar. Muhacirler içinde gösterilen yere gitmeyip de kendi paralarıyla arazi kiralayarak veya akrabalarının yanında kalmak isteyenler, iskân edilme talebinde bulunmayacaklarına dair ayrıca başka bir senet imzalamıştır. Bu senedi imzaladıktan sonra istedikleri yerlere gitmişlerdir. Kabul edilen muhacirler içinde, Osmanlı Devleti'nin tabiiyetini kabul etmeyenler Osmanlı memleketlerinden çıkarılmıştır.

2.2 İstanbul'a Gelen Muhacirler ve İskânları

Rumeli topraklarını işgal eden Balkan devletlerinin mezalimine uğrayan Türkler, kabileler halinde Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Osmanlı tarihinde, eşî benzeri görülmemiş büyüklükteki bu göç hareketlerinin ilk durağı İstanbul olmuştur. En sıkışık ve kalabalık olanlar yani Midye- Enez hattı haricinde bulunanlar Anadolu'ya sevk edilmiştir. Diğer taraftan Edirne-Kırkkilise hattı üzerinden İstanbul'a gelen bazı muhacirlerin aileleri Anadolu'dadır. Bu yüzden bazı muhacirler İstanbul üzerinden Anadolu'ya geçmek istemiştir. Ancak Anadolu'ya gitmek isteyen kadın ve çocukların güvenlikleri nedeniyle gitmelerine izin verilmemiştir. Anadolu'ya gitmek istemeyip, memleketine dönmek arzusunda olanlar için ise bir tebligat çıkmıştır. Bu tebligata göre; memleketlerine iade edilmek isteyenler Dâhiliye Nezareti'ne gidip, Muhacirin Komisyonu'na bu isteklerini bildirmeleri gerektiği yayınlanmıştır.⁴⁰

İstanbul'a ve imparatorluğun çeşitli yerlerine muhaceret eden göçmenlerin yol boyunca karşılaştıkları zorluklar ve mezalimler belgelerle ve fotoğraflarla sabittir.⁴¹ Gazeteler ve dergilerde bu mezalimlere ait fotoğraflara yer verilmiştir.

³⁸ BEO 4178.313327 /2

³⁹ DH.İD.63.45.2

⁴⁰ İstanbul'daki Muhacirler Hakkında, *İkdam*, 4 Temmuz 1913, sy.5880, s.3.

⁴¹ Balkan Türkleri'ne yapılan zulümler ile ilgili fotoğraflar için Ayrıntılı bilgi için bakınız: İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yay., Ankara, 1990.

Neşr-i Vesâik Cemiyeti yine bu mezalimleri duyurmak için kurulur.⁴² Neşr-i Vesâik Cemiyeti'nin çıkardığı *Kırmızı Siyah Kitap* bu mezalimleri dünya kamuoyuna duyurmak için neşredilir.⁴³

Kış mevsiminin iyice bastırması sebebiyle; muhacirler deniz yolunu kullanamamış ve kara yolunu kullanan muhacirler yolda telef olmuştur. Bazıları da salgın hastalıklara yakalanmıştır. Edirne'den Bursa'ya gitmek üzere yola çıkan bir kadın İstanbul'da konaklamak zorunda kalmış ve yolda yaşadıklarını Türk Yurdu dergisine anlatmıştır. Yaşadıkları olaylar bu yıkımın büyüklüğünü göstermesi açısından dikkate değerdir. Diyor ki;

“Kırkkilise Bozgu’nun ertesi günüydü. Edirne ‘den büyük bir muhaceret başladı. Bende zevcimın bazı arkadaşlarının nasihatini dinleyerek o kafileye dâhil olduk. Evimizi, eşyalarımızı, her şeyimizi Allah’a emanet edip mesut anlarımızın hatıralarını yüklenerek çıktık, gittik. Bizi birçok müşkülâtlâ, hayvan kokan bir vagona, çamurlar içine yerleştirdiler. Edirne gözden kayboldukça bahtiyar bir zamandan ayrıldığımızı zann ediyorduk. Trenin düdüğü acı acı haykırarak eski hayata ağıladı. Herkesin dudaklarında aynı sâket ve elim sual vardı:

Acaba Edirne’yi bir daha ne zaman göreceğiz?

Yarabbi o kanlı yol, o gördüğümüz korkunç manzaralar, o vahşet!

Kaleli, Burgaz’ı henüz geçmemiştik ki gözümüze cidâl sahnesi gözüktü. Birkaç yüz metrelik bir arazinin ihmal edilmiş veyahut atılmış çamaşırlarla dolu olduğunu taâcubla gördük. Bu kirli beyazlıklar arasına bazen kırmızı bir kuşak göze çarpıyor, çamaşırların kapladıkları yerlerde insan kanları, yer yer pıhtılanmış duruyordu. Boylu boyuna uzanmış cansız biçare beygirlerin haddi hesabı yoktu. En dikkatlimiz çalılıklar arasına bakmamızı söyleyince hepimiz o tarafa doğru nazarlarımızı diktik. Önümüze çarpan facia! İç çamaşırli birisi, göğsü parçalanmış sönük gözlerini dikmiş, müşteki ulu bakışıyla sanki bizden imdat istiyordu. Tren aheste yürüdükçe onu görmeyen gözü bizi takip ediyor gibi geldi. Dayanamadım, gözlerimi kapadım ve pek çok ağladım.”⁴⁴

Aç, perişan ve yorgun halde gelen muhacirlerin durumu içler acısıdır. İstanbul’a gelen muhacirler vapurla Üsküdar’a geçirilse de yeterli vapur olmadığından çok sayıda muhacir sokaklarda aç ve açıkta kalmakta olup, bu durum sağlık açısından mahzurludur. Bu nedenle vapurların günlük nakledebileceği sayıda muhacirin İstanbul’a girmesini sağlayacak tedbirlerin alınması gerekmiştir. Bu tedbirlerden ilki iki tane memurun faal olarak Sirkeci’de bulundurulmasıdır. Ancak

⁴² Ayrıca bakınız: Hasan Taner Kerimoğlu, “Balkan Savaşlarında Osmanlı Propagandası: Neşr-i vesâik Cemiyeti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2014, c.29/2, s.539-561.

⁴³ Neşr-i Vesâik Cemiyeti'nin çıkardığı bu kitap İngilizce, Fransızca ve Almanca'ya çevrilerek, Avrupa kamuoyunun Balkanlarda yapılan haksızlıklardan haberdar olması hedeflenmiştir. Bu konuda geniş bilgi için Bakınız: Ahmet Cevad, *Kırmızı Siyah Kitap 1328 Fecayii*, Matbaa-ı Hayriye ve Şürekası, İstanbul, 1329.

⁴⁴ “Edirne’den Bursa’ya”, *Türk Yurdu*, 3 Teşrinievvel 1329, sy.2, c.5, s.890-891.

bazı kimseler muhacirlerin nakillerinde para aldıkları için, yakalanan kişiler derhal derdest edilmiştir.⁴⁵

Yerli ve yabancı bütün kaynaklarda dikkat çeken husus İstanbul'a gelen muhacirlerin kaba bir örtü ile örtülmüş öküz arabası konvoyu ile yolları dolup taşırdığını tasvir eder.⁴⁶ İstanbul'da yaşam mücadelesi veren bu muhacirlerden taşraya gidenler tarım veya hayvancılık faaliyetleri ile uğraşarak aç kalmaktan bir nebze de olsa kurtulmuştur. Ancak İstanbul'da tarım alanlarının kıt olması nedeniyle muhacirler ekim yapamamışlar ve bu nedenle çoğu aç bir haldedir. Balkan Savaşı yıllarında İstanbul'a gelerek üç ay kalan Kazanlı gazeteci Fatih Kerimi'nin *İstanbul Mektupları* isimli hatırasında İstanbul'daki muhacir manzarasından aktardığı bir kesit durumlarının içler acısı olduğunu ortaya koymaktadır. Fatih Kerimi diyor ki;

“Bunların en zenginleri bile kırık dökük bir arabaya bir çift öküz koymuş, arabasının üzerine eski kamış yapraklarından çadır gibi bir şey kurmuşlardır. Arabalarında eski püskü yorgan ve minder parçaları bulunmaktadır. Bunların üzerinde üçer dörder küçük çocuk ağlaşıyor oturmaktadır. Ellerinde küçük bir parça ekmek ile üstleri başları yırtık, ayakları yalın ve çoğunluğu hasta olmuştur. Bunların dışında arabada birkaç çuval un, çavdar gibi şeyler vardır. Öküzlerin yiyeceği de bunlardan ibarettir. Taba, elek gibi şeyler vardır. Ailenin erkeği öküzleri çekmekte, arabanın arkasından kadınlar ve büyük çocuklar yayan yürümektedir. Galata rıhtımına kadar bu şekilde gittikten sonra Romanya gemilerine bindirilerek Anadolu'nun çeşitli yerlerine gönderilmişlerdir. Gemilere bindirilmek üzere Galata rıhtımında günlerce beklemişlerdir.

Zeki Beyle önceden tanışıklığım olduğu için bende onlarla birlikte caminin içine girdim. Aman Yarabbi, buradaki manzaranın dehşeti! Ömrüm boyunca gözümün önünden gitmeyecek. Gayet büyük camii şerifin içine muhacirlerin kızları, kadınları, çoluk çocukları dolmuş. Ayak basacak yer yok. Üst üste yaşıyorlar. İçerisi havasız. Her taraf çamur olmuş, ayakkabılarını çıkarmadan burada dolaşıyorlar. Birçok hasta kadın ve kızcağız burada ayakaltında inleyerek yatıyorlar. Dörder beşer aylık sabiler, kundaklarıyla ayakaltına bırakılmışlar. Ağlaya ağlaya sesleri kısılmış. Küçük çocuklar tuvaletlerini ortalığa yapmışlar. Kadınların bazıları tütün içiyor, kimileri ağlıyor, kimileri kavgı ediyor. Hülâsa kıyamet manzarası.”⁴⁷

Rumeli'den; Kocamustafapaşa, Sultanahmet ve Şehremini semtlerine sürekli olarak muhacirlerin gelip gitmesi nedeniyle Şehremaneti buralarda yolcuların rahat etmesi için yolcuhaneler inşa etmiştir. Çapaçeşmesi'nde, Derviş Paşa Konağı yakınlarında, Cerrahpaşa'da, Kocamustafapaşa'da polis mevkii karşısında, Samatya'da Manastır belediye mevkii karşısında, Davutpaşa iskele meydanında,

⁴⁵ BEO, 4111.308307/1, “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Balkan Savaşları”, BOA, İstanbul, 2013, c.2, s.205.

⁴⁶ Stephan Lauzan, *Osmanlı'nın Bozgun Yılları Hastanın Başucunda Kırk Gün Kırk Gece*, Haz.Seyfettin Ünlü, Beyan Yay., İstanbul, 1993, s.79.

⁴⁷ Fatih Kerimi, *İstanbul Mektupları*, Çağrı Yay., İstanbul, 2001, s.128-129.

Aksaray’da Bargirciler içinde, Yedikule meydanında, Unkapanı’nda birer yolcuhaneye inşası başlamıştır. Bunlardan başka Üsküdar’da iki, Kadıköy’de altı, Makrıköy’de bir, Adalar’da bir, Fatih dâhilinde on beş yolcuhaneye inşası için harekete geçilmiştir.⁴⁸

Yolcuhanelere ve resmi konaklarda yer bulamayan kişiler camilerde iskân edilmek zorunda kalmıştır. İstanbul’daki camilerde adım atacak yer bulunamamıştır. Sultanahmet Camii’nde muhacirlerin bulunması nedeniyle burada aylarca namaz kılınamamıştır. Caminin mermer sütunları arasında bebeklerine salıncak kuran kadınlar bile görülmüştür.⁴⁹ Bu muhacirler kalabalık sebebiyle kolera tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Muhacirler içerisinde bu zorluklara dayanmayanlardan bazıları intihar yolunu denemiştir. Kendisini denize atmak suretiyle intihar eden Manastırlı Rıza b.Ağuşa ait cansız beden Haliç iskelesinde bulunmuştur. Üzerindeki eski bir palto ile pantolonun cebinden çıkan cüzdana, kendisine ait bir nüfus cüzdanı ve bir not çıkmıştır. Muhacirler içerisinde intihar olayları ender görülse de, bu örneğin dönemin psikolojik bunalımını göstermesi açısından önemlidir. Bu notta yazıyor ki;

*“Bu gece kendimi denize atmak suretiyle intihar ediyorum. Ağırçeşme itsâlinde müteâkid Miralay Ahmet Bey’in nezdinde mûkim bulunan ailemi haberdar etmek üzere bunları aileme teslim ediniz.”*⁵⁰

Muhacirler genellikle gece treniyle geldiğinden, Şehremaneti’nin oluşturduğu komisyonlar geceleri de çalışmıştır. Sokaklardaki aciz kimseler Darü’l-âceze’ye gönderilse de sokaklarda kimsesiz sayısının artması ile bu kişiler hakkında defter tutulması kararı alınmıştır.⁵¹ Ancak Şehremaneti komisyonunun sahip olduğu nakliye vasıtaları son derece sınırlıdır. Sayıları çok kalabalık olması nedeniyle, aralarında hastalığın yayılmaması için güvenli bir şekilde sevk edilmeleri zaruri olmuştur. Bu nedenle genel olarak İstanbul’a gelen muhacirler Talimat Dairesi’nde iskân ve iâşe edilmiştir. Hususi evlerde ve ötede beride oturan muhacirler sevk ve ikame edilmeye çalışılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti için içinden çıkamayınca derhal bir komisyon kurulması kararı alınmıştır. Bu komisyona *Muhacirin Komisyonu* ismi verilmiştir.

Meclis-i Emanet azasından Mazlum Bey’in başkanlığında bir araya getirilen Muhacirin Komisyonunda, Bulgarlardan İstanbul’a kaçan muhacirlerin iskânları

⁴⁸ “Yolcuhaneler”, *İkdam*, 14 Nisan 1913, sy.5799, s.4.

⁴⁹ Fatih Kerimi, *a.g.e.*, s.146.

⁵⁰ “İntihar”, *İkdam*, 18 Mart 1913, sy.5772, s.5.

⁵¹ “Dilenciler Hakkında”, *Alemdar*, 31 Mart 1913, sy.212, s.2.

hakkında bir istişare yapılmıştır. Durumları görüşölüp yardım için para toplanmış ve 12 Teşrinievvel 1912 tarihinde 1000 kadarının iskânına başlanmıştır.⁵² Muhâcirin Komisyonu muhacirlere yardım etmek isteyen hayırseverler tarafından gönüllü olarak kurulmuştur. Muhâcirin Komisyonu, göçmenlerin iskânı ve göçmenlere dair bütün faaliyetleri yürütürken muhacirlerle alakalı çıkarılan kararnameye göre hareket etmek zorundadır. İstanbul ve taşradaki muhacirler, geldikleri andan itibaren yetkili müdürler tarafından hemen himaye edilerek uygun yerlere yerleştirilmiştir. Muhacir komisyonlarının aslî vazifesi muhacirlerin iskânından ibarettir. Mecbur kalmadıkça iâşe için devlet hazinesinden masraf yapmalarına izin verilmemiştir. Ancak İstanbul'dan Anadolu'nun çeşitli yerlerine gönderilen muhacirler, gönderildikleri yerlere giderken araba kiralari ve diğer masraflari Muhacirin Komisyonunca sağlanmıştır.⁵³

Diğer taraftan İstanbul'da iâşesi tam anlamıyla sağlanamayan muhacirlerin ne zaman memleketlerine döneceği bilinmediğinden misafir olarak iâşelerini sağlamak kararı alınmışsa da, Osmanlı Devleti Edirne ve civarında bulunan muhacirlerin İstanbul'a sevk edilmesine karar vermiştir.⁵⁴ Bu işle ilgilenmek üzere eski Edirne mebusu Emin Bey görevlendirilmiştir. Ardından Edirne 'ye giden Emin Bey, Edirne ve civarında bulunan birkaç bin aileyi İstanbul'a sevk etmiş ve bunların ihtiyaçlarını da temin etmiştir.⁵⁵ Emin Bey Edirne'den İstanbul'a getirilmeleri kolay olmayanların güvenliklerini sağlamak için İstanbul'daki İngiltere ve Rusya sefarethanelerinden, Edirne'deki İngiliz ve Rus konsoloslarına talimatta bulunmalarını istemiştir. Edirne'deki Almanya seferathanesine yazılarak 2000 liranın iskanlarına yetmeyeceği ve muhacirlerin güvenli bir şekilde İstanbul'a iskanları talep edilmiştir.⁵⁶

Bulgarların mezaliminden kaçan muhacirlerin iskân ve iâşeleri hakkında bir kısım muhacirin Haşim Paşa konağında veya üçüncü daire dâhilinde kiralanen on beş evde iskânlarına karar verilmiştir.⁵⁷ Bazı muhacirler ise resmi belediye dairelerine veya camilere iskân ettirilmiştir. İstanbul'da camilere yerleşen muhacirlerden memleketlerine dönmek istemeyenler özellikle başlarında aile reisleri bulunanlar

⁵² "Muhaceret Devri", *Cenin*, 14 Teşrinievvel 1912, sy.1470, s.4.

⁵³ "Muhacirin Hakkında", *Tanzimat*, 12 Kânunievvel 1912, sy.292, s.4.

⁵⁴ HR.SYS. 2029.74/ 6

⁵⁵ "Muhacirinin İskânı", *İkdam*, 5 Temmuz 1913, sy.5881, s.4.

⁵⁶ HR.SYS.2029.4 /3

⁵⁷ "Muhacirinin İskânı", *Tanzimat*, 14 Teşrinievvel 1912, sy.380, s.3.

Ankara, Konya gibi vilayetlere gitmişlerdir. Yerleştirildikleri yerlerde iaşeleri sağlananlardan mümkün olanlar Ankara, Bursa ve Konya gibi vilayetlere nakledilmeye çalışılmıştır. Sur haricindeki muhacirler için Saraçhane’de barakalar inşa edilmiştir. Yedikule civarında inşa edilen 12 adet baraka muhacirlerin iskânına verilmiştir. Kale haricindeki arabalı muhacirlerin şehrin içine girmelerine izin verilmemiştir.

Kalacak yer bulamayan muhacirlerin bir kısmı İstanbul’un dışındaki ziyaret yerlerinde yatmıştır. İstanbul sur dışında sefalet içinde bulunan muhacirleri şehir uygun bir yere nakletmek için hazineden harcanması gereken para 6000 lira olarak belirlenmiştir. Ekmek, yorgan ve tıbbi malzemelerin temini için adam başına harcanması gereken para ise; ayda 9 Frank veya günde 60 lira olara belirlenmiştir. Bu hesaba göre komisyonun çadırlarında mevcut 8000 muhacirin iaşesi için, günde 1000 lira veya 40.000 muhacirin ihtiyacı için ayda 10.000 lira gereklidir. Dolayısıyla İstanbul’daki masraflar kat be kat artmıştır. Savaş devam ettikçe de ihtiyaçlar artmıştır.

Muhacirlerin iaşesi devamlı olarak hükümet veya belediye doktoru tarafından kontrol edilmiş ve bulaşıcı hastalıklara yakalananlar en yakın hastaneye nakledilerek tedavi ettirilmiştir. Muhacirlerden sağlıklı olanlar, sevk ve iskân zamanına kadar çalışmaları için komisyonlarca muhacirlere iş imkânı sağlanmıştır. Belediye dairelerinde bulunan muhacirler ise komisyonca barakalara yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Draç, Manastır, İlbasan ve Rumeli’nin diğer bölgelerinden göç ederek Peşte’ye gelen Osmanlı vatandaşı memur, subay ve askerlerin İstanbul’a nakledilmesi gerekmiştir. Bu kişilerin sayısı on yedi olup nakilleri esnasında herhangi bir olumsuz durumun yaşanmaması için Peşte Başşehbenderliği’nden Hariciye Nezareti’ne yazılan tezkirede para gönderilmesi talep edilmiştir.⁵⁸

Eşleri savaşıp, aileleri Rumeli’den İstanbul’a gelenler için evler tedarik edilmiştir. İstanbul Muhafızı Cemal Bey bu ailelerin iskânlarını sağlamakla kalmamış aynı zamanda işlerini yapacak bazı memurlar temin etmiştir. Yardıma en

⁵⁸ HR. SYS, 2027/1-149, “Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları”, *BOA*, İstanbul, 2013, c.2, s.211.

fazla muhtaç olan ailelere maaş bağlayıp asker ailelerinin yanına üç özel memur vererek, maaşlarına ait muameleyi takip etmiştir.⁵⁹

Muhacirlerden fakir ve yardıma muhtaç olanlara arazi, mülk ve eşya tahsis edilmiştir. Muhacirine tahsis edilen arazi ancak senetle mümkün olmuştur. Ancak bu muhacirler kalıcı olarak yerleştirilmemiş ve kendilerine kalacak bir yer bulana kadar misafir edilmiştir. Tahsis edilen yerler, hanenin sayısına ve arazinin kaldırabilecek kuvveti dikkate alınarak yerleştirilmiştir. Muhacirlerin göç ettiği tarihten itibaren iki sene zarfında hükümete müracaat etmezse bu haklardan yararlanamamıştır.⁶⁰

Zaruri olarak göç edenlerin yanısıra; yardıma muhtaç olmayıp da, İstanbul şehrinin sağlamış olduğu imkânlardan yararlanmak isteyenler olmuştur. Keyfi olarak göç edenlerin önüne geçmek için kanun Osmanlı Devleti bir kanun layihası çıkmıştır. Bu beyannameye göre;

“Dersaadet’te toplanan muhacirin çoğu düşman tarafından taarruz edilen ve tahliye maruz olunmayan mahaller ahalisinden ibaret olduğu ve hatta Tekfırdağı ve Çatalca gibi hudut-u bâid ve her türlü tehlikeden mesû’n yerlerden bile birçok halk geldiği ve keyfiyet-i muhaceretin her nasılsa vehim ve telaşa düşmekte olan ahalinin teskin-i heyecanına bazı memurîn tarafından bi’hakk-ı sarf-ı mesâ’î edilmesinden inbisas edildiği tahkikât-ı vakîâ’dan anlaşılmakla mahâll-i karbiyyeden gelen muhacirlerin eski mahallerine iâdesi esbâb-ı istikmâl olduğu gibi tevhîmata kapılarak hiçbir lüzûm-ı mübrem olmadığı halde terk-i mevki-i memûriyetle ve zâif mütehtimelerini ifâ etmeyen memûriyetle ve zâif edildiği taârruzata mâruz bulunmayan mahallerden vilayet veyahut livâ ve kaza merkezlerine gelmiş ahali varsa yerlerine iâdesi, esbâbının istikmâli hakkında Rumeli vilâyetine tebligât-ı ifâ ve bu sırada kemâl-i metânetiyle ifâ-ı vazife etmeyen memûrîn-i mülkiyeden mesûliyet-i şedîdeleri mukarrer bulunduğu kendilerine tebliği ve vilâyet-i müşarûnileyhe ehemmiyetle itbâ kılınmıştır.”⁶¹

Muhacirin taifesinden olmayanlar bulundukları yerlere geri döndürülmeye çalışmıştır.⁶² Osmanlı Devleti her ne kadar keyfi olarak göç edenlerle ilgili olarak önlemler almaya çalışmışsa da, keyfi olarak göçler devam etmiştir. Ayrıca savaştan önce İstanbul’a gelip yerli sıfatını alan, ancak memleketlerine birkaç defa gidip gelen kişilerden Rumeli’de kalanların muhacir sıfatını alıp almayacağı veya iskanları ayrı bir problem olmuştur.⁶³

⁵⁹ “Zabitan Aileleri”, *Tasvir-i Efkâr*, 30 Nisan 1913, sy.746, s.2.

⁶⁰ “Kavânin ve Nizâmat; İskân-ı Muhâcirin Nizamnâmesi Muhacirinin Suret-i Kabulü”, *Takvim-i Vakâ’i*, 6 Mayıs 1329, sy.1466, s.1-3.

⁶¹ “Bi’l-sebep Muhâceret Edenler”, *Tasvir-i Efkâr*, 19 Teşrinievvel 1912, sy.1329, s.4.

⁶² DH.SN.THR 44.39/2

⁶³ DH.ID 63 45 /1

2.3 Kayıp Aileler ve Eşyalar

Savaştan kaçarken İstanbul'a gelen muhacirler yaşanan kargaşa esnasında ailelerini, eşyalarını ve malzemelerini apar topar bir şekilde getirmiştir. Kafiler halinde, büyük bir grupla gelen ailelerden bazıları yolda ölmüş, bazıları da kayıplara karışmıştır. Büyük zorluklarla İstanbul'a gelen muhacirler, İstanbul'a gelince kaybolan çocuklarını, eşlerini, anne, babalarını veya eşyalarını bulmak için uğraşmıştır. Sadece muhaceret edenler değil, savaşa giden askerlerden de haber alınamadığı için asker aileleri de yakınlarını aramaya çalışmıştır. Mağdur kişiler bu konu ile ilgili olarak gazeteye ilan vermiş veya resmi yerlere müracaat etmiştir. Gazeteye verilen ilanlarda, ailelerinden kaybolan kişiyi görenlerin insaniyet namına haber vermeleri istenilmiştir. Bu kayıp ilanlarının sayısı o kadar çoktur ki neredeyse muhacir olarak gelen nüfusun yarısı kadardır. *Kayıp Aranıyor, Kayıp veya Aranıyor* şeklindeki başlıklarla verilen ilanlarda; kaybolan kişinin ismi, yaşı, mesleği kısacası eşkâli tarif edildikten sonra kayıp kişiyi görenlerin gazeteye ilan veren şahsın veya onları himaye eden kişinin adresine gelmeleri rica edilmiştir. Sadece gazetelere verilen ilanlar yoluyla değil, pek çok kişi mahkemeye de başvurarak olayın daha üst mercilerle araştırılması için uğraşmıştır.⁶⁴ Aynı zamanda şehit olanlar veya esir düşen askerlerden akıbetlerinin ne olduğu bilinmeyenlerin bulunması için kayıp defteri tutulmuştur.⁶⁵

Kaybolan kimseleri bulmak için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de çalışmıştır. Hilâl-i Ahmer'in kurucusu Doktor Besim Ömer bu konu ile ilgili olarak diyor ki:

"Gazetelerde listeler ilan edilir edilmez Hilâl-i Ahmer komisyonunun faaliyeti birdenbire arttı. Evladı, eşi, pederi hakkında bilgi almak üzere her gün bizzat gelip müracaat edenlerden, başka vilayetlerden pek çok mektuplar alınmaya başlamıştı. Göç etmek zorunda kalan yerlerde kaybolanların akrabalarına dair bilgi almak için her gün yüzlerce kişi geliyordu. Daha kendileri savaşta bulundukları halde göç eden bireylerin aileleri hakkında bilgi talep eden asker ve kişiler çoktu. Hilâl-i Ahmer Üserâ Komisyonu'nun şöhreti, konumu ve hizmetleri her tarafta duyulunca faaliyeti kat be kat arttı.

Esasen efrâd-ı İslamiye arasında lakap ve aile ismi olmamakla birlikte aynı ismi taşıyanlara sık sık tesadüf ediliyor ve alakalılar tarafından hüviyetini tespit etmek için mesela "Geçen sene falan yerde evlenen", "Falan Paşa'nın yeğeni" tarzında yeni yeni sıfat ile tanınma araçları eklenmesine mecburiyet hissediliyordu. İsmi verilerek terhisi talep olan her asker, zabıt ve memur için doğum yeri, bağlı bulunduğu ordu, tabur ve bölük isimleri bir fiş üzerine yazılıyordu. Kayıp olan zatın taharrisi için vilayetten alınan tahrirat üzerine doğruca Belgrat'a yazıldıktan ve alınan mâlumat derhal lazım gelenlere bildirildikten sonra

⁶⁴ İstanbul Kadılığı, 1330-1331, sy.298, s.13-14.

⁶⁵ "Esami Defteri Tanzimi", *İntihâb-ı Efkâr*, 29 Kânunievvel 1912, sy.631, s.3.

başka komisyon esir ve yaralı olanlarla akrabaları arasında da doğrudan savaşa gitmiş kişilere birçokçamaşır ve eşya paketlerinin gönderilmesine aracı olmuştu.”⁶⁶

Örneğin, Vizenin Çakıllı köyünde oturan Ömer Bey eşi ve üç çocuğuyla beraber İstanbul’a gelmiş ancak Laleli Camii’nde kaldıktan sonra eşini ve çocuklarını kaybetmiştir. Bulan kişilerin Küçükköy’de Turan Çakıllı Mehmet Bey’e haber vermeleri istenmiştir.⁶⁷ Yine Çorlu’dan İstanbul’a göç etmiş olan Arnavut Vahit Ağa’nın on yaşındaki Arif, dokuz yaşındaki Sait ve altı yaşındaki Mustafa isimlerindeki üç oğlunun kaybolması sebebiyle nerede olduklarına dair haberleri olanların Divan-ı Umumiye ve Mülhakatı Baş Müdürü Besim Bey’in evine haber vermeleri istenilmiştir. Dedeâğaç’tan kaçıp ailesini İstanbul’a getiren Dedeâğaç müftüsü Hüseyin Hilmi Efendi’nin nerede olduğu bilinmediğinden görenlerin Uzunköprü’de Telgraf Muhabere memuru Hamit Bey’e haber vermeleri istenilmiştir.⁶⁸ Diğer bir kayıp Vize’den İstanbul’a gelirken çocuklarını kaybeden bir kişi annesi Habibe’yi Şehzade Camii’nden hastaneye götürürken kaybetmiş ve hangi hastaneye gittiği bilinmemektedir. Bunlar gibi daha pek çok kayıp ilanı vardır.

Savaş sebebiyle en çok kayıp olan diğer bir zümre askerlerdir. Pek çok yüzbaşı, binbaşı ve er kaybolmuştur. Savaş gerisindeki asker aileleri İstanbul’a geldiklerinde ilk iş olarak cephelelerdeki sevdiklerine ulaşmaya çalışmıştır. Bununla ilgili olarak dönemin gazeteleri tarafından İstanbul ve Edirne arasında şaşkınlıkla karşılanan bir olay meydana gelmiştir. Kumkapı ile Gedikpaşa civarında oturan Maria isimindeki bir kız Balkan Savaşı’ndan dolayı İstanbul’a göç etmiştir. Nişanlısı Şahin’den ayrılmak zorunda kalan Maria büyük bir üzüntü içinde Şahin’i beklese de Şahin’den haber alamamıştır. Bir gün Rumeli’den bir haber gelir ve sevgilisinin bulunduğu taburun Edirne civarında olduğunu öğrenir. Haber alır almaz Edirne’ye gitmeye karar verir ancak bir kadının uzun müddet karargâhta kalmasına izin verilmeyeceğini bildiğinden karargâha girebilmek için erkek kılığında girer. Önce saçlarını keser, ardından erkek elbisesi giyer. İsmi de Murat olarak değiştirir. Ancak yolda giderken tahkikat yapıldığında nişanlısının öldüğünü öğrenir. Üstelik aynı gün polis tarafından kimliği tespit edilir. Bu seyahate devam etme imkânı kalmaz ve ifadesini verdikten sonra adliyeye sevk edilmişse de serbest

⁶⁶ Dr. Besim Ömer, “*Hanımefendilere Dair Konferans*”, Haz.İsmail Hacıfettahoğlu, Ankara, 2007, s.127-128.

⁶⁷ “Bir Rica”, *İkdam*, 12 Kânunievvel 1912, sy.560, s.5.

⁶⁸ “Rica”, *İkdam*, 2 Eylül 1913, sy.5939, s.5.

bırakılmıştır.⁶⁹ Bu gibi ilginç olaylar tek tük yaşansa da genellikle kaybolan askerlerin aileleri gazetelere ilan vererek kayıplarını bulmak yolunu seçmiştir. Bu ilanlardan örnekler verecek olursak;

“Birinci fırkaya mensup bölük yüzbaşı Şerafettin Bey’in bidâyet-i muharebede bulunduğu ve bi’l-âhir Yanya’nın sükûtundan mükim Yanya’da olduğuna dair kendisinden telgraf alındığı halde o zamandan beri hiçbir malumat alınamamış olmasına mebnî, mûmaileyhin nerede bulunduğu dair malûmatı olanların Evkaf Bütçe memurlarından Mehmet Nuri Bey’e bildirmeleri insaniyet namına rica olunur.”

“Bidâyet-i harpten beri Edirne’de bulunan ihtiyat askerlerinden Vize kazasının Uzunhacı karyeli Kadir Hoca oğlu Hüseyin ile İbrahim oğlu Halil’in hayat ve memâtından malûmatı olanların, lütfen Rami karyesinde Cuma mahallesinde Kırkkilise muhacirlerinden Kahveci Bekir Ağa’ya malumat vermeleri rica olunur.”

Muharebede mecruh olup berây-ı tedavi İstanbul hastanelerine nakledilen efrâd meyânında Bursa redif taburlarının, birinci bölümünün ikinci mangasında Bursalı Nurionbaşının bulunduğunu haber aldım. Mûmâileyhin sıhhetinden şimdiye kadar hiçbir malumat almadığımdan leffen hangi hastade taht-ı tedavide ise zirdeki adrese bildirmelerini hastane müdürü beylerden rica ederim.

Kasımpaşa Kulaksız’da Bursalı Ahmet.”⁷⁰

Askerlerin, muhacirlerin yanısıra bir de savaşa gönüllü olarak giden öğrencilerden haber alınamamıştır. İstilaya maruz kalan yerlerde İstanbul’da bulunup haber alınamayan ve yardıma muhtaç olan Darülfünûn ve Mekteb-i Mülkiye öğrencileri ise okul idarelerinden yardım almışlardır.

Kayıp eşyalarla ise, genellikle Levâzımat Dairesi ilgilenmiştir. Muhacirler savaştan kaçtıkları esnada eşyalarının hepsini getiremediğinden, eşyalarını kendi memleketlerinde kalan güvenilir kişilere teslim etmiştir. Bu güvenilir kimseler, muhacirlerin eşyalarını İstanbul’daki Levâzımat Dairesi’ne bırakmıştır. Levâzımat Dairesi de, gazetelere ilan vererek muhacirlerin eşyalarını buradan almalarını istemiştir. Böylece teslim edilen eşyalar tek bir yerde toplanarak, oluşabilecek kargaşaların önüne geçilmiştir. Şehit olan asker aileleri, Edirne kuşatmasından önce Edirne’de Agop Bezdigiyan isimindeki komisyoncuya teslim ettikleri eşyalarını, İstanbul’daki Levâzımat-ı Umûmiye Dairesi Beşinci Nakliyat ve Sevkiyat şubesinden almışlardır.⁷¹

Gazete ilanlarında sadece kaybolan şahısları bulmak için değil, kayıp eşyalarını veya hayvanlarını bulmak isteyenlerde ilan vermiştir. Eşyaların yanı sıra

⁶⁹ “Bir Müctezde”, *Tanin*, 14 Eylül 1913, sy.172, s.4.

⁷⁰ “İnsaniyet Namına”, *Alem*, 26 Kânunievvel 1912, sy.135-244, s.4.

⁷¹ “Harbiye Nezaretinden”, *İkdam*, 11 Eylül 1913, sy.5942, s.5.

çok fazla kayıp hayvan vardır. Hadımköy'ün muhacirlerin geçtiği yoğun bir mevki olması ve Çatalca cephesinin buraya yakın olması nedeniyle Hadımköy'de sahipsiz öküzler bulunmuştur. Muhacirlerin sahipsiz hayvanları etrafta dolaştığından şehrin düzeni bozulmuştur. Bu yüzden sahipsiz hayvanlarla ilgili bir kararname çıkmıştır.⁷² Hayvanların bakım görevini belediye daireleri üstlenmiş ve bu kararnameye göre sahipsiz olarak belediye dairelerine getirilen hayvanlar belediye dairelerinde bırakılacaktır. Hayvanlar belediye dairelerine teslim edildikten sonra gazetelere bu sahipsiz hayvanlarla ilgili ilanlar verilmiştir. Böylece hayvanların sahipleri bulunmaya çalışılmıştır. Dairelere teslim olan hayvanların sahibi ortaya çıktığında muhacirin iâşesi sağlanıp, bu kişinin hayvanın gerçek sahibi olup olmadığı komisyonlar tarafından iyice araştırılarak kendilerine teslim edilmiş veya edilmemiştir. Sahipleri ortaya çıkmayan hayvanlar en fazla beş gün belediye dairelerinde bekletilmiştir. Ardından eğer sahibi çıkmadıysa, hayvan Atpazarı'nda bulunan Beylik Ahırına götürülmüştür. Diğer taraftan sahipleri bulunan hayvanların sahipleri yapılan bakımın ücretini ödemiştir. Ancak eğer muhacirin durumu kayıp hayvanlarının bakım parasını sağlayacak güçte değilse, durumları iyice tahkik edildikten sonra bu muhacirler bakım parasını ödememiştir. Ayrıca belediye dairelerine teslim edilen hayvanların masraflarını kayıt altına almak için defterler tutulmuştur. Belediye tarafından satılmış olan hayvanlardan elde edilen gelirler Beytül mal idaresine teslim edilmiştir.

3. İSTANBUL'DA YAPILAN YARDIMLAR VE YARDIM CEMİYETLERİNİN FAALİYETLERİ

3.1 İstanbul Halkının Yaptığı Yardımlar

Trablusgarp Savaşı'ndan yeni çıkan Osmanlı Devleti, hemen ardından Balkan devletleri ile savaşmıştır. Bu durum hem askeri hem de ekonomik olarak zayıf olan Osmanlı Devleti'nin daha da zayıflamasına yol açmıştır. Nitekim Balkan devletlerinin Rumeli topraklarını işgal etmesiyle, savaşın ardından İstanbul'a gelen muhacir sayısı günden güne artmıştır. Sayıları 10.000'leri bulan muhacir nüfusunun ihtiyaçlarını gidermek son derece güçtür. Üstelik bu muhacirlerin durumları çok kötüdür. Diğer taraftan savaşın bütün şiddetinin İstanbul'a yakın bölgelerde cereyan

⁷² “Muhacirin Hayvanatı”, *Tasvir-i Efkar*, 6 Kânunievvel 1912, sy.610, s.3.

etmesi sonucu hemen hemen cephelerdeki tüm yaralı askerler İstanbul'daki hastanelere nakledilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, bu yaralı ve muhacirlere tek başına bakabilecek güçte değildir.

İstanbul'a yardıma muhtaç ve düşkün bir durumda gelen muhacirlere ve savaşa yardım etmek için vatandaşlara büyük sorumluluklar yüklenmiştir. Gazetelerde İstanbul ve Anadolu halkına seslenilerek, vatandaşların üzerine düşen görevler anlatılmıştır. Osmanlı Devleti ve diğer resmi kuruluşlar, yardıma muhtaç askerler ve muhacirler adına tüm Osmanlı tebaasına seslenerek yardım istemiştir. Harbiye Nezareti, Evkaf Nezareti, Şehremaneti, Donanma Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti gibi resmi yardım kuruluşlarının yanı sıra gazete ve hastane idareleri tarafından yaralılara ve göçmenlere yardım toplanmıştır. Gülhane Askeri Hastahanesi idaresi İstanbul ahalisinden yaralı ve hasta askerler için yardım istemiştir. Gülhane Tabiiyet-i Askeriye Tatbikat Mektebi Seririyat Müdüriyeti'nin yardım istediğine dair bildirinin aslı sureti aşağıdaki gibidir:

*“Hal-i hazır-ı harpte âhde-i darsââdete karbiyeti münasebetiyle bi'l-cümle mecrûhinin İstanbul'a nakli mecburdur. Peyderpey vürûd etmekte bulunan mecrûhinin adedi tabii pek yüksek olacağından bi'l-cümle mekâtib ve kışlaların hastaneye tâhvili münasip görülümüşse de hastanelere lazım olan malzemenin tedârîki zımından hamiyeti ve insaniyeti müsellemler olan İstanbul Vilâyatı ahalisine her müracaatı bir vazife addediyoruz. Her halde ufak bir şey hediye etse yekûnu külliyetli olacağı bedibâhtındır. Nakden dahi muâvenet edelebiliyor ise de en ziyade ihtiyaç çamaşır aksamına aittir. İâne toplanılacak mahalli Gülhane Seririyâtı'dır. Atîde zikredeceğimiz mahallere dahi doğrudan doğruya iânât teslim edebiliyor ise de her hastaneye lazım gelen malzemenin tevzi'i bir intizam dairesinde cereyan edebilmek için Gülhane Seririyâtı'na bir kart veya mektup ile haber vermek kâfidir.”*⁷³

Yaralı gazilerin İstanbul'a getirildiği andan itibaren her taraftan yardım edilmeye çalışılmıştır. Kadınlar yardıma gelmiş, belediye memurları geceli ve gündüzlü çalışmıştır. Şehir arabacıları tezkereci olmuş bütün İstanbul halkı yaralılara lazım olan yardımı yapmaya çalışmıştır. Aynı zamanda İstanbul'da yaşayan bazı yabancı tebaadan da yardım gelmiştir. İstanbul'da İngiliz, Alman, Fransız, Rus, Romanya, İtalyan, Felemenk Salib-i Ahmerler görev yapmıştır. Rusya'nın muhtelif yerlerinden Osmanlı ordusunda görev almak üzere, Azerbaycan'dan gelen

⁷³ “Mecruhlara Muâvenet Vazifesi”, *İkdam*, 5 Teşrinisani 1912, sy.5643, s.3.

öğretmenler ve Türk öğrenciler derslerini ve okullarını bırakarak, Türk ordusunda görev yapmak üzere gönüllü olarak İstanbul'a gelmiştir.⁷⁴

Mahalleliler, eğitim kurumları, toplu iş kuruluşları veya işçiler tarafından da yardımlar yapılmıştır. Para fanila, gömlek, çorap, erzak gibi maddeler toplanıp savaş bölgelerine gönderilmiştir. Osmanlı ordusunun ve muhacirlerin ihtiyacı olan her türlü yardım yapılmaya çalışılmıştır.

Savaşta en çok lazım şey paradır. Balkan Savaşları'na, yaralılarına, askerlerine ve muhacirlerin ihtiyacı olan para İstanbul halkı tarafından toplanmaya çalışılmıştır. Böylece biraz da olsa savaşın yükü azalmıştır. İstanbul'un semtlerindeki mahalle sakinleri mahallece para toplayarak topladıkları paraları büyük resmi kuruluşlara vermiştir. Örneğin; Beşiktaş'ın Meşrutiyet mahallesi 10.1250, Cihannüma mahallesi 5846, Şenlikdede mahallesi 5358, Rumeli mahallesi 4226, Müradaba mahallesi 20.7591, Kılınç mahallesi 1630, Atıksinanpaşa mahallesi 3859, Süleymaniye ve Dervişzade mahallesi 2100, Kâtipselahattin mahallesi 10.228, Hazine-i Hassa-ı Şahane Müdür-i Umumisi 5732, İstabl-ı Âmire müstehtdimi tarafından 5732 lira toplamıştır.

Fatih'te Hafızpaşa mahallesinde Bosnalı İbrahim Efendi'nin kahvehanesinde *İkdam* gazetesinin bir nüshası müzayedeye konulmuş ve bu müzayedeye kahvehane müdavimleri iştirak etmiştir. 191 kuruş toplanarak, bu para savaşta harcanılması için *İkdam* gazetesine gönderilmiştir. *İkdam* gazete idaresi de bu parayı Maliye Nezareti'ne göndermiştir.⁷⁵ Giritli Remzi ve Hüseyin kardeşler *Tasvir-i Efkâr* gazetesini ziyaret ederek harp yardımı olarak 500 lira yardım yapmıştır.⁷⁶ Dumansız Barut Fabrikası işçileri ve hamalları tarafından 880 kuruşluk yardım yapılmıştır. Beyoğlu Sultanisi talebeleri Osmanlı donanmasına yardım olarak 216 kuruş toplamıştır.

Esnaftan bazı kişiler dükkânlarında sattıkları ürünleri uygun fiyata satmış ve elde dilen gelirlere savaşa yardım olarak gönderilmiştir. Halkı yardım etmeye teşvik etmek için, 50 kuruştan fazla yardım yapanlara Hacı Osmanzade Cemalettin Efendi ismindeki mağaza sahibi bir zat şarküteri zincirinin Kadıköy şubesinde yağ, sodalı tarhana, yumurtalı erişte gibi mutfak erzaklarını %3 indirimli fiyatla satacağını ifade

⁷⁴ Emin Özdemir, "Rusya Türklerinin Balkan Savaşları'na Tepkileri ve Osmanlı'ya Maddi- Manevi Katkıları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Haziran, 2012, sy.198, s.17.

⁷⁵ "İâne", *İkdam*, 12 Şubat 1913, sy.5738, s.4.

⁷⁶ "Bir Hazine-i Cemiyet", *Tasvir-i Efkâr*, 25 Kanûnisani 1913, sy.647, s.4.

etmiştir.⁷⁷ Sirkeci’de tramvay yolunda Lokantacı Giritli Hacı Osman Efendi lokantasının bütün hasılatını savaşa yardım olarak vereceğini *Tasvir-i Efkâr* gazetesine bildirmiştir. Böylece bu lokantaya pek çok kişi rağbet etmiş ve toplanan paralar askere yardım olarak gönderilmiştir.⁷⁸

İstanbul’da bazı lokanta sahipleri muhacirlere bedava yemek vermiş ve yemek vereceğini gazetelerde ilan etmiştir. Örneğin;

*“Vatanımızın maruz kaldığı tehlikeden kurtulması herhalde bütün milletin muâvenetine ve işte vatanpeverâneyi nazar-ı dikkate alarak şehri Kânunusaninin15. Salı günü lokanta-ı âciziyede vukû bulacak hasılât ve sermayesi îâne-i harbiyeye terk-i karar verdim. Yevm-i mezkûr bütün Osmanlı vatanperverlerinin lokantama teşrife rağbet vermelerini hamiyet-i milliye-i vataniyye namına rica ve istirhâm eylerim efendim. Fiyatı her günkü mûtad üzerinedir.”*⁷⁹

İstanbul’a savaş bölgelerinden özellikle Çatalca cephesinden getirilen hasta ve yaralılar vardır. Hasta ve yaralıların bakımını bizzat Osmanlı Devleti üstlense de, bu kişilerin sayısının fazla olması nedeniyle hepsine yetişilememiştir. İstanbul’a getirilen yaralılarından bazıları Osmanlı Devleti’nin onayıyla yardımsever kişilerin evlerinde konuk edilmiştir. Yaralı kabul eden kişiler, tedavi için doktor talebinde bulunmak üzere Emanet Dairesi’ne müracaat etse de, İstanbul’daki doktorların cephelere gitmesi nedeniyle doktor bulunamamıştır. Yaralıları konuk eden kişiler ikmal ve iâşelerini sağlayabilmek ve eşyalarının Rumeli’den İstanbul’a getirilmesi için talepte bulunmuştur. Bazıları ise doğrudan doğruya Sirkeci’ye gidip, gelen muhacirlerden ucuz fiyata eşya satın alarak yaralıların ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır. Bu durum toplu bir yerde bulunmayan yaralı ve muhacirlere ulaşılmasını güçleştirerek tedavilerinin aksamasına neden olmuştur. Bu nedenle yaralıları kabul edecek kişilere yaralıların iâşe ve tedavi gibi ihtiyaçlarını kendileri üstlenmedikçe Osmanlı Devleti tarafından yaralı verilmemiştir.⁸⁰

En çok toplanan ve ihtiyaç duyulan yardım malzemesi kışlık giyecektir. Gönderilen pamuklu mintanlar Çatalca’daki askerler için yeterli olmamıştır. Kış mevsimi bastırınca askerlerin kalın giysiler giymesi zaruri olmuştur. Bu sebeple pamuklu mintan dikecek insanlara çok daha fazla ihtiyaç duyulmuştur. Giysi dikimine duyulan ihtiyacın, gazetelere giysi dikecek terzilerin arandığına dair verilen

⁷⁷“Hal-i Harp Münasebetiyle”, *İkdam*, 25 Teşrinisani 1912, sy.5663, s.6.

⁷⁸ “Bir Teşebbüs-i Hamiyetkârı”, *Tasvir-i Efkâr*, 27 Kanûnisani 1913, sy.649, s.4.

⁷⁹ “Hilal-i Osmani Gazetesi Müdüriyetine”, *Hilal-i Osmani*, 27 Kanûnisani 1912, sy.164, s.4

⁸⁰ “Mecrûhin Hakkında Bir Tebliğ”, *İkdam*, 7 Teşrinisani 1912, sy.5645, s.4

ilanlardan anlamaktayız. Kadınlar ve terziler genellikle askerlerin ihtiyacı olan giysileri Hilal-i Ahmer merkez dairesinde dikmiştir. Giysi dikiminin yanısıra askerlerinsağlığı için önü bağlı pamuklu mintanlar Sultanahmet'te yardımsever kişiler tarafından toplanmıştır. Askerlere ve yaralılara yardımcı olmak adına fanila yerine pamuklu hırka getirtilerek Sultanhamamı meydanındaki Köprübaşı'nda ve Valide Han'ında uygun fiyata satılmıştır.⁸¹ Bazı dükkân sahipleri ellerindeki mallardan bazılarını doğrudan hediye etmiştir. Şehzadebaşı ve Vezneciler'de Osmanlı Hediye-i Askeriye İmalathanesi Osmanlı askerlerine kış hediyeleri olarak ceket, pantolon, gömlek ve daha pek çok kışlık giysiyi haftalık olarak teslim edeceğini taahhüt etmiştir. Postahane karşısında Erzurum hanında askerlere elbise dikilmesi için kumaşlar bedava verilmiştir. Süleyman isminde birisi ise Şehzadebaşı ve Vezneciler'de sattığı çorap, ceket ve battaniye çeşitlerini askerlere hediye etmek üzere tuhafiyе mağazasına getirmiştir. Üsküdar'da Çarşı boyunda Şekerci Cemal Bey tarafından 110 gömlek, 7 adet şilte belediye dairesi tarafından Harbiye Nezareti'ne teslim edilmiştir.⁸²

En çok ihtiyaç duyulan diğer bir malzeme sargı bezidir. Bu yüzden İstanbul'daki sargı imalathaneleri hızlıca çalışmıştır. Gülhane Sargı İmalathanesi'nde Vefa Lisesi ve Sanâ-i Nefise Mektebi'nde savaşa gitmeyen pek çok öğrenci savaşa gidenlere yardım etmek için sargı işleri ile birlikte sargı bezi üretmiştir.⁸³

Üst düzey pek çok yönetici ve İstanbul'daki yerli ahali İstanbul'daki muhacirlerin karınlarını doyurmak için seferber olmuştur. Aksaray civarındaki ahalinin yardımlarıyla Kırkkilise'den gelip camilere doldurulan 1400 muhacire çorba, pilav ve fasulye dağıtılmıştır. Yedinci dairenin Kasımpaşa şubesinde tesis edilen çayhanede ise sabah ve akşam olmak üzere ahaliye bedava çay dağıtılmıştır. 1912-1913 yıllarında İstanbul'da pek çok semaver ocakları kurularak bedava çay dağıtımları yapılmıştır. Dâhiliye Nezareti yöneticileri tarafından ise 4000 kilo bulgur, 2371 adet çuvala doldurularak fakir kimselere erzak olarak dağıtılmıştır.⁸⁴

Sadece İstanbul'da değil imparatorluğun çeşitli yerlerinde Kurban Bayramı'ndaki etler askerlere bağışlanmıştır. Ancak etlerden yapılan kavurmalardan bazılarında konulduğu tenekelerin ağzı açık olduğu için etler küflenmiştir. Bu yüzden

⁸¹ “ Mecrûhine Fanila Yerine Kışlık Pamuklu Hırkalar”, *İkdam*, 17 Teşrinisani 1912, sy.5623, s.6

⁸² “İâne”, *İkdam*, 22 Ocak 1913, sy.5721, s.3.

⁸³ Bakınız. *Şehbal*, 15 Teşrinisani 1328, sy.65, s.333.

⁸⁴ “İzhâr-ı Cemiyet”, *Tanin*, 29 Şubat 1913, sy.1526, s.5.

Şehremaneti gönderilecek etlerin sevkiyata gönderilmeyerek doğrudan doğruya erzak ambarına teslim etmiş ve kontrolleri yapıldıktan sonra bu etleri göndermiştir.⁸⁵

Yapılan bu yardımların miktarı az olsa da, toplumun sosyal dayanışmasını göstermesi açısından önemlidir. Ancak bu yardımları yapanlar genel olarak fakir kimselerdir. Bazı zengin kişiler Osmanlı Devleti'nin ve tebaasının yaşadığı zorlu duruma kayıtsız kalmıştır. Elbette yardım eden bazı zengin kimseler vardır. Fakat genel olarak toplanan yardımlar fakir fukara kimselerin eliyle toplanmıştır. Hatta bu soruna bir çözüm bulmak için kapı kapı, yalılarının ve konakların dolaşılıp para toplanması önerisinde bile bulunulmuştur.⁸⁶ Dönemin kaynaklarında ve özellikle gazete ve dergilerde bu durumu eleştiren pek çok makale yazılmıştır.⁸⁷

3.2 İstanbul'da Kurulan Yardım Cemiyetleri

3.2.1 Hilal-i Ahmer Cemiyeti

İsviçre'nin Cenevre şehrinde 1864'te bir kongre düzenlenerek, afet ve harp zamanlarında yardıma muhtaç olanlara yardım etmek maksadıyla biraya gelen Fransa, Belçika, Hollanda, İtalya, İspanya, Norveç ve Danimarka tarafından Cenevre Sözleşmesi yayınlanmıştır. Bir yıl sonra on altı devlet tarafından Cenevre Sözleşmesi kabul edilmiştir. Bu sözleşmeye göre, dünyanın neresinde olursa olsun savaş meydanlarında hasta veya yaralı düşen asker ve sivilleri tedavi etmek şartıyla her türlü bakımlarını ve ihtiyaçlarını sağlamak insani bir görev olarak kabul edilmiştir.

Cenevre Sözleşmesi'ni kabul eden ülkelerin her birine senelik yardım sağlayan bir heyeti vardır. Sözleşmeyi kabul eden her bir ülke beş sene de bir heyetleri kongre yaparak kendilerine bir yol haritası belirlemiştir. Bu kongreler doğrultusunda yardıma muhtaç kişilerin ihtiyaçları belirlenmiş, savaş mağdurları için gerekli hastaneler ve malzemeler temin edilmiştir. Asıl olarak hedeflenen ise düşkün kimselere zamanının şartlarına uygun bir şekilde yardım sağlanmasıdır. Bu nedenle bu kuruluş sürekli kendini yenilemek zorundadır. Osmanlı Devleti tarafından bu yardım heyetlerine Sâlib-i Ahmer denilmiştir. Kendileri ise *Kızılhaç* adını vermiştir.

⁸⁵ “Kavurma Tenekeleri”, *Tanzimat*, 8 Kânunievvel 1912, sy.1330, s.4.

⁸⁶ “Samimi Bir Tavsiye”, *Alemdar*, 6 Mart 1913, sy.192-202, s.3.

⁸⁷ Bakınız. Ahmet Şirâni, “Zenginlerin Malı Fukaranın Canından Tatlı Mı?”, *Beyânü'l-hak*, 8 Teşrinievvel 1329, sy.180, s.3154.

Milletlerarası Yaralıları Yardım Komitesi Başkanlığı, 19 Eylül 1867’de yaralıları yardım derneği kurulması konusunda Cenevre Sözleşmesi’nin tatbiki için çalışan Abdullah Bey’e yetki vermesi üzerine Serdârîkrem Ömer Lutfi Paşa’nın himayesinde ve Marko Paşa’nın başkanlığında geçici bir komite kurmuş ve Abdullah Bey komitenin genel sekreteri olmuştur.⁸⁸ Bu komiteye *Mecrûhîn-i Asâkir-i Osmâniyye’ye Muâvenet Cemiyeti* adı verilmiştir.

Haziran 1869’da Mecrûhîn-i Asâkir-i Osmâniyye’ye Muâvenet Cemiyeti Osmanlı heyetinde kabul edilerek, incelenmek ve tasdik edilmek üzere Bâbîâlî’ye sunuldu. Ancak Babîali böyle bir cemiyetin kurulmasına taraftar değildi. Çünkü Cenevre Sözleşmesi’ni kabul eden devletlerin kullandığı haç işaretini kullanmak konusunda çekimser davranmıştır. Osmanlı Devleti Salib-i Ahmer heyetlerinin kullandığı haç işareti yerine, Osmanlılar için hilal işareti kullanmak konusunda teşebbüste bulunsa da bu istek kabul edilmemiştir.

Aradan uzun yıllar geçtikten sonra 1907 Haziranında Londra’da toplanan Milletlerarası VIII. Kızılhaç Konferansı’nda Besim Ömer Paşa’nın gayretleriyle hilâl’in amblem olarak alınması resmen onaylandı. Heyet Besim Ömer’in evinde toplanarak, delegelerin de katılmasıyla, ilk nizamname hazırlandı. Nizamnamenin Şûrâ-yı Devlet’te kabulünden sonra yüz kişi kurucu azâ kaydedildi. II.Meşrutiyet’in ardından ortaya çıkan cemiyetleşme faaliyetleri içinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti güçlendirilmeye çalışıldı. Güçlendirme çalışmaları 1911 yılına kadar devam etmiştir.

Kurucu azâlardan meydana gelen Umumî Meclis, 20 Nisan 1911’de iki hastane vapuru kiraladı ve Volo’dan yaralı ve hasta askerler İstanbul’a taşındı; ayrıca, orduya sağlık malzemesi sağlandı. Tokatlıyan Oteli’nde, Sadrazam Hakkı Paşa’nın başkanlığında toplanarak otuz kişilik Umumî Merkez Heyetini seçti. Padişahın himâyesine giren cemiyetin fahrî başkanlığını Veliaht Yusuf İzzettin Efendi üstlendi; onun çabaları sonucu Tophane’de üç katlı bir bina Kızılay’ın ilk idare merkezi oldu.⁸⁹

Hilâl-i Ahmer 1911 yılında yeni kurulmuş olduğu için Balkan Savaşları başladığında herhangi bir hazırlığı yoktur. Yeterli yatakları, tıbbi malzemeleri, hatta

⁸⁸ Mesut Çapa, “Kızılay”, *DİA*, 2002, c.25, s.544-546.

⁸⁹ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer cemiyeti) 1914-1925*, Türk Kızılayı, Ankara, 2009, s.14-15.

depo ambarı bile yoktur. İstanbul'da bulunmayan alet ve edevat telgraf ile Avrupa'dan getirilmektedir.⁹⁰

Depo sorununa çözüm bulmak için Zeytinburnu sahilinde 100 bin arşınlık bir arazi tutularak bir ambar tesisi için harekete geçilse de, Balkan Savaşları başlayınca Soğukçeşme'deki Alay Köşkü binası Hilâl-i Ahmer'in ambarı olarak kullanılmıştır. Ancak dört bir yandan yardımlar gelmeye başlayınca Hilâl-i Ahmer merkezinin Soğukçeşme'deki ambarı yetmemiştir. Bu yüzden Topkapı Sarayı dâhilindeki Alay Köşkü binası yakınında harabe bir bina tamir edilerek Hilâl-i Ahmer ambarı olarak tahsis edilmiştir. Bu harabe binaların Hilâl-i Ahmer ambar binası olarak kullanılması uygun olmadığından, acilen ambar inşa edilmesi kararı alınmıştır. Zeytinburnu'ndaki araziler yeniden tahsis edilerek, Zeytinburnu arsasında büyük bir depo inşa edildi. Burası inşa edildikten sonra ortaya başka bir problem çıktı. Zeytinburnu ambarı İstanbul'un merkezi yerlerine yakın değildir. Bu yüzden Alay Köşkü binasındaki harabe bina tamir edilerek, Hilâl-i Ahmer binası olarak kullanılmaya devam etmiştir.⁹¹

İstanbul'a yoğun bir göçün yaşanması ve pek çok yaralının İstanbul'a getirilmesi ile Osmanlı Devleti'nin imkânları yaralıların ve muhacirlerin iâşesine yetmemiştir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İstanbul'da faaliyet göstererek yardımlar toplamış, barakalar inşa etmiş, seyyar çadırlar, hastahaneler kurmuş ve yardıma muhtaç kişilere erzak ve giyecek yardımı yapmıştır. Askerlerin ihtiyacı olan fanila, gömlek, battaniye, çorap, çamaşır ve yatak takımı, kaşık, çatal, tabak, tencere ve tepsi, hatta kolera zamanında ekmek nakledilecek çuvallara kadar her türlü yardımı yapmıştır.

Kırkkilise bozgununun ardından Bulgarların mezalimine maruz kalan Rumeli halkı köylerini, kasabalarını ve evlerini terk ederek her şeye muhtaç ve perişan bir halde göç etmiştir. Çok kısa bir sürede İstanbul'da üzüntü verici manzaralar görülmüştür. Bütün camiler, mescitler muhacirler ile dolmuştur. Yer bulamayan binlerce muhacir ise aileleri, arabaları ve hayvanlarıyla beraber sokaklarda kalmıştır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bu duruma kayıtsız kalmayarak İstanbul'da 89 câmii ve mescitte, mahallelerde, barakalarda, kulübelere ve hatta harman yerlerinde, kahvehanelerde, konaklarda iskân edilen muhacire aylarca elbise verip giydirmiştir.

⁹⁰ Dr. Besim Ömer, *a.g.e.*, s.100.

⁹¹ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnâmesi, 1329-1331, İstanbul, Ahmet İhsan Şürekası, s.30-31.

Kimsesiz ve açıkta kalmış olan zabıt ailelerinin vesaire muhacirlerin iskânı için de ayrıca 10 tane konak ve ev kiralamıştır.⁹² Diğer taraftan Sultanahmet, Davutpaşa, Cerrahpaşa, Muratpaşa civarındaki ve mescitlerde iskân edilen 5001 kişinin bakım ve iâşesi Hakkı Bey'in nezaretinde Hilâl-i Ahmer tarafından yapılmıştır. Sadece Türk Hilal-i Ahmer cemiyetinin yanısıra yabancı Salib-i Ahmer heyetleri de İstanbul'a gelerek Balkan Savaşlarında yaralanan ve hastalanan pek çok muhacir ve askere yardım eli uzatmıştır. Gelen bu yabancı heyetler için dönemin önemli toplanma merkezlerinden biri olan Tokatlıyan Oteli'nde ziyafet verilmiştir. Bu ziyafete Osmanlı devlet erkânından önemli şahıslar gelmiş, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kurucusu Besim Ömerde katılmıştır. Padişahın bizzat şükranları aktartılmış ve bu heyetlerin ne kadar önemli olduğu üzerinde durulmuştur. Bu ziyafetin yemek listesinde; çorba, börek, havyarlı yemek, tane fırını, kuşkonmaz, hindi kebabı, pilav, keşköl, dondurma, şekerleme ve meyvelerden oluşan zengin bir menü sunulmuştur. Gelen heyetlerin en iyi şekilde ağırlanması hedeflemiştir.⁹³

Balkan Savaşlarında şehit olan asker ailelerinden yardıma muhtaç bir halde İstanbul'a göç etmiş kadınlara ve çocuklara yardım edilmeliydi. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne mensup Doktor Celalettin Muhtar Bey büyük bir yardım yaparak Haydarpaşa'da yeni inşa ettiği on beş apartmanı İstanbul'a göç eden asker ailelerine tahsis ederek her türlü ihtiyaçlarını karşılamıştır. Ancak bu apartmanlar yeterli gelmeyince Çatalçeşme'de bulunan Şevket Bey'in konağı muhacirlere açılmıştır.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin görevi sağlık ile alakalı olduğundan muhacirleri iskân ve iâşe etme işi Şehremaneti İdaresi'ne aittir. Ancak Şehremaneti'nin muhacirleri iâşe edebilecek yeterli mali güce sahip olmaması nedeniyle Dâhiliye Nezareti'nin tasvibi ile Hilâl-i Ahmer tarafından muhacirlere dağıtılmak üzere iki kez 7500 lira verilmiştir. Bu paranın haricinde giderek artan muhacir nüfusuna yapılacak parasal yardım hakkında bir düzenleme yapılmıştır. Muhacir sayısı daha binlere ulaşamamışken günlük üçer kuruştan ayda 90 kuruş verilmekteydi. Yeni düzenleme ile on nüfuslu bir aileye 600 kuruştan fazla verilmemiştir.⁹⁴ Ayrıca Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Yedikule haricindeki barakalarda ikamet eden 3800 nüfuslu muhaciri ve beraberinde getirdikleri 800 hayvanın bakımı ve iâşesi için ot ve saman

⁹² Dr. Besim Ömer, *a.g.e.*, s.123.

⁹³ “Şehremaneti Ziyafeti”, *İntihâb-ı Efkâr*, 29 Kânunievvel 1912, sy.631, s.3.

⁹⁴ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi , “Muhacirine Muâvenet”, 1329-1331, İstanbul, Ahmet İhsan Efendi Şürekası, s.213- 222.

tedarik ederek, hayvan başına günlük 3 kuruş vermiştir. Bu işlemler Müfettiş-i Umûmi Mehmet Ali Bey nezaretinde gerçekleştirildi. Yedikule taraflarında iskân edilen muhacirlerin dışında Davutpaşa, Cerrahpaşa, Muratpaşa cami ve civar mescitlerinde iskân edilen 5001 muhacire nafaka dağıtıldı. Buradaki muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak için Doktor Celalettin Muhtar Bey başkanlığında çoğunluğu muhacirlerden seçilen memur ve katiplerden oluşan bir komisyon teşkil edildi.⁹⁵

Maddi yardımın dışında Edirnekapı haricindeki arabalarda oturan muhacirine bir defada 1800 parça hırka, elbise, iç çamaşır, gömlek ve çorap verilmiştir. Toplamda 11.411 muhacire elbise vermiştir.⁹⁶ Muhacirlerin giyecek ve barınma ihtiyaçları giderildikten sonra sağlıklı bir şekilde beslenebilmeleri için yiyecek yardımı yapmıştır. Hilâl-i Ahmer Heyeti; Sirkeci, Lüleburgaz ve Çorlu'da aş mevkileri kurarak muhacirleri aç kalmaktan kurtarmıştır. Aş mevkilerinde yaralılara ve göçmenlere ekmek, çorba, çay, kahve, yoğurt, hatta gerektiğinde bisküvi vermiştir. Yiyeceklerin dağıtımı için bir memur ve bir aşçı tayin edilmiştir. Çorba ve çay dağıtımı için ise her türlü alet edevat temin edilmiştir. Çorba ve yemek mutfağı için Evkaf Nezareti'nden büyük kazanlar getirterek muhacirlere ekmek ve erzak verilmiştir. Ayasofya Camii'nde sadece iki günde 3600 kilo ekmek dağıtılmıştır. Nûr-i Osmaniye Camii'nde 1251, Mehmet Paşa Camii'nde 447, Sultanahmet Camii'nde 1200 kişiye nüfus başına her gün bir kilo ekmek, sabahları çorba, akşamları nohutlu ve patatesli et ile kavurmalı veya söğüşlü pilav verilmiştir.⁹⁷

Lüleburgaz ve Pavlıköy aş mevkileri demiryolu hattının Bulgarların tarafından tutulması sebebiyle bu aş mevkileri kapatılmak zorunda kalmıştır. Bu aş mevkileri kapatılınca Lüleburgaz ve Pavlıköy aş mevkileri Ayastefanos'a taşınmıştır. Bu taşınma esnasında yaralıların yaşadıkları kaynaklarda tüm gerçekliği ile anlatılmaktadır. Dr. Besim Ömer diyor ki:

“Kışın en şiddetli zamanlarında trenlerin istasyonlara getirerek pek perîşân bir halde bırakıp döktükleri zuefâ ve mecrûhine çay tevzî'i ile o zavallı vatandaşlarımızın tenebbüh ve ikâz (kendine gelip toparlanma) ve takviyesi Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin hidemât-ı mühimmesinden ma'dûddur (sayılıdır). Yerinden kımlıdayamayacak bir halde istasyonun bir köşesinde zayıf ve hafif bir cerhâ (yara) te'sîriyle yıkılıp kalmış olan bî-

⁹⁵ Ufuk Erdem, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)”, TTK, Ankara, 2018, s.264.

⁹⁶ Dr. Besim Ömer, *a.g.e.*, s.123.

⁹⁷ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnâmesi, 1329-1331, İstanbul, Ahmet İhsan Şürekası, s.201-205.

çârelerin sıcak bir çay ve bir parça ekmek ile ne kadar çabuk kesb-i kuvvet ve hayat eyledikleri çayhâneyi ziyâret edenlerin hâlâ hatır-güzâridir (gönüllerindedir). ”⁹⁸

Aş mevkileri içerisinde hayati bir önem taşıyan Sirkeci aş mevkii kapatılmayarak her gün yüzlerce yaralı, muhacir, hasta ve koleralı hastaya yemek vermiştir. Aş mevkilerinde memurlar ve doktorlar bulundurularak aşçılarla birlikte geceli gündüzlü bir şekilde çalışmıştır. Aş mevki bünyesindeki Sirkeci Çayhanesi harbin sonuna kadar açık tutulmuştur.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin en önemli hizmetlerden biri de hastane gemisi hâline çevrilen Cambridge vapurunun Çanakkale ve Gelibolu’dan getirilen yaralıları ve hastaları Sirkeci’ye nakletmesidir. Diğer Şirket-i Hayriye’nin 60 numaralı vapuru ise Kalikratya’daki yaralıları İstanbul’a nakletmiştir.⁹⁹ Askeriyeye ve hasta nakline mahsus olmak üzere koşullarıyla birlikte Amerika’dan getirtilen otuz arabayı bağışlamıştır.¹⁰⁰

İstanbul’da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından küçük madalyonlar basılmıştır. Bu madalyonları dükkânlara bırakarak yaralıların yararı için satmaları istenilmiştir. Bazı yardımseverler on veya yüz tanesini alarak ailelerine hediye etmiştir. Böylece yaralıların bakımlarının sağlanmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu madalyonların fiyatları da üstüne yazılı olduğu için herhangi bir usulsüzlük yapılamamıştır. Sadece Hilâl-i Ahmer Cemiyeti değil, halk tarafından Hilâl-i Ahmer adına biletler, madalyonlar toplanmıştır. Buradan elde edilen gelirler Hilal-i Ahmer yararına verilmiştir. İstanbul’da madalyon satarak yardım etme fikri Balkan Savaşı yıllarında sıkça başvurulan bir yöntem olmuştur. Bu durum gerçekten de Osmanlı Devleti’nin ekonomik olarak zor bir durumda olduğunu gösterir.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin yaptığı yardımların yanı sıra Osmanlı topraklarının dört bir yanından Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin muhacirlere ve yaralılara yardım etmesi için yardımlar gönderilmiştir. Hatta çoğu kişi veya mahalle sakinleri topladıkları yardımların düzenli olması ve karışmaması için doğrudan Hilâl-i Ahmer’e göndermiştir. Örneğin; Eminönü Köprübaşı’nda arabacı esnafı adına muhacir Salih Ağa bu cemiyete başvurarak arabaların geçişinde köprüden hangi menzile olursa olsun ilk sefer ücretini Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’ne tahsis ettiklerini ifade etmiştir. Geçiş esnasında herhangi bir karışıklığın olmaması için üzeri mühürlü

⁹⁸ Dr.Besim Ömer, *a.g.e*, s.117.

⁹⁹ Kalikratya, İstanbul’daki Büyükçekmece semtinin eski adıdır.

¹⁰⁰ Dr. Besim Ömer, *a.g.e*, s.117.

bir kutu ile bir memur talep ederek, toplanan yardımları Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne bağışlamıştır.¹⁰¹

Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Bahr-ı Umman isimli vapuru İstanbul'da bulunan muhacirlere dağıtılmak üzere pek çok miktarda erzak getirmiştir. Bu getirilen erzaklar yaralıların bulunduğu hastanelere nakledilmiştir. Ancak bu vapurun yükleri karantina altına alınmıştır.¹⁰² Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti kurban bayramı sebebiyle İstanbul'da bulunan fakir muhacirlere dağıtılmak üzere 200.00 liranın harcanması için İstanbul'daki temsilcisine izin vermiştir.¹⁰³ Sadece Mısır Hilâl-i Ahmer'i değil, Hilâl-i Ahmer bünyesinde bulunan tüm kuruluşlar Balkan Savaşları'na yardım etmiştir. Bu nedenle Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Balkan Savaşlarında hayati önem taşımaktadır.

3.2.2 Müdafaa-i Milliye Cemiyeti

Savaşta Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nden sonra en çok yardım yapan cemiyet Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'dir. 31 Ocak 1329 tarihinde kurulan bu cemiyetin kurucuları ve üyeleri; Sultan Mehmet Reşat, Talat Bey (Dahiliye Nazırı), Enver Paşa (Harbiye Nazırı), Hayri Efendi (Şeyhülislam), Mehmet Sait Halim Paşa (Sadrazam ve Hariciye Nazırı), Mahmut Paşa (Nafia nazırı), Cavit Bey (Maliye Nazırı), İbrahim Bey (Adliye Nazırı), Oskan Efendi (Posta Telgraf ve Telefon Nazırı), Ahmet Şükrü Bey (Maarif Nazırı), Süleyman Elbustani Efendi (Ticaret ve Ziraat Nazırı) dir.¹⁰⁴

Hastaneler açmak, gönüllü fırkaları teşkil etmek ve halkı bilgilendirmek amacıyla kurulmuştur. Bu cemiyet çeşitli şubelere ayrılarak çalışmıştır. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin yardım ve gönüllü toplamak için oluşturdukları büroların hepsi Babıali caddesindeki Donanma Cemiyeti binasındadır. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin faaliyetlerini uygulamak için Şerif Ali Haydar Bey'in riyasetinde toplanan ikinci kongrede, dikkat çeken husus Donanma Cemiyeti ile birlikte yol izlemesi olmuştur.

¹⁰¹ “Arabacılar Cemiyeti”, *İkdam*, 1 Eylül 1913, sy.5938, s.4.

¹⁰² “Bahr-ı Ummân Vapuru”, *İkdam*, 16 Kanûnisani 1913, sy.5715, s.3.

¹⁰³ “İstanbul'da Fukarâ-ı Muhacirine Muâvenet”, *İkdam*, 2 Eylül 1913, sy.5939, s.4.

¹⁰⁴ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e*, s.448.

Darülfünûn'da Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından Balkan Savaşları bitene kadar nasıl bir yol izleneceğine dair bir konferans gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁵ Şerif Cafer Paşa ile Talat Paşa ve göz hekimi Doktor Esat Paşa'dan oluşan bir kurul; Prens Sabahattin'i, Damat Ferit'i, ayandan Mareşal Fuat Paşa'yı ziyaret ederek onları Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne katılmaya çağırmıştır. Prens Sabahattin bu çağrıyı kabul etmeyip, özür dileyerek bu derneğe katılmayacağını söyler. Üniversite toplantısına İkdam sahibi Cevdet Bey ile İkdam genel idaresi müdürü Nurettin Bey, *Sabah* yazarı Dikran Kelekyan Efendi¹⁰⁶, *İfham* gazetesi müdürü Ferit Bey gibi en sert muhalifler bu kurula katılmıştır.¹⁰⁷

Konferans günü, Talat Bey kürsüye gelerek açılış konuşmasını yaparak konferansı başlatmıştır. Birtelgrafla bütün İslam dünyasına hitaben bir beyanname okumuştur. Bubeyannameye “*Müdafaa-ı Milliye Heyeti Beyannamesi*” ismi verilmiştir. Beyannamenin giriş cümlesi şöyledir:

“*Yaşasın ittifak, Yaşasın hamiyet! Bunlar yaşayınca emin olalım ki millete tûl-ı umûr-ı mevûddur.*”

Beyanname okunduktan sonra, toplantının amacını ve vatana hizmet eden askerlere lazım olan yardımı sağlamak üzere vatandaşın görevlerini anlatmıştır. Bu toplantıya duyulan ilgiye teşekkür ederek ilk önce görüşmelerin düzenli bir şekilde sağlanması için iki tane reis seçilmiştir. Bunun için de Şerif Ali Haydar Bey ile ayandan müşir Fuat Paşa'yı ve eski Nafia Nazırı Hulusi Bey'i idare namzeti seçilmiştir. Ardından Gümülcine eski Mutasarrıfı Rıza Bey gönüllü alaylar hakkında mütalaa ederek gönüllü alaylardan harp esnasında yararlılık görülemediğinden fedai alaylarının oluşturulması gerektiğini söylemiştir. Hatta Bulgaristan'ın bu fedailer sayesinde pek çok yarar sağladığını söylemiştir. Ayrıca konferansa milli yardımın daima fukaralardan alındığına dair önemli bir noktaya değinmiştir.

Darülfünûn binasında yapılan bu konferansta alınan kararlara göre:

1. *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Donanma Cemiyeti ile teşrin-i mesai edecek ve mevcut şubeler Müdafaa-i Milliye Cemiyeti namına para toplayacaktır.*

¹⁰⁵ “Müdâfaa-ı Milliye: Dün ki İçtimâ”, *Tanin*, 1 Şubat 1913, sy.1498, s.3-4.

¹⁰⁶ Kayseri doğumlu Osmanlı Ermenisidir. Gazeteci, tarihçi ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin üyelerindendir.

¹⁰⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, “*Siyasal Hatıralar*”, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2000, s.254-255.

2. *Devâir-i belediyede ayrıca birer komisyon teşkil ederek cem'-i iânât ile mükellef olacak ve bunların nezdinde Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından birer merhûs bulunacaktır.*

3. *Teâli-i Nisvân Cemiyeti ile Hilâl-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti tarafından dahi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti namına iâne derc edilecektir.*

4. *Teşkil eden komisyonlar vasıtasıyla zenginler ve tüccarhaneler nezdine gidilerek iane talep olunacaktır.*

5. *Müşir Fuat paşa hazretleri 15000 Çerkez süvarisinin harbe iştirâk-ı amâde olduklarını beyan etmiş ve bu süvarilerin izamları hususunun Harbiye Nezareti'ne yazılması karargâr olacaktır.¹⁰⁸*

Alınan kararların ardından Müdafaa-i Milliye Cemiyeti hızlıca çalışmaya başlamış ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne hızlıca yardımlar gelmeye başlamıştır. Harp mevkilerinde bulunan askerler için Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti tarafından Şehzade Valide-i Âtik İmarethanesi'nde yapılan koyun eti kavurması tenekelere yerleştirilmiştir. Üsküdar ve Şehzade imarethanelerinde terâkkim etmiş bulunan çuvallar Evkaf Nezareti memurları tarafından 1269 kuruştan satın alınıp savaşa yardım için Harbiye Nezareti'ne teslim edilmiştir.¹⁰⁹ Çemberlitaş'ta Atik Ali Paşa Cami'sinde hem şehit olanlar için hem de Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti'ne yardım toplamak için bir mevlit düzenlenmiştir. Hafız Mustafa ve Hafız İbrahim tarafından bu mevlitler gerçekleştirilmiştir.¹¹⁰

Kasımpaşa'da Seferikoz mahallesinde Müdafaa-ı Milliye şubesi tarafından savaş yardımı olarak 106 kuruş *İkdam* gazetesi veznesine teslim edilmiş ve cerrah Haşim Efendi'nin eşi Nermin Hanım tarafından dahi gönderilen 20 kuruş ayrıyeten verilmiştir. Ayrıca Müdafaa-i Milliye Cemiyeti adına yardım toplayan hayırsever kişilere karşılığında bilet verilmiştir. Bu biletler kişinin yardım ettiğini gösteren biletlerdir.¹¹¹

5 Mart 1329 tarihinde Salı gecesi Yeniköy'de Musa Efendi'nin kıraathanesinde emekli Ahmet Muhtar Bey tarafından Müdafaa-ı Milliye yardımı adına bir müzayedede düzenlenmiştir. Bu müzayedede bir cep saati satışa çıkarılmıştır.

¹⁰⁸ "Müdâfaa-i Milliye", *İkdam*, 4 Şubat 1913, sy.5730, s.4.

¹⁰⁹ "Kadınlarımızın İçtîması", *İkdam*, 9 Şubat 1913, sy.5735, s.3.

¹¹⁰ "Mevlîd-i Nebvî Kırââtî", *Tanin*, 21 Mart 1913, sy.1546, s.4.

¹¹¹ "İâne Biletleri", *İkdam*, 14 Şubat 1913, sy.5740, s.4.

Müzayedeye katılanlar Rençber Erzurumlu Hüseyin Ağa, Arap Kadri ve Bekçi İsmail'dir. En çok parayı veren 186 kuruşla İsmail Bey olmuştur. Bu para savaş yardımı olarak Müdafaa-ı Milliye İstinye şubesine verilmiştir.¹¹²

Amerika elçisi Rukhil'in Hilâl-i Ahmer ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne yaptığı yardımlar çok önemlidir. Hatta Amerika elçisinin Taşkışla başhekimine yazdığı mektupta, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin hizmetlerinden son derece memnun kaldığını ve zor şartlar altında önemli işler başardıklarını vurgulamıştır. Bunun üzerine bu mektuba cevap olarak Müdafaa-ı Milliye heyeti üyelerinden Ali Haydar ve Hulusi Beyler İstanbul'daki Amerika elçiliğine gitmiştir. Müdafaa-ı Milliye heyeti burada son derece iyi karşılanmıştır.¹¹³

Diğer taraftan iâne heyeti halktan para toplama işini üstlenmiş ve toplanan paralar yaralı ve hasta askerler için harcanmıştır. Gayri müslimlerden de iâne toplanması yüzünden Osmanlı hükümeti Yunan ve Rus elçiliklerinin müdahalesiyle karşılaşınca bundan vazgeçilmiştir.¹¹⁴ Ayrıca savaşa yardım adı altında pek çok kişiyi dolandıranlar olmuştur. Bunun önüne geçmek için Şehremaneti hiç kimsenin bilet almadan yardım yapmamasını emretmiştir.

3.2.3 Donanma Cemiyeti

Donanma Cemiyeti, Osmanlı ordusuna yardım etmek amacı ile kurulmuştur. Donanma Cemiyeti'nin diğer bir amacı, savaşa teşvik etmektir. Bu nedenle Donanma Cemiyeti binasında gönüllü askerler kaydedilmiştir. Toplanan yardımlar Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ile birleştirilmiştir. *Donanma Mecmuası* ise donanmaya ve savaşa yardım etmek için oluşturulan Donanma Cemiyeti'nin yayın organıdır. Senelik abonesi 30 ve her bir nüshası üç kuruştur. Kaliteli kâğıt üzerine resimlerle birlikte tavsiye edilen bir dergidir. Buradan toplanan gelirlerle ciddi bir yardım yapılmıştır. Bu cemiyetin üyeleri ve yayın faaliyetlerini yürüten kişiler; Süleyman Nazif, Yunus Nadi, Ali Rıza Seyfi, Abdülaziz Çaviş, Köprülüzade Mehmet Fuat, Emine Semiye, Bedri Nuri, Mehmet Sait'tir.¹¹⁵

¹¹² "Müzayede", *Tanin*, 21 Mart 1913, sy.1546, s.4.

¹¹³ "Amerika Sefirine Teşekkür", *Tanin*, 19 Mart 1913, sy.1544, s.4.

¹¹⁴ Abdülkadir Özcan, "İâne", *DİA*, 1999, c.19, s.228-232.

¹¹⁵ "Kitapname Donanma Mecmuası", *Şehbal*, 5 Teşrinisani 1328, sy.65, s.340.

Unkapanı civarında Hacıkadın mahallesinde bazı eşyalar müzayedeye çıkarılarak toplanan 840 kuruş ve yedi İngiliz lirası Donanma Cemiyeti'ne verilmiştir. Pek çok kişi elinde ne var neyi yok savaşa yardım olarak vermiştir. Örneğin; İstanbul'da marangoz ustası Halil oğlu Mustafa ismindeki bir zat kolundaki saatini, yüzüğünü, elindeki 3 lira parasını Donanma Cemiyeti'ne vermiştir. Kendisi de gönüllü asker olarak yazılmıştır.¹¹⁶ Bu husus için Unkapanı sakinleri ve gençleri büyük bir fedakârlık göstermiştir.¹¹⁷

3.2.4 Konferanslar Cemiyeti

Konferanslar vasıtasıyla halkı savaşa karşı bilinçlendirme ve ilerleme fikrini geliştirmek amacıyla teşkil edilmiş olan *Umumi Konferanslar Cemiyeti* İstanbul'da oluşturulmuştur. Konferansçılara mahsus rehberler ayarlanarak, yapılan konuşmalar basılmıştır. Cemiyete üye olmak için 5 kuruş, fahri üye olmak için 3 lira verilmesi yeterli olmuştur. Taşrada bulunanlar da bu cemiyete katılmıştır. İstanbul'da verilecek konferanslar matbaada basılıp taşradaki üyelerine gönderilmiştir. İdare heyeti; Satı İhsan Bey, Ahmet Cevat Bey, Nüzhet Sabit Bey ve Mustafa Bey'dir.¹¹⁸

4. 1912-1913 YILLARINDA İSTANBUL'DAKİ HASTANELER

4.1 İstanbul'a Yaralı ve Muhacir Kabul Eden Devlet Hastaneleri ve Hastane Haline Çevrilen Okullar

İstanbul'a yaralıların ve muhacirlerin gelmesi ile birlikte İstanbul'daki hastaneler dolup taşmıştır. Yaralı askerler Çatalca'dan ve Hadımköy 'den Sirkeci'ye getirilmiştir. Genellikle bu askerler ellerinden yaralıdır.¹¹⁹

Hafif yaralılar; Sarayburnu, Tuzla ve Maltepe hastanelerine, ağır yaralı olanlar; Demirkapı Hastanesi'ne götürülmüştür. Gülhane Hastanesi, askeri bir hastane olup en yüksek kapasiteli hastanedir. Buraya ağır askeri yaralılar getirilmiştir. En büyük ve kalabalık hastane burasıdır. Diğer bir askeri hastane Hadımköy Hastanesi'dir. Çatalca hattına yakın olması sebebiyle buraya günde

¹¹⁶ Fatih Kerimi, *a.g.e*, s.209.

¹¹⁷ "Müzayede", *Tanin*, 27 Şubat 1913, sy.1524, s.4.

¹¹⁸ "Umumi Konferanslar Cemiyeti", *İkdam*, 5 Mart 1913, sy.5759, s.4.

¹¹⁹ "Mecruh Gazilerimiz", *İkdam*, 19 Teşrinisani 1912, sy.5657, s.2.

yüzlerce yaralı ve koleralı asker getirilmiştir. Askeri hastanelerin dışında siviller için kurulmuş olan Cerrahpaşa Hastanesi o dönemde büyük bir hastanedir. Cerrahpaşa’da tedavi edilip iyileşen hastalar gönderilip, boşalan yerlerine askeri yaralılar getirilmiştir. Cerrahpaşa Hastanesi’nde bu dönemde ameliyat edilmesi gereken yaralılar haricinde hastaların kabul edilmemesi kararı alınmıştır.

Savaş başlar başlamaz Hüseyin Hilmi Paşa’nın¹²⁰ daveti üzerine merkez idare heyeti toplantılar yapmaya başlamıştır. Bu toplantılarda hızlıca hastanelerin tesis edilmesine, hastanelerin idaresi ve yapılan yardımların dağıtımının tetkik edilmesi kararı alınmıştır. En şiddetli savaşların İstanbul’a yakın yerlerde cereyan etmesi ve yaralıların İstanbul’a taşınması sebebiyle İstanbul’da daha fazla hastane ihtiyacı doğmuştur. Okullar, konaklar ve hatta umumi apartmanlar bile hastane haline çevrilmiştir.¹²¹ Hilâl-i Ahmer Umumi Merkez Heyeti, ilk olarak bir program hazırladı ve bu programa göre 100 yataklı bir hastane için istihdam olacak doktor, memur ve temizlik görevlisi kadrosu oluşturmuştur.¹²²

Sâlib-i Ahmer ve Hilâl-i Ahmer Cemiyetleri tarafından Balkan Savaşlarında yaralananlara yardım etmek için gönderilen heyetler ve doktorlardan bazıları savaşa yakın bölgelerde seyyar hastaneler kurmuştur. Ancak çadırları ve tıbbi malzemeleri yeterli olmayan heyetlerin geneli, İstanbul’daki hastanelerde çalışmıştır. Bu ikinci kısım sıhhiye heyetinin tedavi ettiği yaralılar ve hastalar sağlık durumlarına göre İstanbul’daki hastanelere yerleştirilmiştir. Hastanelerin yanısıra İstanbul’daki hemen hemen her sokakta yaralı askerlerin yerleştirildiği büyük evlerin pencerelerinde Hilâl-i Ahmer bayrağı asılıdır. Tıp öğrencileri de yaralılara yardım etmek için bu evlerde hazır bulunmuştur.

Hilâl-i Ahmer sıhhi heyetlerin bilgi almak için mensup oldukları hastanelerin başhekimlerine yazdıkları tezkerelere başhekim tarafından cevap

¹²⁰ II. Abdülhamit döneminde Osmanlı sadrazamıdır. II. Abdülhamid’e çok bağlı olmasına rağmen İttihatçılar ile de iyi ilişkiler kurmayı başarmıştır. II. Meşrutiyet’in ilânından sonra Rumeli genel müfettişliği kaldırıldığı için Hüseyin Hilmi Paşa’nın da görevi sona erdi. Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından kurulan 22 Temmuz 1912’de *Büyük Kabine* de Adliye Nâzırı olarak görev aldı. V. Mehmet Reşat kendisini sevip saymıştır. Bunun yanı sıra Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin kuruluşunda ve sistemleşmesinde büyük rol oynamıştır. Mahir Aydın, “Hüseyin Hilmi Paşa”, *DİA*, 1998, c.18, s.550-551.

¹²¹ “Nezâfat Apartmanı”, *Haberdar*, 5 Şubat 1913, sy.167, s.3.

¹²² Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi, 1329-1331, Ahmet İhsan Efendi Şürekası, İstanbul, s.111-120.

verilmediğinden Hilâl-i Ahmer'in sıhhi heyetleri hakkında yeterli düzeyde bilgi yoktur.¹²³

İstanbul'a çok kalabalık sayıda yaralı ve hasta muhacir nüfusunun gelmesi ile beraber toplamda 30.000 yatağa ihtiyaç olduğu ve bu bağlamda yeni hastanelerin inşa edilmesinin gerektiği tespit edilmiştir. Ancak süre kısıtlı olduğu için hastanelerin inşa edilemeyeceği anlaşılmıştır. Bu nedenle büyük okullar hastane haline çevrilmiştir.

Hastane haline çevrilen ve eğitime ara veren okullar ilk olarak Kabataş ve Üsküdar idadileridir. Daha sonra Cerrahpaşa Hastanesi'nin isteğiyle aynı semtte bulunan Davutpaşa Lisesi tatil edilip, muhacirleri ve yaralıları tedavi etmek üzere hastaneye dönüştürülmüştür. Akabinde dönemin en köklü okulları olan İstanbul ve Galatasaray sultanileri de hastane haline çevrilerek bu ihtiyacın giderilmesi hedeflenmiştir. Haydarpaşa Tıp Fakültesi ve Darülfünûn Tıp Fakültesi öğrencileri de derslere ara vererek yaralıları tedavi etmek üzere tıp fakültelerinde hasta kabul etmiştir. Mülkiye mektebi, hukuk, ziraat, mühendislik fakülteleri de kapatılarak hastane haline çevrilmiştir. Buradaki öğrenciler ve öğretmenler Hilal-i Ahmer hemşireleri ve hasta bakıcıları ile birlikte çalışarak savaşa gönüllü olarak yardım etmişlerdir.

Öğrenciler hastanelerde çalışmakla kalmamış, savaşa gönüllü olarak yazılmıştır. Savaşa en fazla gönüllü olarak giden öğrenciler, Darülfünûn öğrencileridir.¹²⁴ Darülfünûn binası hastane haline çevrilerek Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne verilmiştir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Darülfünûn Hastanesi'ne karyola, çamaşır gibi her türlü malzemeyi getirmiştir. Gerekli memurları tayin ettikten sonra 18 Teşrinievvel 1328 tarihinde 400 yataklı hastanede yaralıları kabul etmeye başlamıştır. Yaralı sayısının artması sebebiyle 200 yatak daha getirtilmiştir. Böylece 600 yataklı bir hastane haline dönüştürülmüştür. Hastanenin açıldığı tarihten Şubat başına kadar 2042 yaralı ve hasta kabul edilmiştir. Bunlardan 877'si tedavi edildikten sonra memleketlerine gönderilmiştir.¹²⁵

¹²³ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi, *Heyet-i Sıhhiye-i Muâvene*, 1329-1331, İstanbul, Ahmet İhsan Efendi Şürekası, s.168-175.

¹²⁴ Darülfünûn için ayrıntılı bilgi olarak bkz. Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi: Osmanlı Döneminde Darülfünûn (1863-1922)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, Aralık 2009, s.346-355.

¹²⁵ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi, 1329-1331, İstanbul, Ahmet İhsan Efendi Şürekası, s.130.

İstanbul Darülfünûn'u hastane haline çevrilmesi ile tatil edilmiştir. Maarif Nezareti Darülfünûn Şubesi Müdüriyeti Umumiyesi'ne gönderdiği bir tezkirede Darülfünûn gönüllü öğrencileri hakkında bildirdiği karara göre;

1- *Darülfünûn talebesinden olup damemuriyette bulunanlar savaşa gönüllü olarak kayıt olurlarsa memuriyetten muaf tutulmuştur.*

2- *Darülfünûn talebesinin geneli gönüllü olarak savaşa giderse okulları tatil edilmiştir.*

3- *İmtihanlarını tamamlayıp gönüllüolarak savaşa gidenler bütünleme sınav haklarına gelmemelerine izin verilmiştir.*"¹²⁶

Sadece Darülfünûn değil, İstanbul'da hastane haline çevrilen, çevrilmeyen bütün okullar kapalıdır. Okulların aylarca kapalı olması pek çok sorunu beraberinde getirmesine rağmen pek çok okul idaresi ve öğrenci gönüllü olarak hastane haline çevrilen okullarda hastalara ve yaralılara yardım etmiş, seve seve okullarını muhtaç kimseler için açmıştır. Ancak bazı okul idareleri özellikle Rum mektepleri, okullarının hastane haline çevrilmesine izin vermemiştir. Fener ve Heybeliada'daki Rum mekteplerinin 100 yataklı hastane haline çevrilmesi hakkında Osmanlı Devleti tarafından Rum patrikhanesine müracaat edilmişse de adı geçen okul idareleri hasta yataklarına olan ihtiyacı bildikleri halde Rum Patrikhanesi yatakların, diğer okullarda tedarik edilebileceği cevabını vermiştir.¹²⁷ Ardından Osmanlı Devleti, Tatavla'daki iki Rum mektebinin boşaltılmasını istemiştir.¹²⁸ Fakat patrikhane bu kararı da dikkate almamıştır. Rum mekteplerinden umduğunu bulamayan Osmanlı Devleti hastalar için yatak bulma konusunda zor bir duruma düşmüştür. Patrikhanelerin hastaneye dönüştürülmek üzere geçici bir süre ile okul vermek istemeyişi dönemin aydınları tarafından sıkça eleştirilmiştir. *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde basit bir isteğin bile geri çevrilmesine sessiz kalmamış ve İstanbul'da hastane haline çevrilen bir çok okulun varlığı karşısında Rum mekteplerinin ortak bir tavır ile okul vermemesine anlam verememiştir.¹²⁹

¹²⁶ "Darülfünûn Gönüllüleri", *İkdam*, 17 Teşrinievvel 1912, sy.5623, s.2.

¹²⁷ "Hastane Tedariki", *İkdam*, 14 Şubat 1913, sy.5740, s.5.

¹²⁸ Tatavla; Osmanlı Devleti zamanında Şişli'deki Kurtuluş semtinin eski adıdır.

¹²⁹ "Tatil ve Teali: Rum Mektepleri", *Tasvir-i Efkâr*, 7 Mart 1913, sy.689, s.2.

4.2 Balkan Savaşları Sebebiyle Kurulan Yeni Hastaneler

İkinci Balkan Savaşı'nın patlak vereceği iyice belirgin olmaya başlayınca yeni hastanelerin kurulması gerektiği anlaşılmıştır. Savaşın şiddetlenmesi ile beraber İstanbul'a çok sayıda yaralı gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla yaralıları barındırmaya askeri hastaneler ve Hilâl-i Ahmer müessesesi yeterli gelmemiştir. Bu yüzden hususi hastaneler açılmaya çalışılmıştır.

İstanbul ve Hadımköy arasında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından kurulması planlanan hastaneler için “*Yaralılara Bakacak Eleman Aranıyor, Aylık Üç Lira*” şeklinde kapı önüne ilanlar asmıştır. Birçok kişi binaya hücum edencesine bu ilanlara başvurmuştur. Halkın bu kadar çok rağbet etmesinin sebebi yoksulluk ve ihtiyaç içinde olmalarıdır.¹³⁰

Kadırğa'da 230, Darülfünûn'da 600, Vefa İdadisi'nde 150 yataklı hastaneler oluşturulduğu gibi savaş esnasında İstanbul'da yedi tane hastane açılmıştır. En iyi doktorlar bu hastanelere dağıtılmıştır. Bu işleri yürütmek için Müdüriyet-i Umûmiye Eski Matbuat Müdürü Fazıl Necip Bey tayin edilmiştir.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin İstanbul'da kurduğu hastanelerden ilki Kadırğa Hastanesi'dir. Kadırğa Hastanesi Besim Ömer Bey'in idaresinde bulunmaktadır. İkinci Balkan Savaşı başlayınca 100 yataklı bir hastane haline dönüştürülmüştür. 1130 bin lira harcanarak hastanede çeşitli barakalar inşa edilmiştir. 1 Teşrinievvel 1328 tarihinden, Şubat ortasına kadar Kadırğa Hastanesi'ne 623 yaralı ve hasta tedavi edilmiştir. Bunların 399'u yaralı ve 294'ü hastadır. Yaralılardan vefat edenlerin sayısı 12'dir.

Kadırğa Hastanesi kadrosu; Sühami Bey başhekim, Papa Efendi Operatör (gönüllü), Yakup Efendi Operatör, Bekir Zafer Doktor, Feyzi Ahmet Tıp Fakültesi'nde Asistan, Josef Tıp Fakültesi'nde Asistan, Cevdet Ahmet Bey Tıp Fakültesi'nde Asistan, Asım Hamdi Efendi Eczacı olarak çalışmıştır. Hastanede 16 hasta bakıcı, 8 temizlik görevlisi bulunmaktadır. Bunlardan başka yardımsever yerli ve yabancı, kadın erkek pek çok kişi bu hastanede gönüllü olarak çalışmıştır.¹³¹

İstanbul'da barakalara veya camilere yerleştirilmiş olan muhacir hastalarından bir kısmının kaldıkları yerlerde tedavisi mümkün olmadığından Hilâl-i

¹³⁰ Fatih Kerimi, *a.g.e.*, s.210-211.

¹³¹ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi, 1329-1331, İstanbul, Ahmet İhsan Efendi Şürekası, s.122 -129.

Ahmer Cemiyeti tarafından gönderilen seyyar doktorlar muhacirler için çalışmıştır. Aynı zamanda muhacirlere özel bir hastane açılmıştır. Parmakkapı'da bulunan bu hastane aslında Erzurum valisi Reşit Paşa'nın konağıdır. Hastane iki kısımdan oluşup 100 yataklıdır. Şubat başına kadar 2578 hasta almıştır.

Askerler arasında kolera çıkması üzerine koleralı yerlere yardım etmek için seyyar bir kolera hastanesi olarak Ispartakule Hastanesi açılmıştır.¹³² Koleranın bitmesi üzerine bu hastane yaralı hastaları kabul etmiştir. Hastane heyetinin kendine ait mecmuası bulunmakla birlikte 27 çadırdan oluşur. Bu çadırların dördü Almanya'dan getirilmiş olup, her birinde en iyi malzemeden yapılmış bir karyola ve masa bulunmaktadır. Her bir çadıra on beş hasta sığmakla beraber başlarında mutlaka iki hasta bakıcı vardır. Bu çadırlar iki katlı, pencerelesson sistem çadırlardır. Aynı şekil ve düzende olan fakat on hastanın sığıdığı iki çadırdan biri sarı hastalığa yakalananlara, diğeri de erzak ambarı olarak tahsis edilmiştir. Ayrıca bir adet ecza çadırı, 6 memur çadırı, 8 direklessemekhane çadırı ve diğerk hastanelerden farklı olarak aşhane vardır.

Hadımköy Hastanesi kolera sebebiyle 150 yataklı olarak seyyar hastane çadırlarıyla tesis edilmiştir. Her türlü alet ve edevat, temizlik maddesi, suların arıtılması için temiz semaverler bulunmaktadır. Yalnız koleralı hastalar için açıldığından bunlar için özel doktorlar tayin edilmiştir. Daha sonra barakalar inşa edilerek 250 yataklı bir hastane haline getirilmiştir. Kış mevsimin bastırması ve koleranın artması sebebiyle barakalar çadırlardan ayrılarak çadırlara yaralı ve hastalar yerleştirilmiştir.

Ayastefanos Hastanesi Londra'dan getirtilen çadırlarla seyyar bir kolera hastanesi haline çevrilmiştir. Bu hastane Ayastefanos posta mevkiinde açılmıştır. Önceden 100 yataklı olarak açılssa da, kolera salgını yayılmaya başlayınca yatak sayısı artırılmıştır. Biri 100 yataklı, diğeri 40 yataklı olmak üzere iki kısımdır. Yakınındaki İngiliz Sâlib-i Ahmer heyeti sıhhiyesi tarafından tesis edilen ve daha sonra terk edilen barakalardaki seyyar hastanelerde kullanılmıştır.¹³³

¹³² Ispartakule, bugünkü İstanbul Başakşehir ilçesi sınırları içerisindedir.

¹³³ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi, 1329-1331, İstanbul, Ahmet İhsan Efendi Şürekası, s.141-145.

Askeriyece hastane haline çevrilen Taşkışla'nın 2000 yatağı vardır. Bu hastane Taksim'de olup, bazı yaralı ve hastaların tedavilerini yabancı Sâlib-i Ahmer sıhhiye heyetleri tarafından yapılmıştır.

Taşkışla Hastanesi'nin masrafları Harbiye Nezareti'nce karşılanmıştır. Bu hastanenin yatak takımları, çamaşırları, ecza malzemeleri Hilâl-i Ahmer tarafından verilmiştir. Şubat ayının başından itibaren yoğurt, süt, meşrubat gibi yardımlarda yapılmıştır. Aynı zamanda Hilal-i Ahmer'e mensup doktorlarda bu hastanede çalışmıştır.

Avusturya sefiri Margi Pallaviçi savaş başlar başlamaz Taşkışla yaralıları ile ilgilenmiş ve her türlü yardımlarına koşmuştur. İstanbul'un geçirdiği önemli dakikalarda bu yaralı askerlere yardım etmek maksadıyla *Savaş Hatırası* ismiyle madalyalar yaptırarak bu madalyaları hayırseverlere satmıştır. Bu madalyalardan elde edilen gelirler Taşkışla askerlerinin bakımı için harcanmıştır. Yaralı sayısının çok fazla olması nedeniyle böyle yardımlar toplanması zaruri olmuştur.

Taşkışla Hastanesi'nde de diğer hastanelerde olduğu gibi pek çok yabancı kişi yaralıları yardım etmek için çalışmıştır. Taşkışla başhekimisi Emin Paşa'ya Amerika elçisi tarafından bir teşekkür mektubu gönderilmiştir. Mektupta Amerika elçisi Taşkışla hastanesinin hizmetlerinden son derece memnun kaldığını ifade etmiştir. Mektuba cevap olarak Müdafaa-ı Milliye Heyeti üyelerinden, Ali Haydar Bey ve Hulusi Bey Amerika sefarethanesine gitmiştir. Müdafaa-ı Milliye Heyeti çok iyi karşılanmıştır.

Bahsedilen mektubun asli sureti aşağıdaki gibidir;

“Âyn-i kârip salâhın münâkad olması ihtimaline aynı Taşkışla'daki hamiyetperver olduğundan gerek şahsım namına ve gerek Amerika Sâlib-i Ahmer namına beraberce çalıştığımız aylar zarfında lâyıkgîr bir surette hakkımızda ebzâl buyurulan asâr-ı nezâketten dolayı zât-ı valâlarına teşekkür etmeği bir vazife bilirim.

Hususıyla mesâ'imize bütün kalb-i daimi suretinde mezâheret eden ve samimizi sehîl ve müsemmer kılmak için müessser bir surette ibrâz-ı muâvenet eden ber-şefin idâmesi altında Osmanlı askerlerini tedavi etmek hususuna iştirâk ettiğimizden bahtiyar olduk.

Paşa hazretleri Taşkışla Hastanesi'nin idaresi gibi bu kadar müşkül bir vazifenin tarz-ı if'âsından mütevellid gerek kendi hissiyat-ı ihtirâmkârane ve gerek Amerika Sâlib-i Ahmeri'nin hissiyat-ı ihtirâmkâranesini arz ve ifade için bu fırsattan istifâde etmeye müsaâde buyurunuz. Bu kışlayı, idaresini derûhte buyurduğunuz vakit ancak kirli ve merşîden mahrum, fakat derûnunda daha o vakit muhtaç-ı tedavi yüzlerce mecrûh bulunan

bir bina halinde buldunuz. Çamaşır yahut yorgan yok. Hasta bakıcı yahut ameliyat salonu yok. Hatta hastagânın hususi âdesini tedarik etmek için vesait-i lâzime yok. Burada her şey makûd idi. Uhdenize düşen vazife pek mazûm idi. Fakat bugün iktihâmına mecbur olduğumuz bu âzim-i müşkülâta ve yed-i iradenize mevcut vesâitin âdem-i kifâyesine rağmen hastaları münâsip surette tâdiye telbis ve teşfiye olunan bir hastanemiz var. Fi'l-hâkika Taşkıyla tertibat-ı dâhiliyesiyle ancak bir kışla olup bir hastane değildir ve daima da kışla olacaktır. Fakat bununla beraber burada vücuda getirdiğiniz enderden dolayı mağrur olmak için esbâb-ı kâfiye mevcut olduğunu tasdik ederiz.”¹³⁴

Şişli’de süvari karakolununkarşısında bulunan Rıza Bey’in konağında çalışan Doktor Kalamov’un imkânlarıyla Şişli’de bir hastane açılmıştır. 45 yataklı bu hastane daha sonra 60 yataklı bir hastaneye çevrilmiştir. Kalamov İngiltere, Hindistan ve İstanbul’daki dostlarından elde ettiği yardımlarla bu hastaneyi açmıştır. Aynı zamanda Hilal-i Ahmer Cemiyeti de, çeşitli eşya ve malzemeleri bu hastaneye vererek yardımcı olmuştur.¹³⁵

Sultan Mehmet Reşat tarafından her türlü masrafını kendi hazinesinden karşılamak üzere yüz yataklı Teşvikiye Hastanesi tesis edilmiştir ve burası bir nevi saray-ı hümayun hastanesidir.

Kadıköy Donanma-ı Osmani Muâvenet-i Milliye Kadınlar Şubesi tarafından yüz liraya yakın bir yardımla Kadıköy’de bir hastane açılmıştır. Yatakları, çamaşırları, her türlü tıbbi ve ecza malzemeleri tedarik etmişlerdir. Bu hastane Haydarpaşa demiryolu hattı üzerindedir. Burası aslında daha önceden Osmanlı İttihat Okulu’dur, ancak hastane haline çevrilmiştir. Kadıköy Hastanesi barış dönemine kadar devam etmiş, ancak buradaki yaralıların kendi yerlerine dönmesi ve hastanenin kısa bir süre sonra kapanması sebebiyle kaç hastanın yatıp tedavi olduğu tespit edilememiştir.

Moda’da bulunan St. Josef Okulu’nda da yaralı kabul edilmiştir. St. Josef Hastanesi dâhilinde on beş yataklı bir daire Osmanlı yaralıları için Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne bırakılmıştır. Moda’da oturan yerli ve yabancı ahalinin kendi aralarında topladıkları yardımlarla açılmıştır. Toplam elli yataklı kapasitededir. Bu hastanede çalışan operatör Doktor Saratini Papadopli hastaneye gönderilen hastaların tedavilerini yapmıştır. Bu doktor aracılığıyla diğer Hilal-i Ahmer hastaneleri de

¹³⁴ “Bir Takdirname”, *Tanin*, 18 Mart 1913, sy.1543, s. 3.

¹³⁵ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi, 1329-1331, İstanbul, Ahmet İhsan Efendi Şürekası, s.165.

gerektiğinde yardım etmiştir.¹³⁶ Bu hastanenin ömrü kısa olmuştur. Barış anlaşması imzalanınca açıldığı tarihten sonra iki ay içinde kapanmıştır.

Erenköy’de merhum Münir Paşa Köşkü terk edilmiş bir haldedir. Savaş zamanında hastane ihtiyacı doğduğu için burada bir tıbbi heyet oluşturularak burada hastane açılmıştır. Barış zamanına kadar çalışan bu hastanede, elemanların dağılmış olması sebebiyle kaç hasta kabul ettiği ve kaç hastayı taburcu etmiş olduğu bilinmemektedir.

5. BALKAN SAVAŞLARINDA KADIN FAALİYETLERİ

5.1 İstanbul’daki Kadınların Faaliyetleri

Rumeli topraklarının kaybedilmesiyle Balkanlardaki küresel güç dengeleri değişerek, I.Dünya savaşına giden yolu açmıştır. Diğer taraftan Rumeli’de Türklere yapılan zulüm Türk milletinin uyanmasını sağlamış ve bu milli uyanış Kurtuluş Savaşı’nda milli ruhun oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Balkan Savaşları o döneme kadar Osmanlı Devleti’nin tarihinde eşi benzeri görülememiş büyüklükteki bir felakettir. Bir zamanlar Osmanlı imparatorluğunun küçük bir tebaası olan Bulgarların Çatalca’ya kadar ilerleyerek, imparatorluğun payitahtı olan İstanbul’u tehdit eder hale gelmesi Osmanlı Devleti’nin beklemediği bir durumdur. Bir gün bu felaketin aynısının Anadolu’nun başına geleceği korkusu, toplumun bilinçlendirilmesi gerektiği inancını doğurmuştur. Bu nedenle dönemin kaynaklarında bu acının aynısının veya benzerinin yaşanmaması için Türk halkı uyandırılmaya çalışılmıştır. İlk kez Türk kadınına seslenilerek, böylesine zor bir dönemde Türk kadının üzerine düşen, sorumluluklarını anlatan bildiriler ve hitabetler yayınlanmıştır. Ahmet Cevat¹³⁷, *Kırmızı Siyah* kitapta Türk kadınlarına aşağıdaki gibi seslenmiştir:

“Ey şehirli hanımefendiler, sizin birkaç binden ibaret evlatlarıdır ki memleketin büyük kuvvetlerini idare ediyor, memleketin mükadderâtını elleri arasında tutuyor. Eğer sizde taşralı hemşireleriniz gibi, evlatlarınızı vatan için sulh ve harpte fedakârlık etmeye, kanını dökmekten çekinmemeye, bâ-husûs vatanın her türlü ihtiyacını anlamaya ve ber- tarâf

¹³⁶ “Hilâl-i Ahmer”, *İkdam*, 28 Teşrinievvel 1912, sy.5635, s.3.

¹³⁷ Neşr-i Vesâik Cemiyeti’nin faal üyelerindendir. Hükümetin desteğiyle Paris, Berlin ve Londra’ya giden Ahmet Cevad Avrupa devlet adamlarından bazıları ile görüşmüştür. Almanya’da Dışişleri Bakanı ile görüşmede, balkanlarda Türk- müslüman halkına yapılan muamelelerin kınanmasını istemiştir. Ahmet Cevad, *Balkan Faciaları (1912-1913)*, Haz. Fatma Ürekli-Faruk Önal, İdeal Yay., İstanbul, 2013, s 18.

etmeye müste'id bir halde yetiştirseniz; ruhlarını vatan aşkıyla, gayret-i diniyye ve hâmiyet-i milliye ile bu mukaddes ateşlerin harâretiyle ısıtıp harekete getirmeye muvaffâk olursanız vatan hiçbir düşmandan korkmaz olur. Valideler, evlatlarınızın boş durmasına müsaade etmeyiniz. Tembelliğe, rehâvete düşmelerine meydan vermeyiniz...

Tembellik ve gevşeklik: İşte biz Osmanlıları mahveden kanlı seyyi'eler bunlardır. Çünkü bunun âkıbeti tezellüh, irtikâb ve denâettir. Ey Osmanlı valideleri, vâzih ve acı hakikati anlayınız ve evlatlarınızın ruhuna telkin ediniz. Bu vazifeleri layıkıyla anlayabilecek valideleri iyi mektepler yetiştirebilir. Analar babalarla beraber böyle mekteplerinvücûda gelmesine itinâ etmeli ve kızlarını göndermeye... Lâyıkıyla okutmaya ciddi bir hâhiş göstermelidir. Kadınların vatana karşı vazifeleri bunlardan da ibaret değildir. Kadınlar evlerinin içinde işsiz, âvâre bir hayat geçirmekle vatana büyük mazârratlar irâz ediyorlar. Bez dokumak, halı işlemek, çorap işlemek, dantel, nakış, dikiş, biçki ve daha birçok nâfi, istihsâlî işler vardır ki kadınlarımız onları yavaş yavaş terk etmekle her sene milyonlarla paralarımızın ecnebilere verilmesini imtâc ediyor. Bir memleketin parası mütemâdiyen başka memleketlere geçecek olursa o memleket fakir düşer ve nihâyet başka memleketlere borçlanarak onların esâreti altına girer. Kadın bir de evinin birçok eşyasını istihlâkâtın büyük bir kısmını kendisi satın aldığı için bunları tedârik ederken vatana karşı olan vazifelerini düşünmelidir. Bu vazifelerde yabancılardan alışveriş etmemekle “yerli malı” aramakla ve yerli malları biraz zerâfetsiz veyâ zevkine mütâbakatsız olmalarına bakmamakla ifâ olunur. Ecnebi tâcirler her gün yeni yeni şeyler çıkartarak bizi çocuklar gibi aldatıyorlar. Gerek erkeklerimiz, gerek kadınlarımız bu her gün değişen modalara ehemmiyet vermez de onlar yerli malı kullanmakta mümkün olduğu kadar muhafazâkarlık gösterecek olursa vatanın kudreti, iktisâdiyyesi pek daha serî' olarak husûl-pezir olur. Kadınlarımız kudret-i iktisâdiyyenin en birinci esbâb müdâfaa-i vatandan biri olduğunu bir an akıllarından çıkarmazlarsa sarf edecekleri her onluk için müdedbir ve idâreli olmaya gayret ederler. Moda! Fakat zeki ve nefâset- perest hanımlarımız istedikleri ve merâm ettikleri halde elbette yerli kumaşlardan güzel milli modalar icâdında dahi ibrâz-ı mahâret edebilirler. Modanın mutlaka Avrupa'dan gelmesini mi beklemeli? Düşünüldünce böyle bir teb'id bile hür ve izzet-i nefis sahibi hanımlarımız için girân gelmelidir.

Servet-i milliyemizin terakkisine enfâik bir sûrette hizmet edeceklerini daha yukarıda söylemiş olduğumuz “aile mağazalarının kooperatif şirketleri” layıkıyla te'sisi de kadınlarımızın erkeklerle teşrik-i makâsid-i mesâ'i etmeleri sayesinde mümkün olabilecektir.

Hasılı bizim bir an evvel “müterakki ve medeni” yani yaşamaya kabiliyetli bir vatan, bir devlet sahibi olmamız için yalnız erkeklerin değil, kadınlarımızın da aşkı vatanla, hamiyet-i milliye ile dâ'imâ mütehâllik, dâ'imâ endîşe-nâk, dâ'imâ mütâyâkkız ve pür-hareket olmaları iktizâ eder.

Ey Osmanlı kadını... Yarın pek garîb bir âtîde, düşmanın İstanbul'a girmesini, Anadolu'ya da geçmesini istemezsen; evlatlarını, kardeşlerini, kocanı boğazladıklarını görmek felaketinden kurtarmak istersen, murdâr heriflerin hakaretlerine ma'rûz kalmaktan tehâşi ediyorsan, vatan karşı borçlu olduğun mühim ve müşkül vazifelerini bir an düşünmekten ve ifâdanhalî kalma. Bil ki sen de erkek gibi bu vatanın ekmeğiyle geçinen bir ferdisin! Ve öyle olmak itibarıyla vatana olan borçların, cinsen biraz farklı olmakla beraber, ehemmiyetçe erkeklerin vezâ'if-i vataniyyesinden asla aşağı değildir.¹³⁸”

¹³⁸ Ahmet Cevad, a.g.e, s.28-44.

Sadece bildirilerle değil camilerde verilen vaazlar yoluyla kadınların bilinçlendirilmesi amaçlanmıştır. Örneğin Ayasofya Camii'nde Hoca Hasan Fehmi tarafından kadınlara bir vaaz verilerek savaşta kadınların üzerine düşen sorumluluklar anlatılmıştır. Bu vaaza yaklaşık 1000 kadın katılmıştır.

Küçük çaplı toplanmaların dışında, 25 Ocak 1913 tarihinde İstanbul Darülfünûn'da Türk kadınları büyük bir toplantı yapmıştır. Bu toplantının kadınlar arasında olması ve geniş yankı bulması dönemin önemli bir kadın hareketidir. Bu toplantı, Mahmut Muhtar Paşa'nın eşi Prenses Nimet Hanım tarafından bir araya getirilmiştir. İstanbul'un büyük yazar, şair, öğretmen kadınları bu toplantıya katılmıştır. Önce Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım Rumeli'de işlenen mezalimleri anlatmıştır. Ardından Rusya Müslümanlarından Gülsüm Kemalova konuşma yapmıştır. Vatanın tehlikede olduğu kadınlara düşen görevleri anlatmıştır. Ardından Fatma Nüzhet Hanım, İdadi Kız Mektebi müdiresi Nakiye Hanım, İdadi mektepte öğrenci olan Firdevs ve Zehra Hanım öğretmenleri Naciye Hanım ile birlikte konuşmuştur. Konuşmalardan sonra müzakereler yapılarak Halide Edip'in önerileriyle şu kararlar alınmıştır;

1. Türk kadınları adına savaş meydanındaki askerlere telgraf çekilecek.
2. Hindistan, Mısır, Fas, Tunus ve diğer yerlerdeki Müslüman kadınlarını Rumeli'de Balkanlılar tarafından işlenen cinayet ve zulümlere karşı izhar-ı nefret ve Müdafaa-i Milliye ianesine iştirake davet eden telgraflar çekilecek.
3. Rumeli'de işlenen mezalimlerden dolayı Avrupa kraliçelerine telgraf çekilerek Balkanlıların Müslümanlara yaptığı katl ve zulümler protesto edilecek ve bu zulümlerin önlemesi için yardımları rica edilecek.¹³⁹

5.2 Kadınların Cemiyetleşmesi ve Topladıkları Yardımlar

Darülfünun toplantısı büyük tesirler bırakarak kadınların daha çok cemiyetleşmesini sağlamıştır. Hilal-i Ahmer'in Kadınlar Şubesi aktif bir şekilde çalışmalara başlamıştır. Bu maddi yardım toplamak dışında kadınların bu şekilde toplanması kadınlara örnek olması açısından önemlidir. Bu olaya gazete idareleri gazetelerinde genişçe yer ayırmıştır. Ayrıca Darülfünun mitinginde yapılan

¹³⁹ Darülfünun Konferans Salonunda Kadınlarımızın İçtimâları, 1329, İstanbul, Tanin Matbaası, s.46-47.

konuşmalar ve okunan şiirler Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından bir risale halinde bastırılmıştır.

Darülfünûn mitinginin hemen ardından, 100 kadının katılımı ile oluşturulan Osmanlı Kadınları Hilâl-i Ahmer'i içinden 30 kişilik bir merkez heyeti çıkarılmıştır. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Kadınları Cemiyeti Osmanlı imparatorluğunda bulunan seçkin ailelere mensup kadınların bir araya gelmesi ile teşkil edilmiştir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi, Mahmut Muhtar Paşa'nın eşi Prenses Nimet Hanımın başkanlığında bir araya gelerek her gün merkezi dairenin birinci ve ikinci katında çamaşır dikmiş, sargılar yapmış ve her taraftan yardımlar toplamıştır.

Yardımlar içerisinde yüzük, küpe, bilezik, altın gibi değerli takı ile paralar yer almaktadır. Para toplanması için on kadar kutu konulmuş ve önceden hazırlanan beyaz çiçek şeklinde hilaller satılmıştır. Bu kutular ve toplanan yardımlar Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne götürülerek ne kadar olduğu hesaplanarak ziynet eşyalarına kıymet biçilmiştir. Hilal-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti'nin Büyükada şubesinde 15 Teşrinievvel 1912 tarihinde toplanan yardım malzemeleri şunlardır:

Reşit Paşa'nın eşi tarafından 100 Ziya Paşa'nın eşi 100, Mardinî Arif Bey'in eşi 50, İsmail Bey'in eşi Nezire Hanım 50, Sezai Beyin eşi 50, ayandan Ekrem Bey'in eşi 25, Midilli Mutasarrıfı Reşit Paşa'nın eşi 30, Aziz Kemal Bey'in eşi 30, Salih Bey'in eşi Naciye Hanım 29, Necip Bey'in eşi Nadire Hanım 25, Cemal Bey'in eşi 50, Şüküp Bey'in eşi Ayşe Hanım 50 gömlek hediye etmiştir. Hacı Mehmet Efendi'nin eşi tarafından 50 çift, merhum Mustafa Bey'in eşi tarafından 15 çift, Hulusi Bey'in kalfası Nigar kalfa tarafından 27 çift, Madam Evhans Kayumiciyan tarafından 200 çift, İstanbul İhracat Gümrükleri İkinci Kâtibi Ahmet Nazım Bey'in eşi tarafından 6 çift çorap askerlere hediye edilmiştir.¹⁴⁰

Yukarıda bahsedilen kadınların yaptıkları yardımların miktarı küçük gibi gözükse de, savaş döneminde hayatın giderek pahalılaşması ve kışlık giysilerin zor bulunması nedeniyle gömlek, fanila, çorap gibi giyecekler hayati önem taşır. Bu açıdan bakıldığında kadınların yapmış oldukları bu yardımlar kıymete değerdir.

Bu yardımların dışında Hilâl-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti'nin merkez şubesi, bizzat askerlere çamaşır dikmiştir. Hilâl-i Ahmer bünyesinde çalışan ve eski Telgraf Müdürü merhum İsmail Hakkı Bey'in eşi Fatma ile birlikte kardeşleri Emine ve

¹⁴⁰ “Büyükada’da Hanımefendiler Tarafından”, *Senin*, 15 Teşrinievvel 1912, sy.52, s.4-5.

Ayşe Hanımlar yaralılara yardım etmek için Sirkeci’de bulunan mektep binasında savaş bitene kadar çamaşır dikmiştir.¹⁴¹ Çamaşır dikmek isteyen kadınlar her gün saat beşte Sirkeci’deki merkez şubeye gelmiştir. Çamaşırnumunelerini ve biçilecek kumaşları bizzat görmek isteyen Hilâl-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti, şubeye gelme imkânı olmayan kadınların evlerinde çamaşır dikmelerini sağlamıştır.

Tedavi altına alınan muhacirlere yardım etmek isteyen kadınlar; sabahdan akşama kadar çalışıp, evlerine geri dönmeleri şartıyla gönüllü olarak kaydolmak için Darülfünûn Tıp Fakültesine müracaat etmiştir. Gönüllü olarak hastabakıcılık ve hemşirelik yapan kadınlar, Haydarpaşa Hastanesi’nde 150 kadar yaralıyı tedavi etmeye çalışmıştır.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Kadınları’nın yanı sıra yabancı Sâlib-i Ahmer heyetlerine mensup kadınlarda askerlerin ve muhacirlerin yararına görev almıştır. İngiltere sefirinin eşi Leydi Lauter İstanbul, Londra ve Mısır’da Türkiye’ye savaş yardımı toplamak için cemiyetler açmıştır. Topladığı yardımları muhtaç ailelere dağıtmıştır. Leydi Lauter Hilal-i Ahmer Kadınlar merkezini birçok kez ziyaret edip yaralı hastaları ziyaret etmiş ve eşleri savaşa giden kadınların ihtiyaçlarını kolaylaştırmak için Prenses Nimet Hanımla fikir alışverişinde bulunmuştur. Toplanacak olan yardımların fakirlere dağıtılması için İngiltere elçiliğinin yardımını istemiştir. Rusya, Almanya ve Hollanda sefirinin eşleri de harekete geçerek Hilâl-i Ahmer Kadınlar merkezi deposuna yaralılar için çamaşır ve yatak takımları getirmiştir. Osmanlı toplumunda çeşitli dinsel gruplara mensup kadınlar da kendi kadın derneklerini kurmuşlardı. *Beyoğlu Rum Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi* bunlardan biriydi. Dernek Kasımpaşa’da yangın felaketine uğrayanlara 360 takım elbise dağıtmıştı. Türk ve Ermeni Kadınlar İttihat Cemiyet-i Hayriyesi gibi dernekler müslüman ve gayrimüslim kadınların işbirliğine somut örneklerdir.¹⁴²

Savaşta en çok ihtiyaç olunan şeylerden birisi de hiç kuşkusuz ki paradır. Osmanlı kadınları içerisinde nüfuzlu olan kadınlar ve yabancı sefirlerin eşleri Osmanlı ordusunun yararına kullanmak üzere para yardımı yapmıştır. Para yardımı yapan bazı kadınların isimleri ve yaptıkları yardımın miktarı aşağıdaki gibidir;

Şişli’de Kâğıthane caddesinde Fransa tebaasından Madam Victoria 10, Bahriye Nazırı merhum Hüseyin Bey’in kerimesi Kamile Hanım 5, Balı Efe’nin eşi Hürmüz

¹⁴¹ “Hilal-i Ahmer”, *İkdam*, 28 Teşrinievvel 1912, sy.5635, s.3.

¹⁴² Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yay., İstanbul, 1993, s.43.

Hanım 5, Adliye Nazırı merhum Rıza Paşa'nın kerimesi Zeynep Hanım 1, Doktor Şevket Bey'in haremî 1, Madam Virjini Davaroy 5, Hikmet Beyzade Arif Bey'in eşi 5, Osmanlı Sadaret Müsteşarı Ziya Bey'in eşi Hanım 4, Behçet Bey'in eşi ve kızı 4, Muhittin Bey'in eşi tarafından 1, Matmazel İstanbulluyan 5, Madam Aron 5, merhum Mustafa Paşa'nın eşi Nafia Hanım 1 Osmanlı lirası bağışta bulunmuştur.”¹⁴³

Nüfuzlu kadınların yaptıkları yardımların yanısıra İstanbul'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nce küçük madalyonlar basılmıştır. Bazı yardımseverler bütçelerinin el verdiği kadarıyla bu madalyonları satın alarak ailelerine hediye etmiş, böylece savaşa yardım etmek üzere katkıda bulunmuştur. Ancak bu madalyonların satışı esnasında birtakım ilginç olaylar meydana gelmiştir. Madalyonların satıldığı üçüncü gün iki Türk kadını bu madalyonları satın alıp kendileri dolaştırıp satmaya başlamıştır. Yanlarında Avrupalı bir kadında bulunmaktadır. Önce akşamleyin saat sekiz civarında Beyoğlu'nda caddeden gelip geçenlere satmıştır. Sonra kahvehanelere ve lokantalara götürmüşlerdir. Ardından meşhur Tokatlıyan Restoran'ına gitmişlerdir. Burası aynı zamanda otel olup son derece kalabalık bir yerdir. Tokatlıyan Oteli'nde her milletten insan vardır, ancak burada genel olarak sadece erkekler bulunmaktadır. Madalyon satan Türk kadınları saat dokuz civarında bu kahvehaneye girerler ve o dönemde kadınların toplum hayatında rol almaması sebebiyle bazı kişiler kadınların kahvehaneye girmesini polise haber vermiştir. Hiç suçu olmayan bu iki Türk kadını tutuklanarak sorgulanmıştır. Daha sonra bu kadınların eski sadrazam Tunuslu Hayrettin Paşa'nın kızı, diğer kadının eski İstanbul mebusu Tahir Bey'in kardeşi ve Avrupalı kadının ise Alman gazetesinin muhabiri olduğu anlaşılmıştır. Bazı gazeteler olayı çirkin bir şekilde göstererek kadınlar hakkında tahkir edici şeyler yazmıştır.¹⁴⁴ Ancak pek çok gazete idaresi bu kadınlar hakkındaki çirkin yazılara cevap vererek kadınların toplum içerisinde yer almasını isteyen yazılar yazmıştır. Bu olaylar dönemin düşünce biçimini göstermektedir.

Diğer bir kadın cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Hanımlar bölümüdür. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Hanımlar kısmının faaliyetlerini St. Petersburg'da üniversite eğitimini sürdüren Kazanlı Ümmü Gülsüm Kemalova, Petersburglu Meryem Pataşova, Taşkentli Rukiye Yunusova ve Rostoflu Meryem Yakuba yürütmektedir. Balkan Savaşları sırasında Hilâl-i Ahmer'in İstanbul'da kurduğu Kadirga Hastanesi'nde hastabakıcı olarak çalıştıkları gibi, bu hemşirelerin

¹⁴³ “Ayastefanos ve Makrıköy Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubesi Vasıtasıyla Toplanan İânât: Lira-ı Osmanî”, *Senin*, 15 Teşrinievvel 1912, sy.52, s.4.

¹⁴⁴ Fatih Kerimi, *a.g.e*, s.152-156.

önerileriyle savaşın yeniden başlaması ihtimaline karşı Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ile Hilâl-i Ahmer Heyeti ortak çalışmıştır. Yaralıların sevkleri ve tedavileri için Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin mesaisine Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin dâhil olmasıyla sorunlar daha kolay çözülmüştür. Kazan'dan İstanbul'a gelen kadınların 1913 İstanbul'u hakkında verdikleri bilgiler son derece kıymete değerdir. İstanbul'a geliş sebeplerini anlatan Meryem Rahmet Pataşova hatıralarında şöyle diyor;

“Vatan yolunda, din yolunda canlarını feda eden Türk askerinin hastalarına, yaralılarına muharebe meydanlarında hizmet etmek için derslerimiz bırakıp, dört kız Petersburg'dan İstanbul'a gittik. İstanbul'da Kadırga Hastanesi'nde beş ay hizmet ettik.

İstanbul tamam dünya cennetidir. Vakit kış olsa da her taraf yeşillik, gökyüzü açık, güneş sabahdan akşama kadar güzel yerleri her taraftan ısındırıyor, can veriyor. Her yerde büyük camiler, güzel mescitler, uzun, güzel minareler büyük şehre kendisine mahsus bir ziyaret verip durmaktadır.

Biz döndük lakin benim gözüm hala İstanbul'da. Hastalar yanında geçen beş ay, benim gönlümde derin izler bıraktı. Şimdi de İstanbul'da olmak istiyorum. Din yolunda canını feda eden hastaların ulvi seslerini şimdi de işitmek istiyorum. Türklerin her bir işlerinde, görünüp duran gönülsüzlük ve tembelliklerine hayret gözüyle bakıp ateşli sözlerimle onlara biraz daha can veresim geliyor. Gönlümüze ağırlık, yüzümüze kızılık vermekte olan tembelliklerini herhangi bir kuvvet ile bitiresim geliyor.”¹⁴⁵

Müdafaa-i Milliye heyetinin kadınlar şubesini oluşturan Petersburglu Müslüman kadınların önerilerini Müdafaa-i Milliye heyetinin ikinci reisi Mahmut Esat Efendi'ye takdim etmiştir. Edilen tekliflere göre; yardım toplamak için bir heyet teşkil edilmesi, İstanbul'un birkaç daireye bölünüp kapı kapı ev ev yardım toplanılması ve her bir daire için kadınların tayin edilmesi maddeleri sunulmuştur. Ayrıca savaş meydanlarına bizzat kadınların gidip askerlerin yaralarını sarmaları, dinlenmelerini sağlamaları ve savaştan kaçan askerlerin cesaretini toplamaları için orada hazır bulunmak istediklerini ifade etmişlerdir. Hatta kendilerinin savaş meydanlarında çarpışmak istediklerini söylerler. Petersburglu kadınlar üzerilerindeki ziyaret eşyalarını bile Balkan Savaşları için yardım olarak bağışlamıştır. Petersburglu bu kızların hamiyetperverane hareketlerinin İstanbullu kadınlar tarafından örnek alınması gerektiği üzerinde durulmuştur.¹⁴⁶

Kadınların yaptıkları yardımların yanı sıra, hem kadınların faaliyetlerine destek olmak hem de savaşa katkı olması için kadınların kurdukları cemiyetlere yardımlar gönderilmiştir. Tophanede Kılınç Ali Paşa Camisi'nde toplanan 446 kuruş

¹⁴⁵ Meryem Rahmet Pataşof, “Bir Tatar Hemşiresinin İstanbul Hatıraları”, Haz. İsmail Türkoğlu, *İstanbul Araştırmaları Merkezi*, İstanbul, Temmuz 1998, sy.6, s.179-188.

¹⁴⁶ “Ağlayan Bir Sahne-i Fazilet”, *İctihâd*, 24 Kanûnisani 1328, sy.15, s.1163-1164.

para, 36 mühürlü kutuya konularak Müezzın Ahmet Efendi tarafından Osmanlı Müdafaa-i Milliye Kadınlar Şubesi'ne gönderilmiştir.¹⁴⁷ Çağaloğlu'nda Şark Sokağında nüfus memuru Ahmet Şevki Efendi'nin kızı maliyeden aldığı 89 kuruşluk maaşını Balkan Savaşları bitinceye kadar Müdafaa-ı Milliye Kadınlar Şubesi'ne bağışlamıştır.

Makrıköy Müdafaa-ı Milliye Heyeti Kadınlar Şubesi başkanı Nüzhet Hanım'ın öncülüğünde ve heyet merkezinin kontrolü altında piyango çekilişi yapmıştır. Piyangonun biletleri Macit Karakaş, Şamlı, Balcı, Muhabere, Selanik Bonmarşesi, Yağlıkçı Alaettin ve Uruzdibak ticarethanelerinde şubenin resmi mührüyle satılmıştır. Buradan elde edilen gelirler savaşa yardım olarak gönderilmiştir. Bilet alan kişiler hem vatandaşlık görevini yapmış hem de eğlenmiştir.¹⁴⁸ Bu şekil yardım toplama şekilleri ile yani işin içine eğlence faktörü de katılarak kişilerin daha çok yardım etmeye teşvik edilmesi hedeflenmiştir.

Diğer bir kadın cemiyeti, 1910 tarihinde Abdülkerim Paşa'nın kızı Ayla hanımın öncülüğünde kurulan *Osmanlı Kadınlar Cemiyeti Hayriyyesi*'dir. Bu cemiyetin pek çok yararlı faaliyetleri vardır. Harbiye Nezareti'nce gönderilen 970 adet gecelikleri dikerek Balkanlar'da savaşan askerlere göndermişlerdir. Şişli Etfal'de yatan yaralıları için yatak takımları tedarik etmişlerdir. Osmanlı Hanımları Cemiyeti Hayriyye'si tarafından Maarif Nazırı Şükrü Bey ve İstanbul Muhafızı Miralay Cemal Bey'in öncülüğünde 1913 Haziran ayı boyunca saat ikiden sekize kadar erkeklere mahsus hasılatı hayır işlerine sarf edilmek suretiyle Şişli'de Hamidiye Hastanesi'nde bir satış düzenlenmiştir. Burada satılacak eşyalar hastaneye gönderilmiş olup gelirleri ihtiyaç sahiplerine ve yaralıları dağıtılmıştır.¹⁴⁹

Sultan Beşinci Murat'ın kız kardeşi Fehime Sultan'ın öncülüğünde *Nişantaşı Hanımlar Cemiyeti* kurulmuştur. Bu cemiyet bünyesinde Seryaver Salih Paşa vasıtasıyla Nişantaşı'nda bir hastane inşa etmiştir. Ayrıca Nişantaşı Hanımlar Cemiyeti Taşkışla'da 100 yataklı hastane tesis ederek ihtiyaç sahiplerinin faydalanmasını sağlamıştır.

Kadıköy Donanma-ı Osmanî Muâvenet-i Milliye-i Nisvân Şubesi reise ve azalarından olan Şekerci Hacı Bekirzade merhum Muhiddin Efendi'nin eşi

¹⁴⁷ "Osmanlı Kadınları", *Tanin*, 23 Şubat 1913, sy.1520, s.4.

¹⁴⁸ "Makrıköy Müdafaa-ı Milliye Piyangosu", *Tanin*, 19 Mart 1913, sy.1544, s.5.

¹⁴⁹ "Osmanlı Hanımlar Cemiyet-i Hayriye'sinin Bir Teşebbüsü", *İkdam*, 30 Mayıs 1913, sy.5845, s.4.

Ömerzade Leyla Belkıs Hanım ve Fahriye Hanım gece gündüz yaralılara yardım için çalışmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası gazeteye ilan vererek, Balkanlar'da savaşan askerlere iç çamaşırı dikmek isteyen kadınların Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Kadıköy şubesine müracaat etmesini istemiştir.¹⁵⁰ Makrıköy İâne-i Harbiye Kadınlar Cemiyeti üyelerinden iki kadın köprü'nün İstanbul tarafında gelip geçenlere mühürlü biletler satmış ve epeyce yardım toplamıştır.¹⁵¹

Halide Edip tarafından kurulan *Teâli-i Nisvân Cemiyeti* 1910 yılında açılmış ancak faaliyete geçmeden kapatılmıştır. II. Balkan Savaşları başlayınca Teâli-i Nisvân Cemiyeti yeniden açılmıştır. Beyazıt'taki Kız Rüştîye Mektebi'nde 50-60 kadın toplanmıştır. Evleri dolaşarak yardım toplamak için aralarından bazı kadınlar görevlendirilmiştir.

Dönemin diğer bir önemli kadın siması, ilk kez havada uçan Osmanlı kadını; *Osmanlı Müdafaa-i Hukuk Nisvân Cemiyeti* üyelerinden ve Türk kadın yazarlarından Belkıs Şevket Hanım'dır. Teşrinisaninin 17. günü Ayastefanos'ta uçak karargâhında Osmanlı ordusuna hediye ettiği *Osmanlı* uçağına binerek 43 dakika boyunca havada durarak İstanbul üstünde uçup dolaşmıştır. Daha sonra kazasız bir şekilde Ayastefanos'a dönüp yere inmiştir. Türk Yurdu dergisi bu başarısından dolayı Belkıs Hanım'ı tebrik ederek bu cesaretinin diğer kadınlara da örnek olmasını temenni etmiştir.¹⁵²

Balkan Savaşları ertesinde, 1913'te kurulan *Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği* ise, savaş sonucu yoksul ve kimsesiz kalan kadın ve çocukların sorunlarına eğilmiştir. Bu doğrultuda kararlar alan dernek kız çocukların eğitimi için, özellikle iş yaşamına girmeleriyle ilgili meslek eğitimi temel araç olarak kabul edilmiştir.¹⁵³

Devlet-i Âliyye-i Osmaniye'ye savaş esnasında nakden ve manen yardımda bulunanlara teşekkür etmek maksadıyla Padişah Mehmet Reşat hayırseverlere madalya hediye etmiştir. Bu madalyanın bir tarafına "*Tuğrâ-ı Garrâ-ı Osmani Hamiyet, Muâvenet, İnsaniyet Balkan Muharebesi*" kelimeleri ile tarih yazılmıştır. Bu madalyalar sadece Osmanlı tebaasına değil, yardım eden yabancılara da madalya verilmiştir. Yaralı Osmanlı askerlerinin tedavi ve istirahatlerinde büyük katkısı olan

¹⁵⁰ "Hilâl-i Ahmer", *İkdam*, 14 Teşrinievvel 1912, sy.5620, s.3.

¹⁵¹ "Kadınlarımızın İânesi", *Tasvir-i Efkâr*, 5 Teşrinievvel 1913, sy.237, s.4.

¹⁵² "Bir Türk Hanımının Uçması", *Türk Yurdu*, 28 Teşrinisani 1329, c.5, sy.6, s.1037.

¹⁵³ Serpil Çakır, *a.g.e*, s. 48.

Büyükada Fransız Okulu rahibelerine de Sultan Mehmet Reşat tarafından madalya verilmiştir.¹⁵⁴ Genel olarak madalyaya nail olanların isimleri Takvim-i Vakâyiresmi gazetede ilan edilmiştir. Madalya dağıtılacak kişiler için nizamname çıkarılarak, bu nizamnamenin yürütülmesi görevi Sadaret Makamı ile Maliye Nazırı'na verilmiştir.

6. KOLERA İLE MÜCADELE

6.1 İstanbul'da Kolera

Salgın hastalıkların başlıca sebebi kalabalık, hijyen eksikliği ve kötü beslenmedir. Balkan Savaşları başlayınca kabileler halinde göç eden Rumeli muhacirleri kötü beslenme ve barınma koşulları sebebiyle koleraya yakalanarak, beraberlerinde kolera hastalığını getirmişlerdir. Sadece muhacirler arasında değil savaşan askerler arasında da kolera görülmüştür.

Kış mevsimi bastırınca kolera hastalığı yayılarak ölenlerin sayısı artmıştır. Balkan Savaşlarının ağırlığı altına ezilen Osmanlı Devleti bir de kolera salgını ile savaşmak durumunda kalmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'ni içinden çıkılamayacak bir hale sokmuştur.

Kolera hastalığı Bulgaristan ve Sırbistan gibi yabancı memleketlerden başlayıp, Edirne ve Çerkezköy hattından gelen muhacirler üzerinden Osmanlı vilayetlerine yayılmıştır. Koleranın üçüncü muhacir kafilesi ile birlikte Karadeniz sahil iskeleleri yoluyla İstanbul'a bulaştığı tahmin edilmiştir. Gerek muhacirlerin yanlarında bulunanlar hayvanlardan ve gerekse muhacirlerin sürekli olarak gezinmeleri sebebiyle hastalık yayılmıştır. Çatalca-Hadımköy hattında sayısı bilinmeyen binlerce kişi yollarda dökülüp kalmıştır. Hastalık Çatalca hattında bir iki günde geçse de özellikle Hadımköy civarına yığılan on binlerce bakımsız, aç ve çıplak insan arasında şiddetli derecede kolera görülmüştür. Çatalca hattında bilinen kolera sayısı bir gün içinde 2789 hasta ve 817 vefattır. Köşede bucakta kalan hasta insan sayısı ise bu rakamdan harihtir.¹⁵⁵ Koleraya karşı askerin suyunu kaynatmak ve sıcak yemek vermek için kazan, tencere ve kepçeye şiddetle ihtiyaç olduğu halde yeterli miktarda mutfak malzemeleri yoktur. Üçüncü Kolordu kumandanı Mahmut Muhtar Paşa bu işle ilgilenerek Üçüncü Kolordu'nun ihtiyacı olan malzemeleri

¹⁵⁴ “Madalya”, *Takvim-i Vaka’î*, 10 Kanûnisani 1328, sy.1351, s.1.

¹⁵⁵ Bursalı Mehmet Nihat, *Balkan Harbinde (1328-1329) Çatalca Muharebesi (Konferans)*, Erkân-ı Harbiye Mecmûası, İstanbul, 1341, s.36-37.

İstanbul'dan kalkan Karaburun isimli yük gemisi ile kolera'nın yoğun olduğu askeri mevzilere getirtmiştir.¹⁵⁶

Genellikle bulaşıkçı askerlerde kolera mikrobi görülmüştür. Bu bulaşıkçı askerlerin diğer askerlerle ve ahali ile temaslarını engellemek için uygun yerlerde tedavi altına alınmıştır. Askeri sıhhiye bulaşıkçıları diğer askerlerden uzaklaştırılarak İstanbul'a sevk edilmiştir. Koleralı hastaların nakledilmesi ile hastalık İstanbul şehrinin en içlerine kadar girebilme imkânı bulmuştur.

Selanik-Edirne üzerinden İstanbul'a gelen koleralı muhacirler ise, Sirkeci iskelesinde inmiştir. Böylece koleralı muhacirlerin gelişi ile Sirkeci rıhtımı insan yığını haline gelmiştir. Dolayısıyla İstanbul'da kolera hastalığının yayılma hızının en yüksek olduğu yer Sirkeci rıhtımıdır. Diğer taraftan Şehremâneti Sirkeci iskelesinde temizlik işlerini kontrol edecek eleman bulundurmadiğundan, şehrin sağlığı daha da tehlikeli bir hal almıştır. Sirkeci İskelesi'nden Üsküdar'a yanlarındaki hayvanlarıyla geçmek isteyen muhacirler, araba vapurlarının yetersizliğinden dolayı beklemek zorunda kalmış ve kolera'nın daha hızlı yayılmasına neden olmuştur.¹⁵⁷

Osmanlı Devleti kolera'yı def etmek ve hastalığın İstanbul içlerinde yayılmaması için Şehremini Cemil Paşa'nın başkanlığında Sıhhiye Nezareti, Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye, Etibbâ-yı Askeriye ve Şehremaneti memurlarından oluşan bir komisyon teşkil etmiştir.¹⁵⁸ Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi müfettişleri, Şark Demir Yolu'nun ray hattı olan Edirne'deki trenleri kontrol etmeye gitmiştir. Zira hastalık en çok Edirne-İstanbul hattındaki yolcularda görülmüştür. İstanbul'da bulunan hastaların muayenesi ve Anadolu'ya gidecek vapurların incelenip onaylanması için Şehremaneti ile Sıhhiye Heyeti Müdüriyeti tarafından ücretsiz bir muayene yapılmıştır. Ancak muayene konusunda bazı fikir ayrılıkları ortaya çıkarsa veya bazı zorluklar ile karşılaşılsa meselinin Sıhhiye Müdürü tarafından halledileceği 28 Eylül 1913 tarihli nizamname layihasında belirtilmiştir.¹⁵⁹ 30 Kânunievvel 1328 tarihinden itibaren ise Haydarpaşa ile Bozburnu arasında göçmen ve şahsi yolcu nakleden her vapur tek tek muayene edilmiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁶ BEO.4113.308434/ 1-3

¹⁵⁷ Cemal Sezer-Ömer Metin, *a.g.e.*, s.65.

¹⁵⁸ Ahmet Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.143.

¹⁵⁹ "Layihâ-ı Resmi", *İkdam*, 28 Eylül 1913, sy.5923, s.4.

¹⁶⁰ "Kolera", *Takvim-i Vakâ'i*, 2 Kanûnisani 1328, sy.1321, s.1.

İstanbul'da bulunan dokuz çeşmeden su örnekleri alınmış ve Beyoğlu, Galata, Kasımpaşa ve Kâğıthane civarındaki sularda kolera mikrobunu bulunmuştur.¹⁶¹ Şişli'deki Sıhhiye Heyeti nezaretinde bulunan hastanede Fransız delegesi Mösyö de Lamar'ın koleralı bir hastayı başhekimliğe bildirmesiyle hastane heyeti tetkikat başlatmıştır. Hastanede birden fazla kolera mikrobunu bulunduğu gibi, aynı günde Beyoğlu'nda, Yedikule'deki Rum hastanesinde ve Eğrikapı hastanelerinde yapılan incelemelerde kolera mikrobuna rastlanılmıştır.¹⁶² Böylece hastanelerde de koleranın yayıldığı anlaşılmıştır. Pek çok hastaneden gelen raporlardaki rakamlara göre kolera mikrobunu tehlikeli bir hal aldığını ortaya koymuştur. Sıhhiye Heyetleri, Sıhhiye Nezareti ve Sıhhiye Müdüriyeti bu raporları doğrulayarak ahalinin koleradan haberdar olması için gazetelere ilan vermiştir.

İstanbul'da kolera yayılmaya başlayınca son derece içler acısı manzaralar görülmüştür. Fransız gazeteci Stephan Lauzan Belgrat Ormanı'nda gördüğü bir manzarayı aktarıyor;

“ Gördüğüm kâfile ne yaralılarından ne de hastalardan meydana gelmişti. Tam anlamıyla beşeri bir enkazdan oluşuyordu. Hepsinin ızdıraptan vücut ve yüzleri kasılıp kalmıştı. Hepsi acınacak bir halde adeta kendilerini sürüklemekteydi. Bir kısmını hemen hemen arkadaşları götürüyor. Bazıları yük arabalarına uzanmış ölümlerle karışık gidiyorlardı. Bu zavallılardan yükselen hıçkırık ve hırıltılar feci bir ortam oluşturyordu. Can çekişen bu topluluğun arkasında çamurlu izler boyunca gömülmemiş insan kalıntısı kuleleri gördüm. Bağırsaklarını dışarıya toprakların üzerine saçıyorlardı.”¹⁶³

1 Muharrem 1331 tarihinde on iki saat içinde İstanbul'da 57 kişi koleraya yakalanmıştır.¹⁶⁴ Koleradan vefat edenler genel olarak muhacirlerdir. Örneğin; Kasımpaşa'da Vizeli İsmail b. Yusuf ve Şehremine'de on yedi yaşında Zühtü b. İsmail 9 Kanunisanı 1328 kolera hastalığına yakalanmış ve bunlardan İsmail b. Yusuf vefat etmiştir.¹⁶⁵

Kolera'nın çıktığı tarihten 31 Aralık 1912 tarihine gelinceye kadar İstanbul'daki toplam kolera vukuatı aşağıdaki gibidir.¹⁶⁶

¹⁶¹ “Kâğıthane Suları, *Tasvir-i Efkâr*, 12 Mart 1913, sy.694, s.4.

¹⁶² DH. İD.165.15.5

¹⁶³ Stephan Lauzan, *a.g.e*, s.145.

¹⁶⁴ “Kolera Vukuatı”, *İkdam*, 12 Kanunievvel 1912, sy.5711, s.4.

¹⁶⁵ “Şehrimizde Kolera”, *Tasvir-i Efkâr*, 26 Kanûnisani 1913, sy.648, s.3.

¹⁶⁶ Ahmet Halaçoğlu, *a.g.e*, s.145.

Toplam vukuat	1147
Şifa bulan ve tedavi altında bulunanlar	1195
Toplam vukuat	2342

Sayılarla bakıldığı zaman İstanbul’da koleradan ölenlerin ve koleralı ağır hastaların sayısı çok fazla değildir. Koleradan ölenler genellikle İstanbul sur dışındadır. Ancak İstanbul’un büyük şehir olması ve savaş nedeniyle nüfusunun kalabalıklaşmış olması nedeniyle ciddi bir tehdittir. Bu nedenle derhal önlemler alınmaya ve hastaneler kurulmaya çalışılmıştır.

İstanbul vilayetinin bazı noktalarında kolera kesinleşince Merkez Baytar Müfettiş Umûmiliği’nden bir kişi İstanbul’a, bir kişi İzmit’e, bir kişi de Çamlıca taraflarına tedbir olarak gönderilerek, beraberlerinde serum götürmeleri istenilmiştir. Hastaların serum ihtiyacını karşılamak için İstanbul ve Erzurum’da bulunan bakteriyolojhanelerde bulunan hayvanlar incelenmiştir. Ancak bu bakteriyolojhanelerde 40’ar hayvanın bulunması sebebiyle İstanbul’da bulunan bakteriyolojhaneye Erzurum’dan 120 adet hayvan getirilmiştir.¹⁶⁷ Bakteriyolojhane için Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye Nezareti’ne bağlı olan Darü’l-kalb tedavi bakteriyolojhanesindeki kimyagerlere hastalığın bulaşmaması için özel gömlekler yapılmıştır.

Çatalca hattı üzerinde kalan ve İstanbul’a sevk edilemeyen koleralı hastaları tedavi etmek için Hadımköy’e yakın kolera hastaneleri inşa etmek zorunluluğu doğmuştur. Sıhhiye Nezareti, Topkapı Sarayı bünyesinde Demirkapı civarında barakalardan oluşan 110 yataklı bir hastane kurmuştur. Tekfurdağı ve çevresinden getirilen mecruh ve koleralılar ise, Şehremaneti tarafından Maltepe Hastanesi’ne nakledilse de ciddi bir sıhhi tehlike olduğu için sevk edildikleri yerlerde kurulan seyyar çadırlarda tedavi edilmiştir. Koleranın yayılmasını önlemek için yaralılarından koleraya yakalananların Dersaadete sevk edilmeyerek oldukları yerde tedavi edilmeleri kararı alınmıştır.¹⁶⁸ Ayastefanos civarındaki Ayamama Çiftliği’nde koleralı hastaları barındıracak barakaların inşa edilmesi için Nafiâ Nezâreti ve Fen Müşâviri Frankiya Efendi görevlendirilmiştir. Frankiya Efendi’nin önerisiyle kereste

¹⁶⁷ “İstanbul Bakteriyolojhanesi”, *Tanin*, 3 Temmuz 1913, sy.165, s.4.

¹⁶⁸ BEO. 4110. 308242/ 1-2

ve gerekli olan diğer malzemelerin temin edilmesi için Ayastefanos'ta komşu evler kiralanmıştır.¹⁶⁹

İstanbul'da koleranın baş göstermesi ile birlikte sıhhi memurlara ihtiyaç doğmuştur. Doktor sayısının yeterli olmaması nedeniyle görevdeki doktorlar kendi mesai saatleri içinde her gün yarım saat kadar sıhhiye dairesine gelip koleralı hastaları tedavi etmeye yardım etmiştir. Bu doktorlara makul bir ücret verilerek doktor sorunun halledilmesi için uğraşmıştır.¹⁷⁰ Ayrıca bu soruna çözüm bulmak için Şehremaneti harekete geçerek tıp fakültesi öğrencilerinin 2000 kuruş maaş ile çalışmalarını istemiştir.

İtalya'da iki yıl boyunca koleraya karşı mücadele eden Milletlerarası Sıhhat-i Umûmiye Heyeti Reisi İstanbul'da kolera salgını görülünce, Dersaadet'e gelmek için harekete geçmiştir. Bu yüzden Paris sefaretine önceden haber verilmiştir. Paris sefiri Rıza Paşa Babıâli'ye bir telgraf çekerek, Milletlerarası Sıhhat-i Umumiye Heyeti'nin serumlarla birlikte geleceği ve Osmanlı hükümeti arzu ettiği müddetçe seyahat edeceği konusunda bilgi vermiştir. Babıâli'de olumlu cevap vererek bu sıhhi heyetin İstanbul'a gelişine izin vermiştir.¹⁷¹

Koleranın İstanbul 'da görülmesi ile birlikte birtakım ilginç olaylar meydana gelmiştir. Bu ilginç olaylardan ilki, Edirnekapı dışında Topçular mevkiinde Filip isimindeki bir adamın ahırlarında meydana gelmiştir. Muhacirlerin binek hayvanlarını tuttuğu ahırda kolera mikrobu tespit edilmiştir. Sayıları çok fazla olan binek hayvanlardaki hastalık geç fark edilmiştir. Hemen önlem almak için Fatih Jandarma Karakolu'na vapurla haber verilse de, buradaki hayvanların bir kısmının başka yerlere kaçışması sebebiyle tahkikattan sonuç alınamamıştır. Diğer ilginç bir olay ise; Hadımköy'den Ayastefanos'a koleralı hastaları taşıyan trenlerin tahliyesi esnasında meydana gelmiştir. Koleralı askerleri taşıyan Şark Demiryolları Şirketi, Hadımköy'den Ayastefanos'a getirdiği hastaları vagonlardan çıkarmamıştır. Üstelik başka bir trenin gelmesine de izin vermemiştir. Ayastefanos'ta askeri memurlar müzakerede bulunarak trenler tahliye edilmedikçe başka trenin sevk edilmemesini Hadımköy'e bildirmiştir. Ancak Hadımköy'deki trenler bu ihtara uymayarak, trenler vagonlar tahliye edilmeden özensizce Sirkeci İstasyonu'na sevkiate başlayınca

¹⁶⁹ BEO. 4115.308583/1

¹⁷⁰ DH. İD.57.7/ 1

¹⁷¹ BEO. 4124.30925/ 1-2

memleketin sağlığı iyice tehlikeye düşmüştür. Gece yarısından sabaha kadar Sirkeci İstasyonu'na gelen 224 vagondaki 9000 koleralının nasıl olup da İstanbul'un en içlerine kadar sevk edildikleri anlaşılmamış olup, trenlerin tahliye edilme işi sıhhi memurlara ait olduğu için Şark Demiryolları Şirketi bu olayın mesuliyetini kabul etmemiştir. Olayın ardından Şehremaneti ile müzakere eden Şark Demiryolları Şirketi, trenlerin İstanbul'a kadar sevk edilmeyerek Ayastefanos'ta alıkonulması kararını vermiştir. Alınan bu tedbir yeterli gelmeyince Ayastefanos'a gelecek trenlerin hemen orada tahliye edilerek hastaların tedavilerinin eksiksiz bir şekilde yapılması emredilmiştir.¹⁷²

Koleradan dolayı en fazla kaybın yaşandığı dönem kış mevsimidir. İstanbul'un hemen hemen bütün semtlerinde koleradan kayıplar meydana gelmiştir.¹⁷³ Ancak bunların sayısı az olmakla birlikte genel olarak koleraya yakalananlar muhacirlerdir. Topkapı tarafından İstanbul'a girmek isteyen 500 araba ile gelen koleralı muhacir şehre sokulmasına müsaade edilmemiştir. Askeri kordon dâhilinde hemen karantinaya alınmışlardır.¹⁷⁴

Kolera ile mücadele etmek için Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1 Şubat 1328'de bir sıhhiye heyeti teşkil etmiştir. Bu zor zamanda Hilâl-i Ahmer heyeti duruma müdahale ederek bu hastaların bakımlarını ve tedavilerini üstlenmiştir. Yedikule haricindeki barakalarda iskân edilen muhacirler kış mevsiminin bastırması sebebiyle sık sık hastalanmıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti derhal buralara doktor göndermiştir. Hilal-i Ahmer Sıhhiye Heyeti, her türlü malzemeyi temin ederek Hadımköy'de kısmen çadırlarla ve barakalarla 250 yataklı bir hastane inşa etmiştir. Koleralı hastalar için sadece bu hastanenin yetmeyeceği anlaşılnca Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından Ayastefanos'ta 150 yataklı bir hastane daha inşa edildi. Almanya'dan getirilmiş çadırlar ve barakalarla oluşturulmuş 70 yataklı bir hastane de ayrıyeten Ispartakule'de açılmıştır. Bu hastanelere sadece koleralı hastalar nakledilmeye çalışılmıştır.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin duruma el atması ile birlikte kolera azalmış ve hastalananların sayısı 8-10'a, ölenlerin sayısı ise 2'ye veya 3'e düşmüştür. 20 Temmuz 1329 tarihinden 1329 Eylül ayına kadar ise toplamda İstanbul'da ancak 28

¹⁷² BEO. 4113.308448/ 1-2

¹⁷³ "Müstehbirat-ı Sıhhiye: Şehrimizde Kolera", *İntihâb-ı Efkâr*, 17 Kânunievvel 1912, sy.619, s.4.

¹⁷⁴ "Kolera", *Ahali*, 3 Teşrinisani 1328, sy.197, s.2.

vaka görülmüştür. Bunlardan 15'i vefat etmiştir. Kolera hastanesinin kadınlar koğuşunda yalnız bir kişide hastalık görülmüştür. 6 Kanûnisani 1913 tarihinde on iki saat içinde İstanbul'da koleraya yakalananların sayısı 11, vefat eden 3, eski hastalardan ise 2 vefat meydana gelmiştir.¹⁷⁵

Kolera def edildikten sonra camilerdeki hasta askerler çıkarılıp, her biri başka bir yere yerleştirilmiştir. Çoğu asker iyileşip memleketlerine geri gönderilmiştir. Bazıları yenidenorduya katılmıştır. Ayasofya Camii'ndeki hasta askerler çıkarılmıştır. Buraya muhacirler yerleştirilmeyip, temizlenip, dezenfekte edilmiştir.

6.2 İstanbul'da Koleraya Karşı Alınan Tedbirler

İstanbul gibi kalabalık bir şehirde koleranın yayılması son derece hızlıdır. Kolera sebebiyle imparatorluğun payitahtında meydana gelen kayıplar Osmanlı Devleti için durumu daha da zorlaştırmıştır. Bu yüzden kolera İstanbul içlerinde iyice yayılmadan önlemler alınması zorunlu bir hal almıştır.

Kolera hastalığının yaygınlaşmasının en önemli sebebi evinde kolera hastası bulunduran kişilerin, hastalarını kendi yöntemleri ile hiçbir resmi kuruma haber vermeden tedavi etmeye çalışmasıdır. Bu nedenle evinde kolera tedavisi yapmaya çalışan şahısların kaybı büyük olmuştur. Osmanlı Devleti evinde koleralı hasta bulunduran kişilere karşı önlem almak için, bu kişilerin en yakın hastaneye, polis veya jandarma karakoluna bildirmesi ile ilgili kararname çıkarmıştır. Evinde koleralı hasta olduğunu bildirmeyenlerin cezası 1 liradan 15 liraya kadardır. Para cezası dışında 24 saatten bir aya kadar hapis cezası verilmiştir. Tahtakale'de Şekerci sokağında Yorgi, Vezir hanında Çöpçü Asım, Kumkapı'da Haçartor, Davutpaşa'da Rıfat Efendi ve eşi Ayşe Hanım, Küçükpazar'da Hoca Gıyasettin mahallesinde Mustafa, Hoca Hayrettin mahallesinde Hüseyin, Kantarcılar'da Ahmet, Unkapı'da Silahhane sokağında Ali, Demirkapı'da Dayehatun mahallesinde Mehmet, Kumkapı'da Markado isimli şahıslar hastalıklarını gizledikleri için ceza mahkemesince mahkûm edilmiştir.¹⁷⁶

¹⁷⁵ “Kolera Vukuâtı”, *İfham*, 6 Kanûnisani 1913, sy.105, s.4.

¹⁷⁶ “Kolera”, *İfham*, 5 Kanûnisani 1913, sy.104, s.4.

Koleraya karşı alınan diğer tedbirlerden biri de, Çatalca ordusuna gönderilen askerlerin ve memurların Ispartakule ve Küçükçekmece civarında iskân ve iaşeleriyle birlikte tecrit edilmesi uygulamasıdır. Hastalık bulunan yerlerde karantina uygulamasına geçilmek istenilmişse de savaş sebebiyle hayata geçirmek mümkün olmamıştır. Diğer taraftan İstanbul'da kolera olduğu için karantinaya alınmaktan korkan vapurlar, hiçbir yolcu kabul etmemiştir. Ardından İstanbul'daki bütün okullar kolera sebebiyle tatil edilmiştir. İstanbul'a gelen Rusyalı, Buharalı, Çin Türkistan'ı, Kazanlı ve Kasparlı hacıların kolera hastalığı taşıma ihtimali olduğu için ücretsiz olarak Cidde'ye sevk edilmiştir. Hacıların yol boyunca perişan olmamaları için de Şehremaneti'nce 300 kişilik bir misafırhane tesis etmiştir. Bu hacılar Ahırkapı'daki mektep binasına yerleştirilerek burada her türlü ihtiyaçları karşılanmıştır.¹⁷⁷ Sadece Ahırkapı kolera tahaffuzhanesi değil, İstanbul'da koleraya karşı tesis edilen diğer bütün kordonlar zabıtarlarca korunmuştur. Ayrıca başka bir önlem olarak da, temiz su temini için Beyazıt'a nakledilen Kâğıthane su kuyularındaki suların makine ile çıkarılarak şehirde satılmasına izin verilmesi için harekete geçilmiştir.

Koleranın bir an önce def edilmesi için umumi temizliğin yanı sıra şahsi temizliğin önemi iyice anlaşılmıştır. Ellerin temiz tutulması, içilecek suların kaynatılmadan içilmemesi, ekmek ve meyve gibi dışarıdan temas gerektiren yiyeceklerin temizliğinden emin olmadan yenilmemesi, ayakkabılar ile evlere çıkılmaması, kapılara asit serpmek gibi önlemlerle kolera en aza indirilmeye çalışılmıştır.

İstanbul'a gelen koleralı muhacirler ve askerler İstanbul'a sokulmadan Anadolu yakasına nakledilmeleri, İstanbul'da koleranın yayılmaması ve gerekli sıhhi önlemlerin alınması için Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Nezareti tarafından 27 Kasım 1912 tarihinde bir beyanname yayınlanmıştır.¹⁷⁸ Bu beyannameye göre; hastalık; muhacirler ve askerler vasıtasıyla İstanbul'a girdiği için, bu kişilerin İstanbul dışında uygun bir yerde sıkı bir kontrol vedezenfekteden sonra İstanbul'a girmelerine izin verilmesi, askerler içinde koleraya yakalanıp çeşitli hastanelerde ve özel hanelere yatırılanlar dışında buralara kimsenin girmemesi, muhacir ile ahalinin kesinlikle temas etmemesi,yeterli miktarda tecrithaneler tesis

¹⁷⁷ DH. İD.77.9/1

¹⁷⁸ DH.İD,164-2/1, "Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları", *BOA*, c.1, s.398-399.

edilmesi, koleranın bulunduğu mahallenin dezenfeksiyonuna dikkat edilmesi ve onlara ait eşyaların kontrolden geçirilmesi; hamal, kayıkçı, kahveci gibi esnafların sıkı kontrol altında tutularak her türlü kalabalıktan men edilmesi, mide ve bağırsakları bozan çürümüş meyve, sebze ve et satışının yasaklanması, koleraya karşı gereken tedbirlerin, halk tarafından bilinmesi faydalı olduğundan on beş maddeden ibaret olan beyannamenin ilan edilmesi, güvenlik memurlarının bütün sıhhi memurlara yardımcı olmaları için İstanbul Polis Müdüriyeti'ne tebligat göndermesi, koleraya yakalanan hanelerin halkça bilinmesi için sarı birer yaftanın üzerinde *“Burada Kolera Hastalığı Vardır Girmeyiniz.”*¹⁷⁹ yazılması gibi önlemlerin alınması gerektiği ifade edilmiştir.

Diğer taraftan Şehremanetinde halkın koleraya karşı alması gereken önlemlerin ne olduğu ile ilgili bir beyanname çıkarmıştır. Bu beyanname aşağıdaki gibidir;

“Kolera ve Sıhhat-i Umûmiye’ye Ait Resmî Beyânât

Şehrimizin ve vatanımızın bu kolera belasından kurtulmasını istiyorsanız, işi yalnız hükümete bırakmayınız. Sizlere de düşen vazife vardır. Sizin alacağınız tedbirler hükümetinkinden daha faydalıdır. Çünkü sıhhat-i umumimiz efrâdın sıhhat-i yekûnudur;

Temizlik koleraya karşı en büyük tedbirdir. Ellerinizi bol sabunlu suyla yıkayınız. Sonra mümkün ise ispirto, limon suyu, sirkeyle temizleyiniz. Yiyecek ve içeceklerinizi pişirmeden ve kaynatmadan asla yemeyiniz. Yemek kaplarınızı kaynar suyla temizleyiniz. Abur-cubur yemeyiniz, vaktinde yatıp kalkınız. Yiyecek ve içeceklerinizi sineklerden koruyunuz. Kundura Abdesthanelere kireç kaymağı, % 20 göztaşı, % 5 sulu katran atmak çok faydalıdır. Abdesthaneden çıkınca ellerinizi sabunla yıkayınız. Kay veya ishalde hemen doktora gidiniz. Koleraya biri tutulunca derhal hükümet yetkililerine haber vermek en büyük insanlık ve vatanperverliktir. Çünkü hem hasta zamanında tedavi edilir. Hem de aile fertlerine sirayeti önlenir. Kolera için elbiseler çok tehlikeli olduğundan dezenfekte etmeden ne kullanılmalı ne de kimseye verilmelidir.

¹⁷⁹ “Mühim Bir Tedbir-i Sıhhi: Sarı Kağıt”, *İkdam*, 31 Ağustos 1913, sy.5937, s.4.

Bu tedbirlere riayet etmek şartıyla koleradan asla korkmak ve telaşa düşmeye sebep yoktur.”¹⁸⁰

Osmanlı Devleti tarafından çıkarılan bildiriler; halkın bilinçlendirilmesi ve vebadan korunması için bütün sokaklara ve duvarlara asılmıştır. Yayınlanan bildiriler sadece Türkçe basılmamış olup, bu nüshalar mahalle imamları ile papaz ve hahamlara verilerek mabet kapılarına asmaları istenilmiştir. Otellere, evlere, köprülerin her iki başına ve genelde kalabalık olan her yere bu bildiriler asılmıştır. Aynı zamanda bu bildiriler ahaliye de dağıtılarak koleraya karşı bilinçlenmesi sağlanmıştır. Koleranın bir an önce def edilmesi için ayrıyeten İstanbul’da her gün öğlen üçten beşe kadar, akşamları ise saat sekizden ona kadar çay dağıtımı yapılmıştır.¹⁸¹

İstanbul’da kolera hastalığının yanında başka salgın hastalıklarda görülmüştür. İstanbul’a gelen göçmenlerin geneli aşısız olduğundan bu kişilerin hemen aşılandırılması için harekete geçilmiştir. Sıhhiye Müdürü aşı çadırlarının kurulması için yedi nefer aşı memuru istemiştir. Çünkü çiçek hastalığı tek tük olsa da İstanbul’da görülmüştür. Diğer bir hastalık isim verilemeyen bir hastalıktır. Çekirgelerden bulaştığı tahmin edilmiştir. Bu hastalığa neyin sebep olduğu ve nasıl geçeceğine yönelik tedbirleri almak üzere Halkalı Ziraat Mektebi haşere profesörleri tarafından deneyler yapılarak bazı çekirgeler incelenmiştir.¹⁸²

7. 1912-1913 YILLARINDA İSTANBUL’DA ASAYİŞ SORUNLARI

Balkan Savaşlarının Osmanlı Devleti aleyhine ilerlemesi ve Bulgarların İstanbul’a yaklaşmaları sebebiyle asayişin sağlanması zorlaşmıştır. Ekonomik ve siyasi olarak tarihinin en zor dönemlerinden birisini geçiren Osmanlı Devleti kolera, savaş ve açlık gibi pek çok ciddi problemlerle uğraşmıştır.

İstanbul şehri imparatorluğun payitahtı olmasına rağmen memleketin zor dönemlerinde kanunu ve düzeni koruma açısından zayıftır. İstanbul vilayetinde yeni bir kanun çıkarılarak, vali ile mutasarrıfların her zaman emre hazır olması istenmiştir. Ancak İstanbul Polis Müdüriyeti, İstanbul Valisi, Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıfları birbirinden ayrı hareket etmiştir. Şehremaneti, belediye memurlarına

¹⁸⁰ Cemal Sezer- Ömer Metin, *a.g.e.*, s.66-67

¹⁸¹ “Kolera”, *Takvimli Gazete*, 11 Kânunievvel 1912, sy.120-229, s.3.

¹⁸² “Çekirgelere Müsteveili Marâza Hakkında”, *Tanin*, 3 Mart 1913, sy.1528, s.4.

şehrin düzeni ve bayındırlığı için 4 ay boyunca bazı talimnameler neşretse de emirleri tatbik edecek bir vasıta yoktur. Bu yüzden İstanbul sokaklarında belli bir nizam sağlamak mümkün olmamıştır. İstanbul'daki diğer bir düzen sorunu ise resmi dairelerin birbirlerini düşman gibi görmesidir. Her bir daire kendi veznesini hususi saymıştır. Ayrıca daireler arasında bazı usulsüzlükler vardır ki, her biri ne koparırsa kar saymıştır. Her daire elindeki işi başka dairelere havale etmiştir. Her evrak birkaç kere dolaşarak bu evrakların üzerine *havale* kelimesi yazılarak yapılacak her iş bir diğer kuruma aktarılmış, ama yapılması gereken iş yapılmamıştır.¹⁸³

Osmanlı Devleti tarihinin en zor dönemlerini yaşamakla birlikte bu durum siyasi ve ahlaki çöküntüyü beraberinde getirmiş bu da asayişin sağlanamamasına ve kontrolün elden çıkmasına neden olmuştur. Meşrutiyetin verdiği siyasi rahatlığa rağmen, dıştaki ve içteki başarısızlıklar sebebiyle gergin bir hava doğduğundan, asayiş problemleri İstanbul'da eksik olmamıştır. 1912-1913 yıllarında İstanbul'da problemler içinden çıkılmaz bir hale gelince Osmanlı Devleti tarafından sadece İstanbul değil İstanbul'a yakın şehirler de dahil olmak üzere geceleri sokağa çıkma yasağı getirilmiştir.¹⁸⁴ Vatandaşların çıkarılan beyannameye uyarak vatandaşlık görevlerini yapması istenilmiştir. Sokağa çıkma yasağının başlıca sebebi Balkan Savaşları nedeniyle gerginleşen siyasi havanın İstanbul'da en az etki ile hissedilmesi ve Balkan yenilgisinin etkilerini imparatorluğun başkentine yansımaları önlemektir. Zira Ayasofya Camii'ni ele geçirip kiliseye çevireceğini söyleyen Bulgarların ilerleme ihtimali İstanbul'u ciddi anlamda sarsmıştır.

Babıâli İstanbul'da asayişin sağlamak adına önlemler alma yoluna gitmiştir. Alınan ilk önlem daha öncede bahsedilen sokağa çıkma yasağıdır. Bunun ardından İstanbul Polis Müdüriyeti İstanbul'un asayişini sağlamak için Selanik vilayetinden komiserler gönderilmesini talep etmiştir. Selanik'in en güçlü üç komiseri İstanbul 'da gönderilmek istenilmişse de Selanik şehrinin güvenliğini sağlayacak herhangi bir vasıta olmadığından bu komiserler İstanbul'a gönderilmemiştir.¹⁸⁵ Çünkü Selanik doğrudan savaş bölgesi olmakla birlikte Balkan devletlerinin tehdidine daha açık bir durumdadır. İstanbul'da asayişin korumakla görevli olan polis ve jandarmaların savaşa gönderilip, yerine gönüllü fırkalar oluşturulması gündeme geldiyse, yabancı devletlerin elçilikleri gönüllü asayiş fırkalarının oluşturulmasının emniyetli

¹⁸³ "İstanbul Postası", *Servet-i Fünûn*, 2 Cemaziyülahir 1331, sy.1144, s.602.

¹⁸⁴ "Gece Memnuiyetleri", *Hilâl-i Osmani*, 26 Kânunisani 1912, sy.163, s.2.

¹⁸⁵ DH.İD.138-1.43/1-4

olmadığını ifade ederek bu kararı protesto etmiştir. Şayet Osmanlı Devleti'nin gönüllü fırkalar oluşturmaya karşılık yabancı elçilikler, Galata rıhtımında tuttukları gemilerdeki askerleri karaya çıkararak asayiş sağlayacakları tehdidinde bulunmuştur. Dolayısıyla İstanbul'da gönüllü fırkalar kurma düşüncesi bu yüzden gündemden kalkmıştır.

İstanbul'da adli suçların sayısı bu tarihlerde çok fazla olmamakla birlikte bu dönemdeki asıl asayiş problemi fırsatçı pek çok kimsenin savaştan kaçan pek çok kişinin düşkünlüğünden yararlanmaya çalışmasıdır. Ayrıca yabancı devletlere mensup şahısların özellikle İstanbul'daki tebaasını korumak bahanesiyle İstanbul limanlarına çıkardığı askerlerin taşkın hareketleri düzeni bozmuştur. Üstelik Bulgarların İstanbul'un yakınındaki Çatalca'ya kadar ilerlemiş olmaları ve casusların İstanbul'da gezinmesi kargaşa ortamının artmasına neden olmuştur.

İstanbul'un semtlerinde her türlü ihtimale karşı savaş talimlerinin yapılması ve talimler esnasında çıkan top sesleri nedeniyle İstanbul halkı sürekli panik içerisindeydi. Kayışdağı'nda batı ve kuzey batı sırtlarında Üsküdar yönünde depo taburları tarafından ders ve savaş talimleri yapılırken kırmızı ve beyaz boyalı direklerle çevrilmiş mıntikalara ahaliden hiç kimsenin girmemesi ve Büyükbakkal köyü ile Dudullu arasındaki arazide kimsenin bulunmaması ilan edilmiştir. Kâğıthane, Üsküdar, Çobançeşme ve Ayastefanos'ta yapılan savaş talimleri için de ahalinin dikkatli olması ve korkmaması için gazeteler halkı uyarsa da panik havası devam etmiştir.

21 Kasım 1912'de Şişli, Pangaltı ve Tatavla'da iki defa uçak sesi işitilmiştir. Kalfaköy ve Abbasköy civarında uçaklar görülmüştür. Uçakların Bulgarlara mı yoksa Osmanlılara mı ait olduğu anlaşılamamıştır.¹⁸⁶ 9 Kasım 1913'te İstanbul'a varan Fatih Kerimi'nin vapuru İstanbul boğazına girdiğinde ara sıra top sesleri işittiğinden bahseder. Odesa'da *"İstanbul'u Bulgarlar topa tutuyorlarmış"* şeklindeki haberleri duyarak gelenler bu top seslerinden korkmuştur. Ancak İstanbul'un durumunu bilen Rum ve Ermeniler *"Korkmayınız Efendiler! Müslümanların Kurban Bayramı'dır. Bayramın dördüncü günü her namaz vaktinde top atarlar."* diyerek korkanları sakinleştirmişlerdir.¹⁸⁷ Bu yıllarda top sesleri, uçak

¹⁸⁶ "Tayyareler Görünmüş", *İkdam*, 21 Kasım 1912, sy.5659, s.2.

¹⁸⁷ Fatih Kerimi, *a.g.e*, s.13.

sesleri şehirde hiç eksik olmamıştır. Bahsedilen olaylar her ne kadar küçük bir olay gibi gözükse de dönemin psikolojik havasını göstermektedir.

7.1 Yabancı Devletlere Mensup Şahısların Çıkardıkları Asayiş Problemleri

Balkan Savaşlarının İstanbul'a yakın bir bölgede cereyan etmesi ve Bulgarların Çatalca'ya kadar gelmeleri İstanbul'daki yabancı trafiğini arttırmıştır. Pek çok yabancı doktor, asker, elçi ve gazeteci İstanbul'a gelerek gündemi yakından takip etmiştir. Avrupa devletleri Balkan Savaşı dolayısıyla İstanbul'daki elçiliklerini ve vatandaşlarının güvenliğini bahane ederek, savaş bittiğinde geri dönmek üzere İstanbul'a birer savaş gemisi gönderme talebinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti bu isteği kabul etmek zorunda kalmıştır.¹⁸⁸ Yabancı savaş gemilerinin İstanbul limanlarına yanaştırılması İstanbul limanlarının güvenliğini tehdit ederek, olumsuz bir durum ile karşılaşıldığında yabancı devletlerin istedikleri şekilde hareket edebilme hakkını tanımıştır.¹⁸⁹ Savaş gemilerinin, savaşa her an hazırlıklı bir şekilde demirlenmesi ve beraberindeki yabancı askerlerin savaşa hazır pozisyonda durması İstanbul'un ciddi bir tehdit ile karşı karşıya kaldığını gösterir.

Babîâli İstanbul halkının yabancı savaş gemilerinden korkmaması için limandaki ecnebi gemilere sefarethane, konsoloshane, mektep, banka, postahane ve hastahâne gibi ecnebi müesseselerinin korunması dışında asker çıkarılmasına izin verilmeyeceğini ve ancak Osmanlı Devleti izin verdikçe asker, top ve mitralyöz çıkarılabileceğini ifade etmiştir.¹⁹⁰ Ancak her ne kadar teminat verilse de savaşıma hazır gemilerin İstanbul limanında demirlenmiş olması gergin havanın devam etmesine neden olmuştur. Sefaret ve elçiliklerini korumak gerekçesiyle gemilerini yanaştıran Ruslar, Rum Patrikhanesi'ni korumak bahanesi ile bir savaş gemisini köprü'nün iç tarafından Haliç'e sokmaya kalkışmıştır. Ancak Osmanlı devleti buna izin vermemiştir. Sadece Ruslar değil, İngilizlerde boş durmayarak İngilizlerin Pia Mount isimli kruvazörü doğrudan doğruya Büyük Britanya adasındaki üssü ile haberleşmeye geçiyor ve bundan yararlanarak kendi dünyalarına ait olan olayları ayrıntılarla duyuran telgrafları alıyorlardı. Ayrıca İngiliz deniz piyadeleri küçük

¹⁸⁸ HR.SYS.969/1, "Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları", *BOA*, c.1, s.309.

¹⁸⁹ Ayrıca bakınız: A.MKT. MHM,744/ 7

¹⁹⁰ BEO.4115.308586/ 1

gruplar halinde Beyoğlu ve Galata sokaklarında geziniyorlardı.¹⁹¹ İstanbul'da elde ettikleri bilgileri anında ülkelerine haberdar ediyorlardı.

İşte bu limanlardaki yabancı askerlerin çıkardıkları asayiş problemleri İstanbul şehrinin düzenini bozmuştur. Örneğin; İstanbul'da bulunan Rus Harp gemisi askerlerinden bazıları Tophane'de olay çıkarmıştır. İstanbul limanına mensup yabancı savaş gemileri sarhoş bir halde bağırıp, çağırarak etrafa saldırıyorlardı. Örneğin; Karaköy'de Abdullah Efendi Lokantası'nın camlarını sandalye ile kırarak etrafa zarar vermişlerdir. Polis memurları şahısları takip edince bu kişilerin yabancı devletlere mensup askerler olduğu anlaşılmıştır. Sadece çevreye değil, sarhoş halde gezinen bu yabancı askerler kadınlara laf atarak kadınları rahatsız etmektedirler. Sadece Rus askerleri değil, diğer devletlere mensup yabancı askerler de bu tarz taşkınlıklar yapmıştır. Rahatsız olan ahali tarafından Babıali'ye binlerce şikâyet gönderilmiştir. Şikâyet edilen kişilerin hangi mürettebata ait oldukları tespit edilmiştir.¹⁹² Bu askerler her gece taşkınlık çıkararak düzeni bozdukları için deniz efradı hakkında inceleme başlatılmıştır.¹⁹³

Yaşanan diğer bir olay ise 29 Ocak 1913 tarihinde sabah saat 10 civarında atılan şiddetli bir top sesi ile uyanan İstanbul halkının yaşadığı büyük korkudur. İstanbul'u sarsan ve büyük bir heyecana neden olan bu topun Bulgarlar tarafından atıldığı düşünülmüştür. Ancak daha sonradan anlaşılmıştır ki, İstanbul'daki Rusya'nın Rustislaf isimli savaş gemisi tarafından atılan bir toptur. Bu top padişahın oturduğu Dolmabahçe Sarayı'nın önündeki demir parmaklıkları yıkmış ve Dolmabahçe Sarayı'ndaki bir ağaç yere çarparak düşmüştür. Polis müdüriyeti bu meseleyi derhal tetkik ederek Rus gemisine gitmiştir. Rus yetkililer, Rus Donanması'nın atış talimi yaparken yanlışlıkla Dolmabahçe Sarayı'na denk geldiğini söyleyip özür dilemiş ve mesele kapanmıştır. Ancak bu olay halkta kötü bir tesir bırakarak, etrafın kalabalık olduğu ve vapurların çalıştığı bir sırada topun yanlışlıkla atılmasını ve tesadüfen padişahın bahçesine düşmesini şüpheli bulmuşlardır. Türklerin Bulgarları yenmeye başlayınca Rusya'nın, Rus savaş gemilerinin ve namlularının dolu olduğunu

¹⁹¹ Stephan Lauzan, *a.g.e.*, s.85.

¹⁹² DH. EUM. EMSY.33.57/ 1-5

¹⁹³ BEO.4149.311103/ 1

hatırlatmak düşüncesi içinde olduğu yorumları yapılmıştır.¹⁹⁴ Ancak Rusya Osmanlı Devleti ile savaşmayacağını ifade etmiştir.¹⁹⁵

7.2 İstanbul'da Casuslar

Bulgar tehdidi ile karşı karşıya kalan Dersaadet büyük bir tehlike altına girmiştir. İstanbul'u ele geçirme planları kuran Bulgar çarı İstanbul'a pek çok casus göndererek İstanbul üzerindeki emellerini gerçekleştirmek arzusundadır. Böylece Bulgarlar sadece savaş yoluyla değil bizzat İstanbul'un içlerine kadar gelerek İstanbul şehrini içeriden de tehdit etmiştir. Hatta Biri Üsküp'te diğeri de İstanbul hattında olmak üzere şimendifer hatları üzerinde iki bomba bulunmuştur.¹⁹⁶ Bu bombaların kim tarafından konulduğu bilinmese de Balkan devletleri tarafından konulduğu tahmin edilmiştir. Dolayısıyla Balkan devletlerinden gelen şüpheli olarak kişiler hemen derdest edilmiştir. Dönemin gazeteleri incelendiğinde hemen her sayıda *Casus Derdesti*, *Casus* başlığıyla Bulgar casuslarının yakalandığına ilişkin haberler yer almıştır. Sirkeci istasyonunu dürbün ile gözetleyen Karadağ uyruklu bir şahıs derdest edilmiştir.¹⁹⁷ Bu gibi haberlerin çok olmasından anlaşıyor ki İstanbul'a gelen casus sayısı da çoktur. İstanbul savaş sebebiyle askeri bir garnizon haline geldiğinden kalabalıklaşmış ve casusların burada gezinmeleri tehlikeli bir durumdur.

13 Ekim 1912 tarihinde Sirkeci istasyonunda askeri sevkiyatın yapıldığı dairenin etrafında bir şahsın dolaşmakta olduğu görülmüştür. Bu kişinin casus olduğundan şüphelenilerek üzeri aranmış, daha sonra da Bulgar tebaasından Pertev İzlatif isminde birisi olduğu anlaşılmıştır. Casusun üzerinde pek çok zararlı evrakın bulunması üzerine Divan-ı Harbe sevk edilmiş ve sınır dışı edilmiştir.¹⁹⁸ Yine Eminönü ve Sirkeci civarındaki oteller kontrol edildiği sırada şüpheli kişiler dikkat çekmiş ve bu kişiler fes giyip kılık değiştirmiş olduğu halde Bulgaristan casusu oldukları anlaşılmıştır. Bilhassa Eminönü ve Sirkeci mevkilerinde Bulgar casuslarını gezinmesinin sebebi, bu noktaların Babıali yönetim merkezine yakın olması ve askeri sevkiyatın kalbi olmasıdır.

¹⁹⁴ Fatih Kerimi, *a.g.e*, s.246.

¹⁹⁵ "Rusya'nın Muzaheratı", *Tasvir-i Efkar*, 29 Kanunisani 1913, sy.651, s.2.

¹⁹⁶ "Bombalar", *Cenin*, 15 Teşrinievvel 1912, sy.1471, s.3.

¹⁹⁷ "Casus", *Cenin*, 18 Teşrinievvel 1912, sy. 1473, s.3

¹⁹⁸ "Casus Derdesti", *İkdam*, 13 Teşrinievvel 1912, sy.5619, s.2.

Şüpheli şahıs olarak görülen Bulgar tebaasından İstevyan Pancidof'un Fener'deki evine baskın yapılarak pek çok zararlı evrak ele geçirilmiştir. Bulgar çetecilere ait beyannameler bulunmuştur. İstevyan tutuklanarak divan-ı harbe sevk edilmiştir.¹⁹⁹ Yedikule istasyonunda bir Bulgar casusu daha yakalanıp Divan-ı Harbe nakledilmiştir. Bu casus hakkında verilecek karar daha sonraya ertelenmiştir.²⁰⁰ Üç Bulgar casusunun vapurla İstanbul'a gizlice geleceği önceden haber alınmıştır. Bunun üzerine geldikleri gün vapur iskelesinin önünde üç şahıs görülmüş ve bunların Bulgar casusu oldukları anlaşıl原因 tutuklanmıştır. 9 Şubat 1913 tarihinde, İstanbul'da bulunan Bulgar tebaasından dokuz kişi şüpheli görülerek tutuklanmıştır. Ayrıca yine şüpheli görülen 200 kişi tutuklanarak bunlardan 40 kişi Anadolu'ya gönderilmiştir. Aynı habere göre Bulgar sefareti kapı kethüdası, Adliye Nezareti'ne gelerek bunların serbest bırakılmasını istemiştir.²⁰¹

Casusluk suçlamasıyla tutuklanan Edirne Bulgar Konsoloshanesi İkinci Kâtibi Nikola tutuklu olduğu Divan-ı harp hapishanesinde suda erittiği kibrit suyunu içmek suretiyle intihara kalkışmıştır. Fakat gardiyanlar hemen engel olmuştur. Doktor tutukluyu hastaneye nakletmiştir. Götürüldüğü hastanede Bulgar casusu, doktordan kendisini öldürmesini istemiştir. Bunun üzerine ikinci defa intihar teşebbüsünde bulunabileceği korkusuyla yanına iki tane polis verilmiştir.

Sadece Bulgar değil diğer yabancı devletlere ait casuslarda İstanbul'a gelerek İstanbul şehrinin güvenliğini tehdit etmiştir. Marsilya'dan İstanbul limanına gelen Pake şirketinin vapurunda bulunan yolculardan birisinin sürekli vapura girip çıkması memurlarca fark edilmiş ve bu şüpheli kişi hemen yakalanarak üzerinde altı kutu içerisinde 600 adet barut bulunmuştur. Yapılan tahkikattan sonra bu şüpheli kişinin Rusya casusu olduğu anlaşılmıştır.²⁰² Genellikle yakalanan casuslar yargılandıktan sonra sınır dışı edilmiştir.

7.3 İstanbul'da Adli Suçlar

1912-1913 yıllarına bakıldığında İstanbul'da ciddi bir suç oranı yaşanmamıştır. Ancak talan, yağma, hırsızlık, dolandırıcılık gibi suçlar yine de

¹⁹⁹ "Bir Casus", *Cenin*, 20 Teşrinievvel 1912, sy.1476, s.3.

²⁰⁰ "Mevkuf Bulgar Casusu", *İkdam*, 25 Teşrinievvel 1912, sy.5632, s.2.

²⁰¹ "Bazı Bulgarların Tevkifi", *İkdam*, 9 Şubat 1913, sy.5735, s.2.

²⁰² "Cephane Deposu", *Tanin*, 15 Teşrinievvel 1912, sy.52, s.4.

görülmüştür. Kendilerini savaş mağduru olarak tanıtan kişiler, yardımsever kişilerin insani duygularını kullanarak dolandırıcılık ve hırsızlık gibi suçlara karışmıştır. Bunlar şehrin düzenin bozmuş ve savaşla uğraşan Osmanlı Devleti bir de bu gibi suçlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde en yaygın olan suç dolandırıcılıktır. Muhacirlerin zor halinden istifade eden dolandırıcılar türemiştir. Halk sürekli olarak bu çıkarıcılara karşı uyarılmış ve bu dolandırıcılara ciddi yaptırımlar uygulanmıştır. Yakalananlar İstanbul'da Harbiye Nezareti'ne sevk edilmiştir. Ancak yine de bu gibi dolandırıcılık suçlarının önüne geçilememiştir.

Yurt dışına kaçmak isteyen Bulgar veya Yunan tebaasından bazı kişiler için sahte evraklar düzenlenmiştir. Yada bazı asker kaçakları sahte evraklarla kendilerini malûl göstererek sahte nüfus tezkeresi almıştır. Yine kendilerine muhacir süsü veren Kıpti kadınlar ikametgâhlarını değiştirip, muhacirlere verilen yardımlardan yararlanmaya çalışmıştır. Bazıları da evlerinde muhacir barındırdıklarını söyleyerek Şehremaneti'nden tayinat akçesi almaya çalışmıştır. Şehremaneti bunun önüne geçmek için muhacir oldukları tam olarak tespit edilmeyen kişilere yardım yapılmasını yasaklamıştır.²⁰³

İstanbul'da Balkan Savaşları sebebiyle sahte pasaport yapan kişiler türemiştir. İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerden bazıları savaş çıkınca İstanbul'da kalmanın kendileri için zor olacağını düşünseler de, İstanbul'daki gayrimüslimlerin hayatı son derece parlaktır. Ancak dolandırıcılara kanan İstanbul'da yaşayan Yunan ve Bulgar tebaasından bazı kişiler, sahte pasaportçuların kandırması ile paralarını kaptırmıştır. İstanbul'daki Yunan ve Bulgar askerlerini kaçıran Manol, Peyanot, Anderya, Tanaş ve Timstoklu isminde bir gayrimüslim çetesi bu işler için bir şirket bile kursalar da ismi geçen şahıslar yakalanarak adliyeye sevk edilmiştir.²⁰⁴

Kuzguncuk hattına gemi seferi yapan Şirket-i Hayriye vapurlarında yolculardan bazıları sahte biletlerle birinci mevkide oturmaya çalışmıştır. Bütün uyarılara rağmen Kuzguncuk'ta oturan kargo tüccarhanesi katibi Benson Veled ile Çengelköy Rum kilisesi okuyucusu Anton Veled Şirket-i Hayriyye'nin 43 numaralı vapurunda mevkisiz biletler ile birinci mevkide oturmuştur. Hatta yolcuları sahte biletlerle birinci sınıf mevkide oturmak konusunda teşvik etmiştir. Olay büyüyünce askeri memurlar ve vapur memurları müdahale etmeye çalışmıştır. Ancak yetkilileri

²⁰³ “Muhacirin Tayinâtı Hakkında”, *Alemdar*, 17 Mart 1913, sy.198-308, s.2.

²⁰⁴ “Asker Kaçıranlar”, *Tasvir-i Efkâr*, 20 Teşrinievvel 1912, sy.581, s.4.

dinlemeyen bu şahıslar halkın sükûnetini ve ahlakını bozmak suçu ile Sinop'a sürgün edilmiştir.²⁰⁵

Dolandırıcılıktan sonra İstanbul'daki en yaygın suç hırsızlıktır. Muhacir olduğunu söyleyen pek çok kişi yardımsever kişilerin evinde konuk edilmiş, ancak bu şahıslar misafirperver kişileri soyarak kaçmıştır. Aynı zamanda Rumeli'den gelen pek çok muhacir de hırsızlığa uğramıştır. Değerli eşyaları ve paraları ile İstanbul'a gelen muhacirler sığınacak bir yer bulma telaşına düşerken, üzerlerinde yüklü miktarda para bulunduğunu bilen kişiler tarafından soyulmuştur. Selanik Nakliye Taburu yüzbaşlarından Mehmet Kemal Efendi İstanbul'a gelmiş ve misafir olarak Unkapanı'ndaki akrabasının evine gitmiştir. Evde 15 yaşlarında Yemenli Fatma isminde bir hizmetçi kız, Mehmet Kemal Bey'in evde bulunmadığı bir sırada odaya girerek konsolu açmış ve yakınında bulunan 54 lira, 3 yarım lira, 12 lira çarığını, 676 kuruş ile bir altın kordon elmas taşlı bir yüzük, küpe, inci gibi birçok mücevheri ve hayat sigortasına ait kuponları çalmıştır. Fakat bunları gizlemek imkânına sahip olamayacağını bilince kendisine bir bilet tedarik etmiştir. Hırsızlığa uğradığını anlayan Mehmet Kemal Bey derhal bu kızdan şüphelenmiş ve hemen polise haber vermiştir. Bunun üzerine Fatma rıhtımdan Yemen'e gitmeye çalışırken, vapura bineceği sırada yakalanarak adliye sevk edilmiştir.²⁰⁶

Makrıköy'de Kartaltepe civarında oturan Muhittin Bey Varna'dan geldiğini söyleyen bir şahsın haline acıyarak evinin kapılarını açmıştır. Ancak Muhittin Bey bu şahıs tarafından hırsızlığa uğramıştır. Aynı şahıs Sirkeci'de Hezargratlı birisinin evinde kalarak yine Varna'dan geldiğini ve muhtaç bir halde olduğunu söyleyerek bu adamı da soymuştur. Daha sonra anlaşılmıştır ki, Makrıköy Hapishanesi'nden kaçan orta boylu, esmer tenli, belinde vişne çürüğü renginde bir kuşak, üzerinde kayıkçılara has yelek ve pantolon bulunan kara bıyıklı yirmi dört yaşlarındaki adamın Varna muhacirlerinden Yusifoğlu İdris olduğu tespit edilmiştir. Her yere ilan verilerek bu şahıs aranmıştır.²⁰⁷ Gazetelerde hükümet tarafından yayınlanan tebliğlerle, halk bu gibi dolandırıcılara ve sahtekârlara karşı sürekli uyarılmıştır.

Bu gibi hırsızlık vakalarının yanında büyük çaplı hırsızlık olayları İstanbul'daki en ciddi adli meselelerden birisidir. Hırsızlar genellikle değerli

²⁰⁵ "Mevki Bileti Yüzünden: İstanbul Muhafızlığı'ndan", *İkdam*, 11 Eylül 1913, sy.5942, s.4.

²⁰⁶ "Hırsız Hizmetçi", *Tasvir-i Efkar*, 11 Nisan 1913, sy.723, s.4.

²⁰⁷ "Dersaadet İstinâf-ı Mer'i Umûmiliği'nden", *Takvim-i Vakai*, 6 Kânunievvel 1328, sy.1326, s.1.

müzelerin ve konakların kasalarını kurcalamıştır. Hatta Topkapı Sarayı'nın askeri müze bölümündeki kasa açılmıştır. Kasanın bulunduğu odanın camları ve kapısı kırık bir vaziyette, kasa ise parçalanmış bir halde bulunmuştur. Bazıları olaydan haberdar olduğu halde yetkililere 26 saat sonra haber verilmiştir. Hırsız kasanın içinde bulunan 50 liralık para ile birlikte Yunan ve Girit madalyalarını alarak kaçmıştır.²⁰⁸ Diğer bir hırsızlık olayı ise son derece ses getirmiş ve şaşırtmıştır. Tersane-i Âmire'de bazı eşyalar ve aletler çalınmış ve bunların dışarıda satılmakta olduğu duyulmuştur.²⁰⁹ Bizzat Tophane'yi teftiş eden Mahmut Şevket Paşa 10.000 altın kıymetinde hırsızlık olduğu söyler. Bizzat tuttuğu günlüğe diyor ki;

*“ Akşam işçiler fabrikadan çıkarken üstleri aranılıyordu. Fakat memurların aranması usulden değildi. Bazı memurlar her gün muntazaman kıymetli makine parçalarını ceplerine sokup çıkmayı adet ittihâz etmişler. Bu vaka, gazetelere de geçmişti. Hırsızlığın bir buçuk seneden beri devam ettiği sanılıyordu. Kaçırılan parçalar, Martini tüfeklerinin en zor imal edilebilen mekanizma kapaklarında kullanıyorlarmış ”.*²¹⁰

Son derece büyük bir kurumda böyle bir hırsızlık olayının yaşanması skandal niteliğindedir. Dönemin gazeteleri bu olaya sıkça yer vererek daha dikkatli davranılmasını ve böyle bir olayın bir daha yaşanmamasını temenni etmişlerdir.

7.4 İstanbul'da Fırsatçılık

Balkan Savaşları ile birlikte İstanbul'a gelen muhacirlerin düşkünlüğünden faydalanmak isteyen fırsatçı bazı kimseler durumu kendi lehine çevirmeye çalışmıştır. Özellikle han sahipleri kalacak yer bulmak konusunda güçlük çeken muhacirlere yüksek fiyatlarla odaları kiraya vermiştir. Sadece oda fiyatları değil, nakliye araçlarında da fiyat artışı meydana gelmiştir. Nakliye vasıtalarının hınca hınç dolması ve muhacirlerin yüklü bir şekilde gelmesi nedeniyle nakliye vasıtası bulmak son derece zor bir hale gelmiş ve bu durum fiyat artışını beraberinde getirmiştir. Ancak bazı fırsatçı arabacılar bu fiyat artışından faydalanarak belirlenen fiyatlardan daha yüksek ücret almaya çalışmıştır. Ekonomik olarak zor durumda olan muhacirler daha da mağdur olmuştur. Tekfurdağı'dan araba ve vapurla Sirkeci İskelesi tarafına sevk edilen muhacirlerin yanlarında getirdikleri hayvanlar sevk edilemeyince muhacirler aç bir halde taşlar üzerinde gecelemiştir. Muhacirlerin zor durumundan

²⁰⁸ “Kasa Hırsızlığı”, *Cenin*, 20 Teşrinievvel 1912, sy.1476, s.4.

²⁰⁹ “Tersane-i Âmire'de Sirkât”, *Tasvir-i Efkar*, 4 Mart 193, sy.685, s.4.

²¹⁰ Mahmut Şevket Paşa, Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, Arba Yay., İstanbul, 1988, s.180

faaydalanan bazı sandalcılar muhacirleri Üsküdar'a vapur ile sevk ederken fazladan para aldıkları haberi alınmıştır. Bu şahıslar ele geçirilerek haklarında muamele yapılmıştır.²¹¹

Bunun önünü almak için Rumeli Muhacirini İslamiye Cemiyeti tarafından esnaf loncalarından yardım istenilmiştir. Osmanlı Devleti fırsatçı arabacıların önüne geçmek için; küçük kafielerden 20, büyük kafielerden 40 lira para alınmasını istemiştir. Ancak yine de önüne geçilememiş, hancılar arasında türlü anlaşmazlıklar çıkmıştır. Sorunu halletmek için Adliye Hanı kiracısı Hafız Mehmet Efendi sorumluluğu üzerine alarak, kalacak yer talep eden muhacirlerin Babıâli'deki Muhacirin İdaresi'ne gelmesini sağlamış ve onlara kalacak yer ayarlamıştır.²¹²

Yine araba ve hayvanlarıyla gelen muhacirlerin düşkünlüğünden faydalanmak isteyen fırsatçılara meydan vermemek için belediye daireleri tarafından ot ve saman tedarik edilmiştir. Bu şekilde nakliyecilerin yem fiyatlarını bahane ederek para sızdırmaya çalışmasının önü alınmıştır. Ayrıca özellikle askeriye için nakliye araçlarının tedarikini düzenlemek konusunda kanun maddesi çıkmıştır. Çünkü askeriye için temin edilen binek hayvanlarının at pazarında satışları esnasında bir takım fırsatçılar kendilerine göre fiyat belirlediği için tam bir fiyat belirlenememiştir. Çıkarılan kanunnameye uymayanlara son derece ağır cezalar verilmiştir.²¹³

Fırsatçılık bunlarla sınırla kalmamış ve Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşlarında kullanmak üzere temin ettiği binek hayvanları Atpazarı'nda bir takım fırsatçılar tarafından kendilerine göre fiyat belirleyerek satışa çıkarılmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin binek hayvanları konusunda herhangi bir fiyat belirleyememesine ve ekonomik zarara uğramasına neden olmuştur.

Diğer taraftan savaş bölgesinden kaçarak gelen kişilerin mallarını yağmalayan bazı şahıslar gasp ettikleri malları İstanbul'da satışa çıkarırken yakalanmıştır. Yağmacılar, Türk köyünün yakınına kadar gelip havaya otuz kırk el silah attıktan sonra bir kısmı köye girerek *"Yahu kardeşler ne duruyorsunuz, Bulgarlar geldi hepinizi öldürecekler"* diye korkutmuşlardır. Bunu duyan bütün köy halkı her şeyini bırakıp kaçtıktan sonra yağmacılar toplanıp, Türklerin mallarını gasp

²¹¹ BEO.411.308304/ 1

²¹² "Dâhiliye Nezâreti Muhacirin İdaresinden", *Takvim-i Vaka'i*, 6 Mart 1329, sy.1405, s.4.

²¹³ "Tedarik-i Vesait-i Nakliye Hakkında", *İkdam*, 2 Mart 1913, sy.5756, s.3.

ederek çeşitli yerlerde satmışlardır.²¹⁴ Bu şekilde malları İstanbul'da satışa çıkaran bir Arnavut Bulgarların önünden kaçan Türklerin köylerinde gasp ettiği 250 baş koyun ile yakalanmıştır.

8. İSTANBUL'DA TEMEL İHTİYAÇLAR PROBLEMİ

8.1 Ekmek Meselesi

Balkan Savaşları, Balkan coğrafyasında tüm şiddeti ile yaşandıysa da savaşın gerisindeki İstanbul şehri savaşın yükünü büyük ölçüde taşımıştır. Çünkü İstanbul'a pek çok muhacirin ve yaralının göç etmesi, aynı zamanda İstanbul'un askeri sevkiyat noktası olması sebebiyle şehrin nüfusunda artış meydana gelmiştir. Savaş bölgesine yakın olması ve malzeme temininin daha kolay olması sebebiyle ordunun ihtiyacı olan erzak, ekmek ve peksimet gibi temel gıda maddeleri İstanbul'dan karşılanmıştır. Dolayısıyla hem bu yoğun nüfusu beslemek hem de ordunun ihtiyacı olan gıda malzemelerinin İstanbul'dan karşılanması sebebiyle İstanbul'da ciddi bir açlık tehdidi baş göstermiştir.

İstanbul'da ekmek bulunamamasının en önemli sebebi İstanbul'daki fırınların sadece cephe için ekmek çıkarmasıdır. Evkaf Nezareti'ne ait fırınlar sadece askerlere ekmek yetiştirmeye çalışmıştır. Şehzade, Laleli, Beyazıt, Sultanahmet, Ayasofya, Fatih, Kocamustafapaşa, Eyüp, Üsküdar, Yeni ve Eski Valide imarethaneleri Harbiye Nezareti'ne tahsis edilmiş ve buralardan sadece Balkan Savaşları'na giden askerler için ekmek çıkarılmıştır. Çatalca'daki ordu ile İstanbul'daki askeri taife için İstanbul'daki fırınlarca günlük 170 bin kilo ekmek yapılmıştır. Diğer taraftan 120.000 nefer ile 25.000 hayvan için orduya her gün gönderilmesi planlanan erzak, 15 vagon ekmek ve 6 vagon peksimet olarak belirlenmiştir. Ancak bu erzaklar tamamen gönderilmemiş, günlük sadece 6-8 vagon ekmek gönderilmiştir. Bu nedenle ordunun iâşesi bozulmuştur. Yük gemilerinin savaş bölgelerine gidememesi nedeniyle erzak taşıyan vagonların sayısı fazla olması gerekirken vagonlar eksik gelmiştir. Çünkü İstanbul'da ekmek sıkıntısı vardır. Ancak bazıları bilerek eksik ekmek göndermiştir. Bunun üzerine Harbiye Nezareti

²¹⁴ Fatih Kerimi, *a.g.e.* s.55.

eksik ekmek yollayanlara ciddi cezalar verileceğini belirtmiştir. Bu kişiler derhal Divan-ı Harbiye'ye gönderilerek haklarında tahkikat başlatılmıştır.²¹⁵

İstanbul'daki ekmek sorunu o kadar ciddi bir boyuta ulaşmıştır ki açlıktan kırılan pek çok kimse bitap düşmüştür. Kıtlıktan en çok etkilenen zümre ise İstanbul'a perişan bir halde gelen muhacirler olmuştur. Şehremaneti bu soruna çözüm bulmak için muhacirler içerisinde 12 yaşına kadar olan çocuklar için çocuk başına yirmişer lira ve daha büyük yaşta olanlara günlük birer kilo ekmek veya bu ekmeğin bedelini vermiştir. İstanbul'da muhacirlere verilen ekmekler nüfusun büyüklüğü dikkat alınarak dağıtılmaya çalışılmıştır. Şehremaneti dağıtılacak ekmeklerin adetini belirleyerek belediye dairelerine ekmeklerin eşit bir şekilde dağıtılması gerektiğini bildirmiştir. Ancak bazı belediye daireleri muhacirlere eksik ekmek dağıtarak muhacirlerin daha da aç kalmasına yol açmıştır. Aç kalan muhacirler iki gün boyunca fırınları gezip ekmek almayı başaramamıştır.²¹⁶ Resmi kuruluşlara bu konu ile alakalı binlerce arzuhal gönderilmiştir. Birçok göçmen Muhacir Komisyonu'na başvurarak ekmek dağıtımı konusunda şikâyetle bulunmuştur. Şehremaneti birkaç kez belediye dairelerini uyarsa da ekmek dağıtımındaki su istimaller devam etmiştir. Su istimallerin önü alınamayınca, eşit dağıtım yapmayan kişilerin isimleri ve yerleri tespit edilerek Şehremaneti Komisyonu tarafından cezalandırılmıştır.²¹⁷ Sadece muhacirler değil, İstanbul'un yerli ahalisi de savaşın şiddetinin artmasıyla ekmek bulamamaya başlamıştır. *Tercüman-ı Hakikât* gazetesinin Şehremini semti civarındaki fırın ve bakkallarda hiç ekmek kalmadığına dair haberi ahaliyi paniğe ve heyecana düşürmüştür. Bunun üzerine Şehremini semtinde fırın ve bakkallarda ekmek bulunmadığı şeklindeki haberin doğru olup olmadığı konusunda Şehremaneti inceleme başlatmıştır.²¹⁸

Durum böyle olunca ekmek meselesine çözüm bulmak için hemen harekete geçilmiştir. İstanbul'da fırınlarda çalışan toplam işçi sayısı 4000 olmakla birlikte bunların 1200'ünün hamurcu olduğunu tespit etmiştir. Fırıncı sayısına bakıldığında İstanbul gibi kalabalık bir şehir için fırıncı sayısının yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Fırıncı sayısının az olmasının nedeni ise bütün fırıncıların savaş bölgesine ekmek yapmak için gönderilmesidir. Bu nedenle İstanbul'da ekmek üretecek fırıncı yoktur.

²¹⁵ BEO 4115.308617/1

²¹⁶ "Çehre-i Meş'ûm-ı İzmihlâl: Yaşamak Güçleşti", *Sebilü'l-reşat*, 12 Haziran 1913, sy.220, s.220.

²¹⁷ "Şehremanetinde Mütешekkil Muhacirin Komisyonundan", *Takvim-i Vakâ'i*, 7 Şubat 1328, sy.1378, s.1.

²¹⁸ DH. İD.38.2.27/ 1

Çözüm olarak Ekmekçiler Esnafı en azından hamurcu 1200 işçinin, askerlik tecilini teklif etmiştir.²¹⁹ Bu istek daha sonra Şehremaneti tarafından da teklif edilmesi üzerine fırıncılar bir süre askerlikten muaf tutulmuştur.²²⁰

Fırıncı bulamama sorununa çözüm bulmak için Osmanlı Devleti makine ile ekmek üretilmesi için harekete geçmiştir.¹⁹ Kanûnisani 1328 tarihinde Viyana Sarayı Ekmekçi başı Mösyö Josef İstanbul'da makine ile ekmek yapımı için izin almıştır.²²¹

Fırıncı sayısının azlığı, ordunun ihtiyacı olan ekmeğin İstanbul'dan gönderilmesi ve nüfusun yoğun oluşu gibi sebepler dolayısıyla ekmek fiyatlarında ciddi bir artış meydana gelmiştir. Ekmekçilik nizamnamesinin 23. maddesine göre, ekmeğin ekmek narhından 10 para eksik satılması gerekirken olağanüstü durum sebebiyle 5 para fazla satılması kabul edilmiştir. Bu durum ahali tarafından tepki ile karşılanmıştır. Ekmek fiyatlarının 5 kuruş azaltılması için Şehremaneti resmi bir fiyat belirlemek için incelemelerde bulunmuştur. Şehremaneti'nin sonuç olarak elde ettiği rapora göre ekmeğe gelen 5 kuruşluk zammın indirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Ancak Babıâli bu fiyatı kabul etmeyerek ekmek narhına 21 Zilkade 1330 tarihinden itibaren ekmeğe 5 kuruş daha zam getirmiştir.²²²

Ekmek fiyatlarına gelen zamlar birtakım sahtekârlıklara yol açarak ekmeklerin gramını düşüren fırıncıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Şehremaneti müfettişi Mehmet Ali Bey ile Kadri Bey fırınları teftiş ederek, askeri komisyona gönderilen ekmeklerin gramlarının eksik olduğu tespit etmiştir. Bu ekmekler müsadere edilerek noksan ekmekler hemen Daire Emaneti'ne gönderilmiştir.²²³ Ekmek noksanlığının yanında, ekmek kıtlığı sebebiyle küflü ekmek satanlar olmuştur. Küflü ekmek satan Ayastefanos Belediye Başçavuşu Mehmet Efendi hakkında tahkikat başlatılmıştır.²²⁴

Ekmek sorununa çözüm bulmak için Dâhiliye Nezareti 9 Zilkade 1330 tarihinden savaşın bitiş tarihine kadar, askeri sevkiyat dolayısıyla günden güne ekmek azaldığından ahalinin ihtiyacına yetecek kadar ekmeğin yapılması ve şehrin

²¹⁹ "Ekmekçiler Meselesi", *Cenin*, 14 Teşrinievvel 1912, sy.1470, s.4.

²²⁰ "Şehremanetinde Bir İçtimâ", *Tanzimat*, 14 Teşrinievvel 1912, sy.1331, s.31.

²²¹ ŞD. 3113.50/1

²²² "Ekmek Meselesi", *İkdam*, 28 Eylül 1913, sy.5923, s.4.

²²³ "Noksanü'l Vezn Ekmek Müsaderesi", *İkdam*, 15 Şubat 1913, sy.5741, s.4.

²²⁴ DH. MTV. 491.55

ihtiyacını karşılayacak derecede ekmek tedariki konusunda bir an evvel tedbir almak için simitçi fırınlarında simit ve börek yapımını yasaklanmıştır. Simitçilerin, börekçilerin ve poğaçacıların fırıncı dükkânlarında çalışarak birlikte sadece ekmek çıkarmasını istemiştir.²²⁵ Askeri sevkiyat dolayısıyla İstanbul'un ekmek ihtiyacı günden güne azaldığı için ahalinin ihtiyacına yetecek kadar ekmek yapılması kararı alınmıştır. Ancak ahaliye yetecek kadar ekmek üretme fikri kanun maddesi ile güvence altına alınmıştır.²²⁶ Sadece Ekmek ve Mamûlat-ı Dakika Şirket-i Sanaîyesi Şirketi'nin unlu mamul yapmasına izin verilmiştir. Ekmek ve Mamulât-ı Dakika Şirket-i Sanaîyesi Artin Aslanyan Efendi tarafından merkezi İstanbul olmak üzere Galata'da kurulmuştur. Bu şirket sadece İstanbul'da değil başka yerlerde de şubeler açarak; pasta, bisküvi ve galeta gibi unlu mamuller üretmiştir.²²⁷ Böylece Osmanlı Devleti'nin unlu mamul ihtiyacının karşılanması hedeflenmiştir. Yerli fırıncıların askerde oluşu veya görevinin sadece ekmek üretmekle sınırlandırılması unlu mamul ihtiyacının yabancılar tarafından karşılanması sonucunu doğurmuştur. Şirketin sermayesi 30000 Osmanlı lirasından ibaret olup, değeri 5 altın kıymetinde 50 bin gelir elde etmektedir. Anlaşma 50 yıl geçerli olmak üzere imzalanmıştır.

Fakat bu durum; ekmekçi, börekçi, kurabiyeci ve kadayıfçıların küsmesine ve mağdur olmasına yol açmıştır. Sadece ekmek çıkarılması börekçi, kadayıfçı, simitçi ve kurabiyecilerin işsiz kalmasına yol açmıştır.²²⁸

İstanbul'da un bulmak ile ilgili bir problem yoktur ve buna bağlı olarak İstanbul'a her gün takriben 4500 çuval un harcanmaktadır. Ancak un çuvallarından 10 lira kantar vergisi alınması gerekmiştir. Ekmekçi esnafı ise bu vergiyi vermemektedir. Her gün boş yere 4500 kilogram un kaybedildiğinden bu verginin tahsil edilmesini emretmiştir.²²⁹ Ayrıca ordu için fırınlardan alınan ekmekler bazı esnaflar tarafından pis çuvallara konularak gönderilmiştir. Ordudaki askerlerin koleradan kırıldığı bir dönemde temizlik kurallarına uyulmaması dönemin önemli bir sorunudur. Kirli çuvalların kullanılmaması gerektiği ısrarla ifade edilse de ekmekler kirli çuvallara konulmaya devam etmiştir. Bunun üzerine temizliğe uymayan fırınlar

²²⁵ MV. 170.44.1

²²⁶ BEO. 4101.307532.3

²²⁷ A.DVSY.MKL.54/14.2

²²⁸ ŞD.34.9/1-2

²²⁹ "Un Çuvalları Resmi", *İkdam*, 26 Nisan 1913, sy.5811, s.4.

hakkında Şehremaneti ve belediye daireleri tarafından ceza kesilmesine karar verilmiştir.²³⁰

Sonuç olarak bir tek sorun beraberinde pek çok sorunu doğurmuştur. İstanbul gibi büyük bir şehrin ekmeksiz kalması birçok felaketi çağırıştır. Pek çok kişi aç ve işsiz kalmıştır. Balkan Savaşları her ne kadar İstanbul ‘da cereyan etmemişse de doğurmuş olduğu sorunlar payitahtın en içlerinde hissedilmiştir.

8.2 Et Problemi

İstanbul’da temel ihtiyaç maddelerine gelen zam, et fiyatlarını da vurmuştur. Zira bu dönemde kesilecek hayvan bulmak zorlaşmıştır. Koyun ve besi hayvan çiftliklerinin azalması dönemin büyük bir problemidir. İmparatorluktaki hayvan sayısını gösteren cetvellerde elde edilen istatistiklere göre; Arabistan hariç bütün imparatorluktaki hayvan sayısı 28 milyondur.²³¹ Bu sayının ziraat ülkesi olan Osmanlı imparatorluğu için son derece az olduğu göze çarpmaktadır.

İstanbul’da damgasız ve ruhsatsız et satanlar türemiştir. Savaş sebebiyle Rumeli’den İstanbul’a gelen muhacirlerin birlikte getirmiş olduğu hayvanlar yol boyunca karşılaştıkları zorluklar sebebiyle yorgun ve hasta düşmüştür. Bazı fırsatçılar bu hayvanları düşük bir fiyatla muhacirlerden satın alarak hususi silahhanelerde, deniz kıyılarında, çayırarda ve bahçelerde temizlikten yoksun yerlerde keserek 2 kuruş fiyatla fakirlere satmıştır. Bu durum pek çok sıhhi soruna yol açarak kolera hastalığını tetiklemiştir. Osmanlı Devleti bu duruma engel olmak için hayvan kesiminin sadece Tophane civarındaki mezbahalarda yapılmasını emretmiştir. Ayrıca silahhaneler ve diğer yerlerde yapılan kesimlerin önlenmesi için bir damga oluşturulmuştur. Kesilen etlere, Tophane mezbahalarında damga vurulunca etlerin temiz olduğu anlaşılmıştır. Dışarıda damgasız kesilen etler ise İstanbul Vilayeti Baytar Müfettişliği’nce toplatılmıştır.

1912-1913 yılında et meselesine dair en önemli problem ise kasap esnafı tarafından dişi koyunların taranarak kıvırcık erkek koyun haline getirilerek satılmasıdır. Hayvanların görüntüsü değişik yöntemlerle değiştirilip taranınca satılan hayvanın ağırlığı hileyle artırılmıştır. Bu nedenle koyun etleri ahaliye yüksek

²³⁰ “Ekmek Çuvalları Hakkında”, *İntihâb-ı Efkar*, 7 Kanûnisani 1912, sy.640, s.4.

²³¹ “Koyunlarımız Niçin Azalıyor?”, *Osmanlı Ticaret ve Ziraat Gazetesi*, 1 Mart 1328, sy.1, adet.177, s.5.

fiyatlarla satılmıştır. Şikayetlerin gelmesi üzerine tedbir alınarak, kasaplar tarafından satılacak etler üzerine de damga basılması ve bu sayede etlerin gramı ile hile yapılmaması önlenmeye çalışılmıştır. Ancak Üsküdar Dairesi Müdüriyeti'nden alınan tezkereye ve Baytar müfettişliğinden yazılan derkenara göre etlere damga konulması zaruri ise de damga basılan etlerin siyahlaştığı ifade edilmiştir. Bu yüzden umumi silahhanelerin inşa edilmesine ve açılışına kadar her cins hayvanın kasap esnafı tarafından tagire uğratılmayarak hayvandaki ayırt edici özelliklerinin kesilmemesi gibi teferruatlara dikkat edilerek bu gibi sahtekârlıkların önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Sıhhiye heyeti de tedbir olarak hayvanların esnaflar tarafından usulüne göre satılmasını daire müdüriyetlerine bildirmiştir.²³²

8.3 Kömür ve Gaz Problemi

Balkan Savaşlarının kış aylarında başlaması odun ve kömür fiyatlarında artışa sebep olmuştur. Ayrıca 1912-1913 kışının İstanbul'da son derece sert geçmesi kömür ihtiyacını daha da arttırmıştır. İstanbul halkına Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında iskelelerden getirilen kömür ve odunlar savaş bahanesi ile yüksek fiyatla satılmıştır. Bu durumdan en çok fakir ve evsiz kimseler etkilenmiştir. Karadeniz ve civarından kayıklarla getirilen kömürler birtakım muhtekirler tarafından ucuz ve toptan satın alınıp, ahaliye yüksek fiyatlarla satılmıştır. Kömür kayıklarının geldiği yerlerde bu duruma göz yumanlar hakkında müsadere ve mallarını zapt etme kararı çıkmıştır.²³³ Odun ve kömür fiyatlarında değişiklik yapanlar hakkında bilgisi sahibi olanlar ise Şehremaneti'ne bildirerek bu gibi sahtekârlıkların önü alınmaya çalışılmıştır. Ancak yine de yüksek fiyatla kömür satımı devam etmiştir.

Kömür sorununa çözüm bulmak için Şehremaneti, daha önceden depolarda biriktirilmiş 200.000 kıyye kömürün 100 kıyyesini 50 kuruş fiyatla fakir ahaliye dağıttırılmıştır.²³⁴ Ayrıca İstanbul'un kömür ihtiyacını karşılamak için Bâbîâli ve Devâir-i Resmiye Mahrûkât Mütahhidi Mustafa Rasim Efendi, Gemlik kasabası civarındaki gerekli odun ve kömürü Dersaadet'e nakletmiştir.²³⁵ Alınmak istenen diğer bir tedbir ise, İstanbul'un çöplerini ücretsiz toplayıp Galata'da bir fabrikada yakarak kömür ve gübre imal ederek kömür ihtiyacını karşılamaktır. Bu iş için

²³² “Kasapların İhtikârı”, *Tanin*, 3 Mart 1913, sy.1528, s.5.

²³³ DH. İD.137.4.2

²³⁴ “Kömür Meselesi”, *İkdam*, 24 Şubat 1913, sy.5750, s.5.

²³⁵ DH. İD. 186.1

Avukat Panayot ve Mühendis Yorgiyadi görevlendirildiyse de çöplerden yakıt elde etme işi için 40 senelik imtiyaz hakkı istemişlerdir. Şehremaneti bu süreyi çok fazla bularak 40 yıllık sürenin 15 yıla indirilmesini teklif etse de avukat Panayot ve mühendis Yorgiyadi kabul etmemiştir. Tekliflerinin reddedilmesiyle ileride Şehremaneti namına böyle bir fabrika inşa edilinceye kadar çöplerin yine ihaleye verilerek denize döktürülmesinin daha uygun olacağı kararı alınmıştır.²³⁶ Bu durum hem fabrikalarda kömür ve gübre üretme işinin rafa kaldırılmasına hem de denizin kirlenmesine neden olmuştur.

İstanbul'daki diğer bir sorun ise gazdır. Bakkallarda ve depolarda gereğinden fazla gaz yağı bulunduranlar veya ruhsatsız olarak gaz yağı satanlar olmuştur. İzinsiz satılan gazlar ahalinin hayatını tehdit ettiği gibi, gereğinden fazla gaz bulunduran depolar tüccar taifesinin zarar etmesine neden olmuştur. Bunun üzerine İstanbul, Beyoğlu, Kadıköy ve diğer yerlerde ruhsatsız açılan depolarda veya bakkal dükkanlarında on iki tenekeden fazla gaz bulundurmaları yasaklanmıştır. Ayrıca Osmanlı gaz depoları tesis etmeye çalışmıştır.²³⁷ Gereğinden fazla gaz bulundurulan depolara baskınlar düzenlenmiştir. Örneğin; bir tüccarın Tekfurdağı'na 2000 teneke gaz sevk edeceği, Şehremaneti Müfettişi Mehmet Ali Bey tarafından haber alınmıştır. Bunların ihraç edilmesinin önüne geçmek için Çubuklu Gaz Depoları Müdüriyeti'ne telgraf çekilmiştir.²³⁸ Ayvansaray, Balat ve Vefa semtlerine yapılan teftişlerde bazı dükkânlarda gereğinden fazla gaz bulundurduğu için Şehremaneti tarafından bu gazlar müsadere edilmiştir.²³⁹ Gereğinden fazla petrol yağı bulunduran depolarla ise müfettiş İbrahim Kadri Bey ilgilenmiş ve yine pek çok gaz müsadere edilmiştir. Balat civarındaki bakkallarda ruhsatsız 600 teneke gaz tespit edilmiştir.²⁴⁰

8.4 İstanbul'da Maaş Meselesi

İstanbul'da herhangi bir ziraî faaliyet gerçekleştirilemediğinden nüfusun büyük çoğunluğu asker, müderris, öğretmen veya tüccardır. Kısacası genel olarak memur maaşı ile geçinir. Bu nedenle herhangi bir maaş kesintisi veya gecikme

²³⁶ DH. UMVM 85.48.1

²³⁷ "Gaz Depoları", *Alemdar*, 5 Nisan 1913, sy.218, s.3.

²³⁸ "Tekfurdağı'na Gaz Gönderilmiş", *İkdam*, 19 Mart 1913, sy.5773, s.2.

²³⁹ "Gaz Müsaderesi", *Tasvir-i Efkar*, 13 Mart 1913, sy.295, s.4.

²⁴⁰ "Ruhsatsız Petrol Depoları", *İkdam*, 13 Mart 1913, sy.5767, s.3.

durumu İstanbul ahali için son derece zor bir durumdur. İstanbul'da maaşların bir gün bile gecikmesi sıkıntıya yol açarken Balkan Savaşı yıllarında ekonomik kriz nedeniyle İstanbul'da bazen maaşlar aylarca geç verilmiştir. Maaşlar her ayın 25'inde verilirken eylül ayının maaşının bir gün gecikmesi sebebiyle maaşların geç verileceği ile ilgili haberler çıkmıştır. 1913 Mart maaşının yarısının verilmesi Nisan, Mayıs ayı maaşlarının ise hiç verilmemesi ile bu haberler doğrulanmıştır. Hastane çalışanlarına bilhassa Haydarpaşa Hastanesi çalışanlarına Aralık ayından Mart ayına kadar maaş verilmemiştir. Memurlar vapur paralarını bile ödeyemeyecek duruma gelmiştir.²⁴¹ Haziran ayının ilk yarısı geçtiği halde memurlara hiç maaş verilememiştir. Üstelik daha sonra geri verilmek üzere ahaliden ve esnaftan makbuz karşılığında un, et, ve ekmek gibi erzaklar hükümet tarafından alınca tüccarlar ve Osmanlı Devleti arasında gerginlik çıkmıştır.

Trablusgarp'ın İtalya'ya bırakılmasıyla birlikte Trablusgarp'tan İstanbul'a gelen memurlar üç ay boyunca maaş alamamıştır. Aileleri aç ve kendileri de işsiz kalmıştır. Trablusgarp memurlarından birkaç yüz aile Babıâli önünde toplanıp, mevcut durumu protesto etmiştir. Mahmut Şevket Paşa tatlı sözler ve parlak vaatlerle bunları Babıâli önünden uzaklaştırmıştır. Yine Ramazan ayında da memurlara maaş verilmeyince, Osmanlı Devleti ahalinin tepkisini daha çok çekmiştir. Maaş sorununa bir türlü çözüm bulamayan Osmanlı Devleti borç almak için Avrupalı devletlere teşebbüste bulunsa da, Avrupalı devletler Osmanlı Devleti'nin daha fazla zor durumda kalması için borç para vermemiştir. Belçika bankaları ağır şartlarla yarım milyon lira para vermiş ve bu parayla ancak Ocak ayı maaşı ödenebilmiştir. İstanbul için durum giderek zorlaşmıştır. Ramazan ayının başında gazeteler yarım aylık maaşın verileceğini ilan etmişse de memurlara her ay yarım maaş verilmiş, diğer yarım aylık maaşın verileceği tarih ertelenmiştir.²⁴²

1912-1913 yıllarında İstanbul'da ciddi bir geçim sıkıntısı vardır. Mahkeme kayıtlarında pek çok kişinin maaşlarının arttırılması yönünde verdiği arzuhalles göze çarpmıştır. Özellikle çocukları askeri görevde bulunan ve İstanbul'da kalmak zorunda kalan aile mağdur olmuştur. Hiçbir geliri olmayan bu muhtaç kişilerin yardımsever kişilerden aldıkları meblağlar geçinmelerine yetmediği gibi, görevde bulunan çocukları tarafından da para gönderilemeyince Babıâli'ye binlerce şikâyet

²⁴¹ “Bir Şikâyet”, *Alemdar*, 5 Mart 1913, sy.218, s.2.

²⁴² “Ramazan ve Maaş”, *Servet-i Fünûn*, 27 Şaban 1331, sy.1156, s.282.

mektubu gelmiştir. Örneğin, İstanbul Davutpaşa yakınlarında kasap Abbas mahallesinde oturan Nefise hanımın oğlu Selimiye kışlasında harita mühendisi olarak çalışmaktadır. Bu kadının İzmit'te askeri yüzbaşılardan olan Sait Bey aylık 28 kuruş yardım olarak vermektedir. Ancak bu meblağın giderlerine yetmemesi ve aylarca oğlundan herhangi bir paranın gelmemesi üzerine mağduriyetini dile getirmek üzere İstanbul kadılığına müracaat etmiştir.²⁴³

Maaş meselesine çözüm bulmak için Maliye Nezareti'nden ilan edilen bir tebliğe göre; Bağdat, Musul, Suriye, Beyrut, Sivas ve Halep vilayetlerindeki 28 dönüm çiftlik ile Kadıköy'deki rıhtım arazisinde bulunan Ziraat ve Hukuk Mekteb'i müzayedeye çıkmıştır. Bundan başka İstanbul Beyoğlu ve Boğaziçi'ndeki büyük küçük birçok arsa, İstanbul vilayeti tarafından ihalesi ve havalesi sağlanarak müzayede edilmiştir. Çiftliklerin isimleriyle, miktarı hakkında bilgi almak isteyenler Maliye Nezareti Emlâk-ı Emiriye Müdüriyeti'ne başvurmuşlardır. Buralardan elde edilen gelirlerle memur maaşlarının ödenmesi planlanmıştır.²⁴⁴

Olayların bu şekilde gelişmesine bağlı olarak İstanbul'un kalbi olan Galata borsası değişkenlik göstermiştir. 6 Aralık 1912 tarihli borsada, borsa açılır açılmaz türlü şaibeler borsaya karışmıştır. Hisse fiyatları hızlıca düşmeye başlamıştır. Borsa buhranı ancak içten ve dıştan elde edilen haberlerle durdurulmuştur.²⁴⁵

Maaş meselesinin yanında Balkanlarda savaş başlayınca pek çok aile göç etmesi sonucu İstanbul'da muhacirlerin paralarını alabilmeleri için bankalar yapılmıştır. İstanbul Galata'da Voyvoda Sokağı'nda, Kütüphane Sokağı'nda, Şehzadebaşı'nda, Beyoğlu'nda Büyük Cadde'de Selanik Bankası'nın acentaları açılmıştır.²⁴⁶ Selanik Bankası her türlü banka işlemlerini, icra ve ticari mallara ait işlemleri halledip, depolarında göçmen ailelerin mallarını tutmuşlardır. Ayrıca muhacirlere borç para da vermiştir. Böylece muhacirlere finansal kolaylık sağlanması hedeflenmiştir. Ancak yine de İstanbul'daki maaş meselesi savaş bitinceye kadar çözülememiştir.

²⁴³ İstanbul Kadılığı, 1330-1331, s.46.

²⁴⁴ "Hayat-ı Milliye: Maaş ve Para İhtiyacı", *Servet-i Fünûn*, Servet-i Fünûn, sy.1512, s.185-196.

²⁴⁵ "Galata Borsası", *İfham*, 6 Kanûnisani 1912, sy.105, s.2.

²⁴⁶ "Selanik Bankası", *Servet-i Fünûn*, 18 Teşrinievvel 1328, sy.1117, s.598.

8.5 İstanbul'da Eğitim Problemleri

Tıp fakültesinin büyük bir kısmı yaralı hastaları ve muhacirleri barındırması veya pek çok tıp fakültesi öğrencisinin savaş bölgelerine tıbbi yardım ulaştırmak için sıhhi heyetlerle beraber gönüllü olarak savaşa gitmeleri sebebiyle pek çok öğrenci sınavlara katılamamış, ders dönemleri uzamıştır. Sadece Darülfünûn ve tıp fakültesi öğrencileri değil, mühendislik ve hukuk fakülteleri, bütün idadi ve rüştiye mektepleri de sınavlara katılamamış, derslerine ara verilmiştir. Haydarpaşa ve Kadıköy'de hastane haline çevrilmiş okullardaki yaralılar iyileşip evlerine döndükleri halde buradaki rüştiyeler ve idadiler açılmamıştır. Ayrıca Birinci Balkan Savaşı bitince hastane haline çevrilen okulların açılması beklenirken sadece Mülkiye Mektebi'nin yeniden açılması büyük bir tepkiye neden olmuş ve pek çok öğrenci kendi okullarının açılması için şikâyetle bulunmuştur. Bazı tıp fakültesi öğrencileri nispeten diğer öğrencilere nazaran daha şanslıydı. Zira tıp fakültelerinin hastaneleri yaralı askerlere ve muhacirlere tahsis edilmiş olduğundan bazı muayenehaneler öğrencilere açılıp bu hastalar üzerinde derslere zaten devam ediyordu.²⁴⁷ Tıp fakülteleri dışındaki mekteplerin eğitime kaldığı yerden devam etme işi II. Balkan Savaşı başlayınca tamamen rafa kaldırılmıştır. Durum giderek büyük bir sorun haline gelmeye başlayınca Babiâli'ye ve gazete idarelerine mağduriyetlerini ifade eden pek çok şikâyet mektubu gelmiştir.

Mühendislik fakültesi öğrencileri tarafından ortak bir bildiri niteliğinde Tasvir-i Efkâr gazetesi idarehanesine okullarının açılmasına herhangi bir engelin kalmadığı halde okullarının açılmadığını ifade eden bir mektup göndermiştir. 7 Mart 1913 tarihli mektubun aslı sureti aşağıdaki gibidir;

*“Mektebimizin hastane haline ittihaz edilmesi üzerine derslerimiz tatil edilmişti. Birkaç aydan beri boş ve âtil duruyoruz. Hâlbuki bugün mektebimizde yalnız birkaç hastahane bulunuyor. Bundan başka mektebimiz karşısında kışlaya yerleştirilen muhâcirinde Anadolu'ya sevk edilmiştir. Mektebe vaz' edilen 50 yatağın bu kışlaya nakledilerek mektebin tahliye edilmesi mümkündür. Zaten muallimlerimiz maaşlarını almakta devam ettikleri için mektebin küşâdı şayân-ı dikkat hiçbir muzaîfîde olmayacaktır. Bu sebeple mektebin küşâd edilerek talebenin daha ziyade izâ-i vakt eylemelerine meydan verilememesi yolundaki talebimizin muhâkk olduğuna kanî bulunuyoruz. Bu mütalaanın doğruluğunu nazar-ı dikkate alarak mercîintaleb-i müracaatı isaf edeceğine âmid eyeriz”.*²⁴⁸

²⁴⁷ “Tıp Fakültesinde Tedrisat”, *Tanin*, 5 Mart 1913, sy.1531, s.4.

²⁴⁸ “Mekteplere Dair”, *Tasvir-i Efkâr*, 7 Mart 1913, sy.689, s.2.

Okulların tatil edilmesinden en büyük zararı yatılı okullarda kalan öğrenciler görmüştür. Yatılı mekteplerin yataklı kısımlarında muhacirler ve yaralılar barındırılınca öğrencilerin dersleri sabahleyin saat sekiz buçukta işlenmiştir. Böylece dersler sadece gündüzlü olarak işlenmiştir.²⁴⁹ Yatılı öğrenciler geceleri gidecek yer bulamamıştır. Yatılı mühendis mektebinde sadece 50 kadar hasta yatmaktadır. Ancak bu az sayıya rağmen mühendislik mektebinde okulların tatil edilmesi, mühendis öğrencilerin *Tanin* matbaasına müracaat etmesine neden olmuştur. 50 hasta için okulun tatil edilmesini doğru bulmadıklarını ve okullarına devam etmeleri gerektiğinin lüzumundan bahsetmişlerdir.²⁵⁰

Savaşın şiddetinin azalması ile okullar kaldığı yerden eğitime devam etmeye başlamıştır. Ancak okulların açılması ile İstanbul'daki eğitim probleminin çözülmesi mümkün değildir. Uzun süre ders işleyemeyen öğrencilerin sınava nasıl girecekleri belli değildir. Hukuk mektebi 13 Mart 1913'te açılınca öğrenciler sınavlarının tekrar yapılması için Darülfünûn müdüriyetine müracaat etmiştir. Ancak bu başvuru herhangi bir sonuç sağlamamış tam aksine sınavlar yapılmadığı gibi hukuk mektebi öğrencilerinin eğitim alabileceği uygun bir yerde bulunamamıştır.²⁵¹ Savaş sebebiyle muhacirlerin ve yaralıların dolması sebebi ile hukuk mektebinin bazı kısımları hasar görmüştür. Hukuk mektebinin tamir edilmesi savaş devam ederken mümkün olmadığından Darülfünûn müdürü, Evkaf Nezareti'nce inşa edilmiş olan binayı hukuk fakültesi binası olarak kullanmak üzere talep etmiştir. Ancak bu bina verilmeyerek Darülfünûn karşısındaki Hüseyin Paşa Medresesi'nin verilmesi düşünülmüştür. Bu bina ise öğrencilerin eğitimi için uygun olmadığından, uygun bir bina bulma arayışı aylarca devam etmiştir.

Her ne kadar eğitim sorunu büyük bir problemse de Balkanlardan İstanbul'a gelen öğrencilerin derslere kaldıkları yerden devam etmesi için okullar açılmıştır. Rumeli'den gelen idadiye mektebi ve sultaniye öğrencilerine özel olarak İstanbul Sultanisi'nde bir şube açılmıştır. Savaşın başlaması ile Rumeli bölgesinde okuyan pek çok öğrenci İstanbul'a veya diğer vilayetlerdeki okullara sevk edilerek eğitimlerine devam etmeleri sağlanmıştır.

²⁴⁹ O dönemde okullar genellikle yatılıdır.

²⁵⁰ "Mühendis Mektebi", *Tanin*, 7 Mart 1913, sy.1532, s.4.

²⁵¹ "Mekteb-i Hukuk Tedrisatı", *İkdam*, 13 Mart 1913, sy.5767, s.3.

Rumeli'den pek çok öğrenci İstanbul'a nakledilmeye çalışılmıştır. Ancak öğrenciler nakledilirken türlü zorluklar çıkmıştır. İstanbul'a gelen Midilli Lisesi öğrencileri pek çok zorluk yaşadktan sonra varabilmiştir. Yunanlılar 300 kadar askeriyle Midilli'yi işgal edince yerli halk ayaklanır. Olaylara kayıtsız kalamayan Midilli İdadisi öğrencileri de ayaklanır. Bunu fırsat bilen Yunanlılar öğrencileri sıkıştırmaya başlar. Bunun üzerine Midilli İdadisi öğrencileri İstanbul Sultanisi'ne gelmek üzere vapurla yola çıkarlar. Yola aniden çıktıkları için yanlarına yolluk alamamışlardır. İstanbul'a kadar yarı aç vaziyette gelmişlerdir. İçlerinden iki tanesi vapur mola verdiği sırada yiyecek bulabilmek ümidi ile en yakın belediye binasına gitmiş ancak vapurun hemen yol alması üzerine bu iki zat sersefil kalmıştır. Vapurdaki bir İngiliz, geminin kaptanına yalvararak bu öğrencileri aldırması ve kendilerine yiyecek olarak galeta almıştır.²⁵² Bu örnek eğitim almak isteyen öğrencilerin yaşadıkları zorlukları göstermesi açısından önemlidir.

9. İSTANBUL'DA ULAŞIM VE İMAR

9.1 İstanbul'da Atlı Taşıtlar

Osmanlı Devleti zor günler geçirirken savaşa en çok lazım olan atları toplamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti çıkardığı kararname ile işe yarar ne kadar at varsa ve atların yanında atlara lazım olan eğer, at koşum takımları gibi malzemeleri de toplamaya başlamıştır. İlk olarak zengin kimselerin konak arabaları savaş bitince geri verilmek üzere sefere götürülmüştür. Bazı yardımsever kimseler Osmanlı Devleti istemeden elindeki bütün atları ve atlar için kullanılan malzemeleri Osmanlı ordusuna hediye etmiştir. Kadıköy'de odun ve kömür deposu sahibi Arslan Efendi 1000 kuruş kıymetindeki 2 at arabasını savaşa yardım olarak Osmanlı ordusuna hediye etmiştir.²⁵³ Ortaköy'de oturan Eski Şeyhülislam Mehmet Cemalettin Efendi 600 kuruş kıymetindeki 1 adet atını, Çeşme meydanında Arabacı Arif Ağa'nın mahdumu Kazım Ağa 50 adet at yularını savaşa yardım olarak göndermiştir.²⁵⁴ Beyoğlu'nda oturan Davut Efendi 100 lira değerindeki bir çift atını Osmanlı ordusuna hibe etmiştir. Şişli'de orduya gönderilmek üzere Tuğlacı Mehmet adında

²⁵² "Midilli İdadisi Talebesi", *Takvimli Gazete*, 14 Kânunievvel 1912, sy.123-233, s.3.

²⁵³ "Araba İhdası", *İkdam*, 14 Şubat 1913, sy.5740, s.3.

²⁵⁴ "At İhdası", *İkdam*, 5 Şubat 1913, sy.5741, s.4.

bir yardımsever 100 kuruş kıymetindeki atlarını hediye etmiştir. Askeri Teşrifat Nazırı Ali Refik Paşa 10.000 kuruş kıymetinde bir çift top arabası hediye etmiştir.²⁵⁵

Atlarını karşılıksız olarak hediye edenlerin yanısıra atlarını vermek istemeyenlerde olmuştur. Şehremini Cemil Paşa ahırında bulunan at arabalarını vermek istemeyince Nakliye komisyonları, jandarma vasıtasıyla paşanın ahırındaki atları toplatmıştır.²⁵⁶ Cemil Paşa'nın atlarını vermek istemeyişi büyük bir yankı yarattığı sırada, tramvay şirketinin müdürü Mösyö Şayper Beyoğlu Mutasarrıflığı'na gelip elindeki 630 atın 400 tanesini Osmanlı Devleti'ne hediye etmiştir. Yabancı bir şahısın ellerindeki atları kendi elleri ile teslim edip nüfuzlu bir Osmanlı paşasının atlarını vermek istemeyişi dönemin gazeteleri tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiştir.²⁵⁷ Ancak bu durum istisna olmakla birlikte atlarını vermek istemeyen şahıslar genel olarak fakir kimseler olmuştur. Çünkü geçimini attan sağlayan pek çok kişi mağdur olmuştur. Alıkonulan atın karşılığında ne zaman ödeneceği belli olmayan bir belge veriliyordu.²⁵⁸ Bu nedenle pek çok at sahibi hayvanlarını ahırlarda tutmaya veya bir an önce satarak elden çıkarmaya çalışıyordu. Dolayısıyla İstanbul'da ucuz fiyata at bulmak çok kolaydı. Ayrıca devletin atların görev yapmaya uygun olup olmadığını beyan etmesi için tuttuğu baytarlar, aldıkları rüşvetler sayesinde zengin olmuştur. Birçok at sahibi, hayvanlarını uygun zamanda verilen birkaç armağan sayesinde kurtarıyor; baytar, hayvanın sakat veya görev yapamayacak durumda olduğunu beyan ediyordu.²⁵⁹ Kısacası atların toplanılması sahtekârlıklara da yol açarak durumun daha da kötü bir hal almasına yol açmıştır.

Savaş ilerledikçe ve şiddetini arttırdıkça İstanbul'da nakliye vasıtası olarak kullanmak için bile at kalmamıştır. Sadece elçilerin ve diğer resmi görevlilere ait şahısların atları kalmıştır. Yoğun bir nüfusun İstanbul'a geldiği düşünülürse İstanbul'daki nakliye sorununun ciddi bir problem doğurduğu anlaşılmaktadır. Pek çok yaralı ve muhacir atlarla taşınması gerekirken ahalinin bütün atlarının toplanılması devletin ekonomik olarak zor bir durumda olduğunu göstermektedir.

Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey'in öncülüğünde Şehremini, Posta ve Telgraf, Adliye Nazırlarından oluşan bir komisyon bu soruna çözüm bulmak için nakliye

²⁵⁵ "At İhdası", *İkdam*, 12 Teşrinievvel 1912, sy.5618, s.3.

²⁵⁶ "Şehremini Atları", *Cenin*, 20 Teşrinievvel 1912, sy.476, s.3.

²⁵⁷ "Tramvay Atları", *İkdam*, 26 Teşrinievvel 1912, sy.5633, s.4.

²⁵⁸ Stephan Lauzan, *a.g.e.*, s.21.

²⁵⁹ Ellis Ashmead- Bartlett, *Türklerin Rumeli'ye Vedası*, Çev.Görkem Şengün- Büşra Yavuz, İz Yay., İstanbul, 2012, s.33.

araçlarının düzenlenmesi ve gümrükten çıkacak eşyaların uygun bir düzene tabi tutulması hakkında Müfettiş Umûmi Mûadili, Nizâmat-ı Fennîye Müdürü Selahattin, Şehremaneti Müfettişi İbrahim Kadri ve Rûsûmat Müdüriyet-i Umûmisi Hukuk Müşâviri Mehmet Recai Bey tarafından bir komisyon teşkil edilmiştir. Bu komisyona ticaret odasından davet edilen Artin Bey ile Beyazıt Belediyesi Müdürü Rauf Bey de katılmıştır.²⁶⁰ Böylece İstanbul'daki düzensizliğin engellenmesi yoluna gidilmiştir.

Nakliye araçlarından yer kalmaması sebebiyle İstanbul'da sokaklar ve caddeler genişletilmeye çalışılmıştır. Pek çok yerde eski binaların yıkılıp yerine cadde ve meydanların açılması hedeflenmiştir. Ancak İstanbul'da 1913 tarihine kadar cadde ve sokak genişletme çalışmalarından istenilen sonuç alınamamıştır. Yüksek bir meblağa mal olması sebebiyle çalışmalar yarım kalmıştır. Çalışması yarım kalan caddelere muhacirlerin arabaları gelince bu olumsuz durum içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Şehremaneti hemen bir kararname çıkartarak, Beyazıt meydanının perişan halinin ortadan kaldırılmasını ve meydanın manzarasını bozan kâğıtçı dükkânlarının tamamıyla kaldırılıp, meydanın Şehzadebaşı, Darülfünûn ve Saraçhane'ye kadar uzatılması kararını almıştır. Saraçhanenin sol tarafında yolu terk ederek cami karşısında bulunan manifatura dükkânları kaldırılmıştır.

Caddelerdeki karışıklığa bir de dükkânların önüne eşya konulması sorunu eklenmiştir. Bu durum caddelerin ve sokakların daha da daralmasına yol açmıştır. Dükkânlar önüne eşya konulması veya kahve, gazino yakınlarına sandalye bırakılması ile alakalı olarak verilen ruhsatlar ile yaya kaldırımı üzerinde gezen esnafa verilen ruhsatların suiistimal edilmesiyle yayaların geçişi sekteye uğramıştır. Bu sebeple Şehremanetince verilen ruhsatlar kaldırılmıştır. Makrıköy, Galata çevresi, Mahmudiye caddesi gibi caddelerde pek çok görevli dolaşp eski ruhsatları kontrol etmiştir.²⁶¹ Böylece kahvehanelerin kaldırımalar üzerine sandalye veya yük eşyası bırakılmasının önüne geçilmiştir.

Nakliye sorununa dair en önemli diğer mesele, İstanbul ve Bilâd-ı Selâse dâhilinde binek ve yük arabacılarının 20 yaşından küçük yaştaki muhacir çocukları araba sürücülüğünde kullanılmasıdır. Bu durum caddelerdeki karışıklığı ve kazaları arttırmıştır. Yirmi yaşından küçük çocukların bu işte kullanılması yasaklandığı halde bu durum devam etmiştir. Yük arabalarına gereğinden fazla yük yüklendiği gibi,

²⁶⁰ "Caddelerde Nakliyat Meselesi", *İkdam*, 4 Şubat 1913, sy.5740, s.4.

²⁶¹ "Ruhsatiyelere Ruhsat Yok", *Tanin*, 13 Mart 1913, sy.1538, s.4.

moloz taşıyan arabalar caddelerde süratle koşturulmuştur. Bu hız sebebiyle sokaklara ve caddelere moloz parçaları dökülmüştür. Kum, toprak ve taş yüklenilmiş eşeklerin İstanbul'un en işlek caddelerinde görülmesi kötü bir görüntüye sebebiyet vermiştir. Şehrin düzeni ve caddelerin temizliği konusunda ciddi bir problem çıkmıştır. Bunun önüne geçmek için Şehremaneti 20 yaşından küçükleri çalıştıranları ve çevreyi kirletenlere cezalar vererek bu tarz olayların önüne geçmeye çalışmıştır.²⁶²

Genel olarak bakıldığında İstanbul'da nakil araçları ve ulaşım vasıtaları önemli bir sorundur. Her ne kadar yerli komisyonlar kurulsun da, ulaşım vasıtalarının idaresi ve cadde genişletme faaliyetlerini Belçika ve Alman gibi yabancı şirketler yürütmüştür. Osmanlı Devleti bu sorunu kendi imkânları ile çözmeye çalışsa da devletin içerisinde bulunduğu mali sorun Osmanlı Devleti'nin bu soruna tam anlamı ile çözüm bulamamasına neden olmuştur.

9.2 İstanbul'da Tünel

İstanbul'daki tünellerin idaresi Belçika uyruklu *Société Financière de Transport et de l'Entreprise Industrielles(SOFİNA)* şirketinin elindeydi. Arjantin'den Rusya'ya kadar birçok ülkenin elektrikleendirme ve ulaştırma hizmetlerinde faal rol oynayan SOFİNA, İstanbul Şirketler Birliği'ni bünyesinde barındırması nedeniyle bütün sanayi sektörleriyle yakından alakalı bir hale gelmiştir. Cumhuriyet dönemindeki millileştirme sürecine kadar ulaştırma sistemlerinin idaresi yabancı şirketlerin elindedir. Belçika şirketinin tüneli devraldığı 1911 yılında hasılat 795.701 frank olmuş, 1912 yılında ise 885.776 franklık gelir elde etmiştir. Bu durumdan konsorsiyumu oluşturanların bir hayli memnun oldukları, ancak bu memnuniyetin halk için geçerli olmadığı görülür. Çünkü istasyonların yetersizliğinden meydana gelen izdiham sebebiyle insanlar büyük sıkıntılara katlanmak zorunda kalmıştır.²⁶³

İstanbul'da nakliye araçlarının çoğalması, caddelerin dar olması ve en önemlisi yolcu sayılarında meydana gelen artış nedeniyle tünele olan rağbet artmıştır. Fayton fiyatlarının pahalalanması ve artık kalabalıklaşan İstanbul için yeterli gelmemesi nedeniyle İstanbul'da demiryollarının geliştirilmesi zaruret haline gelmiştir. Bu nedenle Beyoğlu istasyonunun yapılması için harekete geçilmiştir.

²⁶² "Arabacılar", *Tanin*, 29 Haziran 1913, sy.1646, s.4.

²⁶³ Vahdettin Engin, *Tünel*, Simurg Yay., İstanbul, 2000, s.99-100.

İstanbul'a getirilen ilk elektrikli tünel olması açısından önemlidir. Bu bina adını bir tür metro olan tünelden almış ve buraya *Metro Han* denilmiştir. 1912 yılının başlarında inşasına başlanılan bu tünelin açılışı Balkan Savaşlarının aniden patlak vermesi ile uzamıştır. Açılışı ancak 1914 yılında gerçekleşmiştir. Böylece İstanbul'da ilk tramvay açılmış olur. Bu tarihten itibaren İstanbul'da atlı tramvayların yerini elektrikli tramvaylar almıştır.

1912'ye kadar kullanılan eski tünel arabaları geçmişten kalma bir usulle yağ kandilleriyle aydınlatılmaktaydı. 1891 sonrasında yağ kandilleri iyileştirilmeye çalışılsa da yağ kandilleri sorunu 1913 yılına kadar gelmiştir. Yağ kandillerinin bozuk olması tünelde ciddi bir aydınlatma problemine neden olmaktaydı. Bunların yanısıra kullanılan arabalarda eski ve bakımsızdı. Bu bakımsızlık arabaların sisteminden, kesilen biletlere kadar yansımaktaydı. Kesilen biletlerin üzerindeki mürekkep bile şahsın eline bulaşmaktaydı. Tünel idaresi elden ele geçen mikroplu mukavva ve çinko biletlerini iptal ederek her seferde imha edilecek yeni biletler yapmıştır. Arabalar ve biletler yenilenmeye çalışılsa da bu yenilikler yeterli gelmemektedir. Üstelik eski tünel arabaları İstanbul'un araç sorununa çözüm bulmuyordu. Bu nedenle Osmanlı Devleti zor şartlar altında olmasına rağmen yarım kalan tünel inşasını devam ettirme kararı almıştır. Savaşın şiddetini arttırdığı sırada bile bu inşaat devam ettirilmiş ve savaşın sonucu kesinleşip barış imzalandıktan sonra faaliyete geçmiştir.

Tramvay şirketi, tramvayları aydınlatmak için çok daha önceden Kabataş'ta elektrik fabrikası yaptırmıştır. Bu elektrik fabrikasında tramvay arabalarına ait malzemeler bulunmaktadır. Avrupa devletleri bu arabaların sıradan demiryolu malzemesi olduğunu bildiği halde, Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşlarında kullanılacak kaçak savaş malzemesi olarak saymıştır. Ancak Osmanlı Devleti bu iddialara yanıt vermeyerek kesin bir şekilde tünel inşasını devam ettirme kararı almıştır. Bu durum tramvay arabalarının İstanbul'a geç ulaşmasına neden olmuştur. Tramvay arabaları ancak 1913 yılının Haziran ayında getirtilebilmiştir. Bu arabalar İstanbul'a ulaşınca bunların işletilmesi vazifesini en doğru şekilde yapması amaçlanmıştır. Devi e Levanten şirketinin büyük vapurlarından biri bu arabaların ancak dördünü y kleyebilmiştir. Gazeteler ve dergiler getirilen vagonların resimlerini yayınladığından İstanbul'a getirilecek tramvayları halk sabırsızlıkla beklemiştir.

9.3 İstanbul'da 1912-1913 Yıllarında Şehir Düzenlemeleri

İstanbul için 1912-1913 yıllarını imar yılı olarak nitelendirilebilir. Zira İstanbul şehri imparatorluğun kalbi olmasına rağmen imar konusunda son derece düzensizdir. Osmanlı Devleti'nin en büyük mimari yapıları bile yıkık dökük haldedir. 1912-1913 yıllarına gelindiğinde Beylerbeyi ve Dolmabahçe Sarayları görkemini kaybetmiş durumdadır. Yanan Çırağan Sarayı'nın bazı duvarları yıkılmış, üstü açık ve pencereleri yoktur. Babıâli'nin en önemli caddesi Babıâli Caddesi ve Divanyolu bakımsız bir haldedir. Caddeye döşenen taşlar yürümeye engel olmakla birlikte caddelerdeki kir ve düzensizlik yayaların ve arabaların geçişini zorlaştırmıştır. İstanbul'un en iyi oteli sayılan yerlerde odalar kalorifer yerine mangal yakarak ısıtılmaktadır. Telefon sadece hükümet dairelerinde ve bazı gazete idarelerinde bulunmaktadır.

Galata ve Beyoğlu İstanbul'un en önemli semtleri olmasına rağmen burada Osmanlı idaresi nerdeyse hiç yoktur. Servet-i Fünûn yazarı bu bölgenin Osmanlı Devleti'ne ait olduğu halde Beyoğlu ve çevresinin Osmanlı'ya yabancı olduğunu söyler. Senelerden beri Osmanlı Devleti Galata ve Beyoğlu'nda idaresini korumak adına çaba sarf etse de Beyoğlu'nda bir hükümet dairesi bile kuramamıştır. Osmanlı Devleti burayı kalkındırmayı düşünürken bir taraftan da buraya nakledilecek maddi kaynağı aramaktadır. Bali Bey ismindeki bir belediye reisi cesaret ederek büyük devletlerin yargılamasını göze alarak bir belediye dairesi ve belediye bahçesi inşa ettirmeyi güçlüklerle başarmıştır.²⁶⁴

Bir zamanlar imparatorluğun kalbi olan Topkapı sarayı 1912-1913 yıllarına geldiğinde eski görkemini kaybetmiş durumdadır. Devletin yönetim merkezi vasfını kaybeden Topkapı Sarayı'nın yerini Beylerbeyi, Yıldız ve Dolmabahçe sarayları almıştır. V. Mehmet Reşat döneminde devletin yönetim merkezi Dolmabahçe Sarayı'dır. Geçen süre zarfında Topkapı Sarayı neredeyse unutulmuş gibidir. Genel duruma bakıldığında İstanbul'un ciddi anlamda imar edilmeye ihtiyacı vardır. Bu sebeple Osmanlı Devleti Balkan Savaşlarının ağırlığı altında ezilse de Topkapı Sarayı ve çevresini düzenleme işini ihmal etmemiştir. Osmanlı Devleti, ata mirası

²⁶⁴ “İstanbul Postası”, *Servet-i Fünûn*, 6 Mayıs 1329, sy.1147, s.50.

olan sarayın eski görünümüne kavuşması için 1913 tarihinde Topkapı Sarayı Parkı'nı inşa etmiştir.

Topkapı Parkı'na Alemdar Kapısı'ndan girilecek şekilde inşa edilmiştir. Buradaki iki yoldan birincisi müzeye doğru gider, ikincisi ise parkın ana yoludur. Bu yol sağ ve sol şubelere ayrılmıştır. Demiryolu köprüsü civarındaki diğer kapıya gelinceye kadar bir hat takip edilerek buradaki kapının önünde sola dönülerek, asıl hat eşit bir istikamette sonra ermiştir. Anayolun iki tarafında büyük ve asırlık ağaçlar dikilmiştir. Bu ağaçların genelini etrafı güzel manzaralı taşlarla çevrilmiştir. Yolun etrafındaki büyük ağaçların ortalarında ise yüzden fazla oturak eklenmiştir. Parkın yakınında bulunan Terkos suları parka dâhil edilmiştir. Su inşa etmek için demir borular döşenmiştir. Suların getirilmesi için su şirketine 500 lira kadar para verilmiştir. Mûzika Köşkü'nün iki yanında sigara ve gazete gibi şeyler satılması için de iki kulübe yapılmıştır. Gerek parkın ve gerek köşkün kulübeleri klasik Osmanlı mimarisi esas alınarak yapılmıştır. Mûzika köşkünün yanına Abdi Paşa Çadırı denilen süslü bir çadır dikilmiştir. Bahçenin uygun olan üç tarafına lambalar konulmuştur. Bundan başka parkın sol kenarında alet ve edevatın muhafazası için bahçıvan konulup, bahçıvan için barakalar yapılmıştır.

Parkın sağ tarafı düzenlenirken Bizans döneminden kalmış eski bir mahzen bulunmuştur. Bu mahzen bulunduğu sırada çamur ve pis sularla doluyken, bu sular temizlenip mahzenin yakınına beş tane pencere açılmıştır. Harap olmuş olan köprü'nün inşa ve tamiri de yapılmıştır.

Parkın ortasından geçen büyük şosenin sağ tarafında bulan bostanlar ve gübrelikler düzenlenmiştir. En çok masrafa yol açan husus bu gübrelik ve bostanların düzenlenmesi olmuştur. Bu parkın yaklaşık uzunluğu 110. 000metredir. Eylül ayından sonra sadece çiçek dikmek için işçi kalmıştır, bu aydan sonra Topkapı Parkı'nda başka işçi kalmamıştır.

Açılış 29 ağustos 1329 Perşembe günü gerçekleşmiştir. Özel merasim saat 15.30' da yapılmıştır. Resmi Parkın kapısına gerilmiş olan beyaz ve kırmızı kurdeleyi veliaht şehzade Yusuf İzzettin Efendi kesmiştir. Veliahttan başka resmi açılışta Selahattin, Abdülmecit, Ziyaettin, Ömer Hilmi, Fuat, Ömer Faruk şehzadeler, sadrazam ve diğer paşalar ile Fransa, Avusturya, Almanya sefirleri ve tercüman odalarının temsilcileri bulunmuştur.

Topkapı Sarayı Parkı'nın yapımında toplamda 300 işçi çalışmıştır. Savaş sebebiyle İstanbul'a gelen muhacirlerin birçoğu bu parkın yapımında işçi olarak istihdam edilmiştir. İşçilerin günlük ücreti 10 kuruş olarak verilmiştir. Böylece savaş esnasında yapılan parkın, devlet bütçesine zarar vermeden düşük bir meblağ ile bitirilmesi sağlanmıştır. Aynı zamanda muhacir erkekler istihdam edilerek ekonomik bir kazanç elde etmeleri sağlanmıştır. İşçi ücretinin azlığı eleştirilse de park için mümkün olduğu kadar az para harcamak hedeflenmiştir. Park toplamda 5.000 liraya mal olmuştur.²⁶⁵

Park düzenlemelerinin yanısıra caddeler genişletilmeye çalışılmış, yangından zarar gören evler ve dükkânlar tamir edilmeye çalışmış, pek çok yeni bina inşa edilmiştir. İstanbul'da umumi silahhaneler inşa edilmiştir. Silahhane inşası için altı proje sunulmuştur.²⁶⁶

Balkan Savaşları başlamadan önce İstanbul'daki zengin konak sahipleri Babıali'ye evlerinde çalıştırılacak temizlik görevlilerinin, bakıcıların ve kâhyaların istedikleri maaşların fazlalığından dolayı eleman bulamadıklarını ve üstelik bu elemanların ağır işler yapmadıklarına dair binlerce şikâyet dilekçesi göndermiştir. Balkan Savaşları başlayınca Osmanlı Devleti hem konak sahiplerinin ihtiyaçlarının karşılanması hem de muhacirleri sokakta kalmaktan kurtarmak için İstanbul'daki zengin ailelere talimat vererek, muhacirlerin zengin ailelerin konaklarında hizmetçi, bahçıvan ve aşçılık gibi işlerde çalıştırılmasını istemiştir. Böylelikle şehrin bir ihtiyacı karşılanmış, hem de muhacirlerin ekonomik olarak yükünün hafifletilmesi hedeflenmiştir.

Topkapı Sarayı Parkı'nın ve tünelin Osmanlı Devleti'nin en zor döneminde inşa edilmesi önemlidir. İmar faaliyetlerini yürütmek için Osmanlı Devleti bir şekilde mali kaynak bulmuştur. İstanbul şehrinin ihtiyacının karşılanması ve Balkan muhacirlerinin imar faaliyetlerinde çalıştırılması bu imar faaliyetlerinin önemini daha da arttırmıştır.

²⁶⁵ “Siyasiye ve İctimaiye: Topkapı Sarayı Parkı”, *Şehbal*, 5 Eylül 1329, sy.1163, s.449.

²⁶⁶ “Umumi Silahhaneler”, *Alemdar*, 7 Şubat 1913, sy.168-278, s.4.

10. 1912-1913 YILLARINDA İSTANBUL'DA AFETLER

10.1 İstanbul'da Yangınlar

Büyük İstanbul yangınları, tarih boyunca Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtan bir konu olmuştur. Maddi ve manevi ciddi bir tahribata yol açan bu yangınların ardından binalar onarılıp, güçlendirilse de yangınların yeniden ortaya çıkması ile sarf edilen çabalar boşa gitmiştir. 1911-1913 yıllarına gelindiğinde Osmanlı Devleti tarihinin en büyük yangınlarını geçirmiş bir vaziyettedir. İstanbul'da meydana gelen yangın, kaza-i telef ve intiharların miktarını gösteren cetveller eksiksiz bir şekilde tutulmuştur.²⁶⁷ Yangınlar İstanbul'da o kadar sıkça meydana gelmiştir ki İstanbul halkı bu yangınları alelade olarak görmeye başlamıştır. Dönemin kaynakları ve gazeteler bu yangınların sebebini iyi bir düzenin ve idarenin olmayışına bağlamaktadır.²⁶⁸

1911 yılında Aksaray'da çıkan büyük İstanbul yangınında 5500 bina yanmıştır. Yanan binaların onarımı bitmeden İstanbul'da yeni yangınların ortaya çıkması ve bir taraftan Balkan Savaşlarının devam etmesi Osmanlı Devleti'ni daha da zor bir duruma sokmuştur. Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti'nin yenilmesinin bir sebebi de Osmanlı Devleti'nin askeri anlamda savaşmak dışında başka problemlerle de savaşılmış olmasıdır. 1912-1913 yıllarında İstanbul'daki yangınlar savaşı etkilemeyecek tahribatta olsa da yangınların İstanbul'un kalabalık bir döneminde meydana gelmiş olması tehlikenin boyutunu arttırarak can ve mal kayıplarının daha fazla yaşanabileceği ihtimalini doğurmuştur.

Yangınların kasti veya kaza sonucu ortaya çıktığı tam olarak saptanamamıştır. Osmanlı diplomasinin en yoğun döneminde İstanbul'daki yangınların devam etmesi şüpheyile karşılanılarak, bu yangınların kasti olarak çıkarıldığını yorumu yapılmıştır. Özellikle Babiâli'de çıkan yangınlar şüpheyi arttırmıştır. Örneğin; 26 Kasım 1912'de Babiâli'de Matbûat-ı Hariciye Dairesi'ne giden merdivenlerin üst katında yangın çıkmış ve dairenin bir duvarı yanmıştır. Bu yangın hemen söndürülmüştür. Yangının kâğıtların üzerine yanlışlıkla atılan bir sigaradan çıkmış olduğu gibi gözüktüyse de bu yangının bilerek çıkarıldığı düşünülmüştür. Bunun gibi daha pek çok şüpheli yangın Babiâli'de meydana gelmiştir.

²⁶⁷ DH. EUM. THR. 102 1328/1-3

²⁶⁸ "İstanbul Hayatı:Yangın", *Servet-i Fünûn*, 9 Recep 1331, sy.1512, s.185-196.

İstanbul Tarabya'daki Fransız elçiliğinde 28 Temmuz 1329 tarihinde büyük bir yangın çıkmıştır. Yangın çıktığında eşi ve çocukları ile seferathanede bulunan Fransız sefir Mösyö Bomparre Tarabya limanında bulunan yatına hızla gelerek geceyi burada geçirmiştir. Yangının, yan odada bulunan gaz lambasından çıktığı düşünülmüştür.²⁶⁹ Elçiliğe ait evraklar zorlukla kurtarılmıştır. Ahşap bina XVII. yüzyıldan kalma bir bina olup, bahçesinin zarafeti çok meşhurdur. Eski ve köklü bir aileye ait olan bu köşkün son temsilcisi Prens İpsalatini'dir. Daha sonra bu bina Osmanlı Devleti'ne geçmişse de padişah Mehmet Reşat Fransa'ya hediye etmiştir. Elçilik ahşap ve sade bir görünümde olsa da kıymetli bir sanat eseri görünümündedir. Bu nedenle bu bina özenle korunmaktadır. Buna rağmen böyle bir yangının çıkmasına şüphe ile bakılmıştır. Tamamen küle dönen elçilik binası taşınmak zorunda kalmıştır.²⁷⁰

Resmi yerler dışında şahıslara ait umumi yerlerde de yangınlar çıkmıştır. Osmanlı Devleti en çok vapurda çıkan yangınlar ile uğraştırmıştır. Galata Rıhtımı'ndan Bandırma'ya hareket eden Bandırma isimli vapur Ayastefanos açıklarına girdiğinde vapurun kış tarafı ateş almıştır. Yolcular feryat etmeye başlayınca geminin kaptanı vapuru Ayastefanos'a doğru çıkarmaya başlamıştır. Yangının bir posta çantasının tutuşmasından dolayı çıktığı görülmüşse de olayın kaza değil kasten çıkarıldığı düşünülmüştür.²⁷¹ Yine Galata'da kasten yangın çıkaran Almanyalı İsidorJanson yakalanarak cinayetle suçlanmıştır. Yabancı bir şahsın İstanbul'un en işlek yerlerinden birisinde yangın çıkarması o dönemde son derece ses getirmiştir. Tutuklanan şahıs geçici olarak Alman Konsolosluğu Hapishanesi'nde tutulmuş, ardından Osmanlı Devleti'nin hapishanesine sevk edilmiştir.²⁷²

İstanbul'daki en büyük yangınlar Aksaray ve çevresinde meydana gelmiştir. Buradaki binaların ahşap olması ve binaların birbirine yakın olması sebebiyle Aksaray'da çıkan yangınların yarattığı tahribat daha büyük olmuştur. Aksaray'da İbrahim Paşa Camisi sokağında bir yangın çıkarak bu yangın çevredeki evlere ve dükkânlara zarar vermiştir. Diğer taraftan yangın telaşından istifade eden bazı yankesiciler işe koyulmuşsa da memurlar tarafından yakalanıp tutuklanmıştır.²⁷³

²⁶⁹ “Fransa Sefarethanesinin İhtirâkı”, *İkdam*, 12 Ağustos 1913, sy.5918, s.4.

²⁷⁰ “Tarabya'da Fransa Sefarethanesi”, *Servet-i Fünûn*, 1 Ağustos 1329, sy.1158, s.228.

²⁷¹ “Vapurda Hârik”, *İkdam*, 24 Mart 1913, sy.5778, s.5.

²⁷² HR. H.336.5/ 1-5

²⁷³ “Dün ki Yangın”, *İkdam*, 5 Temmuz 1913, sy.5881,s.4.

Dönemin en büyük sorunu yangın esnasında bazı yağmacıların değerli eşyaları çalmaya çalışmasıdır.

17 Haziran 1329 akşam saatlerinde Yerebatan'da büyük bir yangın çıkmıştır. Elliye yakın ev yanmıştır. Sadece Esat Efendi Kütüphanesi kurtulabilmiştir. Yerebatan Yangını'ndan dolayı kızının evinin yanması sebebiyle, kendisine yardım edilmesinin gerekli olduğunu ifade eden Divan-ı Hümayûn Kalemi hûlefasından Ruhsar Hatemi Bey Babîâlî'ye arzuhal vermiştir. Bu arzuholden sonra Beyazıt ve İshakpaşa yangınlarında kazazedelerin hasarlarını karşılamak için harekete geçilmiştir. Kazazedelerin reis-i alileri ile birlikte kazazedelerin her birine maaş ve kazançlarına 750 kuruş olanları kapsayacak şekilde yangın komisyonu bunlara yardım etmiştir.²⁷⁴

Yangın en çok muhacirleri ve fakir kimseleri zarara uğratmıştır. Ev bulmakta güçlük çeken muhacirler bir de İstanbul'daki yangınlar sebebiyle hiç ev bulamamıştır. Bu sebeple ev fiyatlarında ve kiralarında ciddi artışlar meydana gelmiştir. Pek çok kişi bu nedenle sokakta kalmak zorunda kalmıştır. Muhacirlerden ve fakir kimselerden afete uğrayanlar için, askeriyeden ödünç çadırlar alınmıştır. Alınan çadırların bazılarının yeniden kullanılabilmesi için tamir edilmeye çalışılmıştır. Tamiri mümkün olmayanlar ise satışa çıkarılarak hazineye para girmesi sağlanmıştır.²⁷⁵

Yangınların asıl sebebi Osmanlı Devleti'nde itfaiyeciliğin tam anlamıyla gelişmemiş olmasıdır. Şehremini Cemil Paşa bir komisyon kurarak İshakpaşa ve Aksaray'da çıkan yangınlarda zarar gören yerleri düzenleme faaliyetlerine başlamıştır. Bu sebeple yanan yerlerin haritalardan tetkik edilmesi gerekmiştir. Savaşın yükü hafifleyince Aksaray'da tahrip olan yerlerin yeniden düzenlenmesi için haritalardan yardım alınarak şehrin bir portresi çıkarılmış ve evlerinin, dükkânlarının zarar gördüğünü dile getirenler Şehremaneti'ne başvurarak bu haritaların üzerinden kendi arsalarını göstermişlerdir.²⁷⁶ Harita çizen pek çok kişi çizdiği haritaları Babîâlî'ye sunmuştur. Bu haritalara göre, yanan yerlerdeki eski sokaklar 10-25 metre arası genişletilmiştir. Yeni açılan caddeler ise 30 metredir. Şehremaneti Aksaray ve çevresinde yeni binalar inşa etmeye çalışmıştır.²⁷⁷ Ancak halen daha devam eden

²⁷⁴ BEO.4203.315168/ 1-2

²⁷⁵ BEO.4036.302639/ 1

²⁷⁶ "Aksaray Hârik Mahaller", *Tasvir-i Efkâr*, 23 Mayıs 1913, sy.765,s.3.

²⁷⁷ "Aksaray Hârik Mahaller", *Tasvir-i Efkâr*, 16 Mart 1913, sy.697, s.3.

Balkan Savaşı sebebiyle mali sıkıntı olduğu için harita tetkik etme işi daha sonraya bırakılmıştır.²⁷⁸

İstanbul'daki yangınları önlemek için tedbirler alınmaya çalışılmışsa yeterli gelmemiştir. İstanbul'daki yangınlar nedeniyle sigorta şirketleri harekete geçerek sigorta ücretini iki misline çıkarmaya karar vermiştir.²⁷⁹ Bu fiyat artışının sebebi ise çok fazla yangın olduğu için tedbirlerin daha fazla alınması gerektiğindendir.

Nakliye komisyonları tarafından itfaiye hayvanları satın alınmıştır. Fakat İstanbul'da çıkacak bir yangın esnasında söndürecek itfaiye aracının bulunmaması sebebiyle bu karardan da vazgeçilmiştir.²⁸⁰ Babiâli'de bir yangın çıkacak olsa yangını önleyecek donanımlı bir tulumba sistemi yoktur. Yangın söndürmede kullanılan yangın musluğu birden açıldığında mevcut olan baskı nedeniyle sular etrafa hızlıca saçılmaktadır. Eski usul yangın muslukları yangınları söndürmediği gibi çevreye daha fazla zarar vermektedir. Babiâli, ortaya çıkan bir yangın durumunu anında önleyebilmek için motorlu tulumbalar tedarik etmenin mecburi olduğunu anlamıştır. İtfaiye Alay Kumandanı'na talimat verilerek 190 litrelik motorlu tulumba tedarik edilmiştir. Bu motorlu tulumba dakikada 1500 litre su püskürtecek kapasiteye sahiptir.²⁸¹ Suyun ise Terkos Gölü'nden elde edilmesi planlanmıştır. Alınacak tedbire karşılık projenin 80.000 liraya mal olacağı belirlenmiştir. Ancak Babiâli'nin yanan kısmına göre bu meblağın külfetli olduğu tespit edilmiştir. Nafiâ Nezareti mühendislerinden Refet Bey projesinin tatbik ve icrasının daha ucuza, 500 veya 600 liraya mal olacağı kesin bir şekilde ortaya koyunca motorlu tulumbalar için harekete geçilmiştir. Bu motorlu tulumbalar için elverişli su depoları inşa edilmiştir. Yanan mahalleler inşasından sonra gerekli görülürse genişletme ve düzeltme çalışmalarının da yapılacağı hatta Babiâli bahçesi için bir motor alınıp su akıtılması amaçlanmıştır.²⁸²

Dersaadet'te yangınları önlemek üzere taş binaların yapımı zorunlu hale gelmiştir. Çırçır yangın yerinde fakirlerin ve muhtaçların ahşap binaları yıkılamayacağından en azından binaların sağ taraflarına yangın duvarı yapmaları

²⁷⁸ "Harik Mahaller Komisyonu", *Tanzimat*, 11 Kânunievvel 1912, sy.133, s.3.

²⁷⁹ "Sigorta Kumpanyalarının Bir Teşebbüsü", *Alemdar*, 3 Mart 1913, sy.198-307, s.2.

²⁸⁰ "Şehremanetinde Bir İctimâ", *Tanzimat*, 14 Teşrinievvel 1912, sy.1331, s.3.

²⁸¹ BEO.4005.300328/ 1

²⁸² DH. İM.88.4-54/ 1

teşvik edilmeye çalışılmıştır.²⁸³ Çeşitli afetlere uğrayan kişilerin şartları uyduğu takdirde, afete uğrayan mülk sahibinin bulunduğu yerde hadisenin meydana geldiği tarihten itibaren üç yıl belediye seçimlerinde seçme ve seçilme haklarına sahip olmuştur. Bu kişiler için 20 mahalle nakledilmiştir.²⁸⁴

10.2 İstanbul'da Sel Felaketi

16 Eylül 1329 tarihinde İstanbul'da şiddetli bir sel felaketi meydana gelmiştir. Yağmurlar yağmaya başlamış, dereler taşmış, sular evleri istila etmiştir. Sel birçok nüfusun telef olmasına yol açmıştır. Sel İstanbul ahalisi için büyük yangınlardan daha feci olmuştur. Yirmi dört saat süren yağmur sebebiyle dereler taşmış, bütün çöp parçaları etrafa sürüklendiği gibi pek çok yeri sel suları 3-4 metreye kadar doldurmuştur. Ahaliden pek çok kimse yüzerek geçmeye çalışmış, ancak boğulmuştur. Bu sebeple sel felaketine uğrayan yerlerde memurlar, emekliler ve askeri zabıta selzedelerin yardımına koşmuştur.²⁸⁵

Haliç tarafı naaş ve enkazla doludur. Kaynaklar Haliç'te sabaha kadar yardım seslerinin işitildiğini yazar.²⁸⁶ Naaşları sahile sürüklenen kişilerin hüviyetleri tespit edilemediğinden defnedilememiştir.²⁸⁷ Sahil kenarına yığılmış cesetlerin manzarası son derece korkunçtur. Suların istilasına uğrayan yerlerde boğulanların sayısı 300'ü geçmiştir. Sivriburun tahaffuzhanesinde karantina bekleyen on altı çadır altında bulunan muhacirlerin hepsi ölmüştür.²⁸⁸ Sayısı kesin olmamakla çoluk çocuk dâhil burada ölen muhacirlerin sayısı 100'ü bulmuştur. Sarıyer Silahtarağa tarafında ölenlerin sayısı ise 150'dir. Sel felaketinin akşamında Beyoğlu'dan Büyükdere'ye giden otomobiller Büyükdere civarında yıkılmış bir köprünün üzerinden geçtiğinde, arabanın içindekiler denize fırlayıp boğularak can vermiştir.

Kasımpaşa'da sokaklar, meydanlar birer nehir haline gelmiştir. Suların istilasına altında kalan evler 150, dükkânların sayısı ise 300 kadardır. Makrıköy, Çırpıcı, Veliefendi ve Hadımköy taraflarında selin tahribatı çok olmuştur. Ama en çok zarar gören yer Boğaziçi ve Sarıyer olmuştur. Sarıyer'de Dereboyu,

²⁸³ DH. İD.137.3/1

²⁸⁴ DH. İD.39.46/1-2

²⁸⁵ BEO.4219.316354/ 2

²⁸⁶ "İstanbul Seylâbı", *Servet-i Fünûn*, 19 Eylül 1329, sy.1165, s.485.

²⁸⁷ "Hayat-ı Siyasiye ve İctimâiye: Seylâb", *Servet-i Fünûn*, 26 Eylül 1329, sy.1166, s.571.

²⁸⁸ Tahaffuzhane; kelime anlamı olarak barınak, korunak anlamına gelir. 1912-1913 yıllarında İstanbul'a gelen Balkan muhacirleri tahaffuzhane ismi verilen korunaklarda barındırılmıştır.

Bamyatarlası, Türbe Sokağı, Çengarsuyu Caddesi sular altında kalmıştır. Enkaz altında kalan bir anne ve kız birbirine sarılı vaziyette naaşları denizden çıkarılmıştır. Daha pek çok feci manzara görülmüştür. Sarıyer Polis Komiseri Feyzi Bey'in bir gazeteye verdiği röportajda; zemindeki suların şiddetle fışkırdığını ve kaynadığını söylemiştir. Büyükdere ve Tarabya'daki yerler zarar görmüş, hayvanlar telef olmuş, bahçeler ve köprüler harap olmuştur. Anadolukavak'ta bir kışla yıkılmış, çınar ağaçları da devrilmiştir. Boğaziçi'nden, Kuruçeşme önlerine kadar her taraf enkaz ile dolmuştur. İstanbul o zamana kadar bu kadar feci bir afet yaşamamış olup, zararları çok büyük boyutta olmuştur.²⁸⁹

Selin en fazla zarar verdiği diğer bir yer Kâğıthane ve civarıdır. Alibeyköy, Kâğıthane civarında sular birtakım binaları ve hayvanlarla beraber ahırları sürükleyip, götürmüştür. Çağlayan Köşkü'nü sular basmıştır. Silahtarağa deresiyle Kâğıthane deresinin birleştiği yerde selin şiddeti ve dehşeti o kadar çoktur ki aylarca faaliyete geçirmek için uğraşılan tramvayların bütün hatlarında elektrik kesintisi meydana gelmiştir. İstanbul'un elektrik ve telgraf ihtiyacını karşılayan Silahtar Elektrik Fabrikası ise tamamen harabeye dönmüştür. Aylarca hizmet veremeyecek duruma gelmiştir. Fabrikanın inşaatında çalışan işçilerin barakalarını sular Eyüp önlerine ve Haliç'e doğru sürüklemiş, alet ve edevatları, makaraları, telleri ve yağ fiçileri sular altında kalmıştır. Milyonlarca tuğla denize sürüklenmiştir.

Servet-i Fünûn müdürü Ahmet İhsan Bey'in tahkikâtına göre sel Kâğıthane'de Taşköprü'yü ve Silahtar Fabrikası'nın yanındaki büyük köprüyü de alıp götürmüştür. Hasarın büyüklüğünü bu fabrikalardan anlaşılabileceğini öne sürmüştür. Fabrikanın mühendisinin ifade ettiğine göre; gece gelen seslerden uyandığında gördüğü manzara karşısında dehşete düşmüştür. Fabrikanın yukarisından aşağı inene kadar zemindeki suyun yukarıya doğru iki buçuk metreyi bulduğunu söylemiştir. Ani bir suretle yukarı doğru çıkan su Silahtar Fabrikası'nı doldurmuştur. Elektrik fabrikası İstanbul ve Beyoğlu 'ya günde 15.000 kilovat elektrik cereyanı vermek üzere 150.000 liraya yapılmıştı. Üstelik fabrikanın inşaatı baya ilerlemiş durumdaydı. Sel fabrikayı mahvedince fabrikanın hasarı binlerce liraya mal olmuştur.

İstanbul'daki sel felaketinden sonra birtakım aileler, fakir selzedeler yardıma muhtaç kalmıştır. Meydana gelen sel felaketinde evleri ve mülkleri hasar

²⁸⁹ "İstanbul Seylâbı", *Servet-i Fünûn*, 19 Eylül 1329, sy.1165, s.475.

görenlerden muhtaç olanlar maaşlarına bir miktar zam yapılmasını talep ederek Sarıyer Miralayı Mustafa Bey'e telgraf çekilmiştir. Bu nedenle emeklilere ve memurlara para yardımı yapılmıştır. Sel felaketine yakalanan askeri ve mülkiye memurları uygun yerlere yerleştirilmiştir. Osmanlı Devleti, sel felaketinin hasar verdiği yerlere ve ailelere mümkün olduğu kadar yardım etmeye çalışmıştır.

10.3 Deprem

1912-1913 yıllarında İstanbul'da ciddi bir deprem vakası meydana gelmemiştir. Meydana gelen depremler genellikle küçük çaplı depremlerdir. Ancak Gelibolu, Edirne ve Tekirdağ'da 9 Ağustos 1912 tarihinde meydana gelen depremler son derece şiddetli olup, bu depremlerin şoku atlatılamamışken Balkan Savaşlarının patlak vermesi durumun daha da zorlaşmasına neden olmuştur. Edirne'de kalanlar deprem felaketi sonrası hızlıca İstanbul'a göç etmeye başlamıştır. Ancak İstanbul'da ciddi bir muhacir nüfusu oluşunca depremzedeleri İstanbul'da iskân etmeye çalışmak neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bu sebeple depremzedeler Anadolu'nun çeşitli yerlerine iskân ettirilmiştir. Sadece durumu çok ağır ve ciddi olanlar İstanbul'a alınmıştır. Anadolu'nun muhtelif yerlerine iskân ettirilen depremzedelerin iskân ettirildikleri yerlerde her türlü ihtiyaçları karşılanmış, ecza malzemeleri ve çadırlar gönderilmiştir.²⁹⁰

1912 depremi sonucu Derassadette ve vilayette iane komisyonlarının oluşturulması ve masraflarının karşılanması ile ilgili Dahiliye ve Maliye Nezaretlerine gönderilen bir çok belge bulunmaktadır. Gönderilmiş olan bu belgelerde halkın durumu belirtildikten sonra iane komisyonlarının kurulmasının gerekliliği belirtilmiştir. Daha önce bildirilen deprem mahallinde meydana gelen hasar ve sonrasındaki yangından dolayı halkın zor durumda olduğu belirtilmiştir. Yaklaşan kış aylarının şiddetinden dolayı soğuk havaya maruz kalacağından 15 bin kuruştan başka 250 bin kuruş daha gönderilmesi talep edilerek, depremde hasar gören ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının giderilmesi ve inşaat masraflarında kullanılması için gerekli olduğu belirtilerek, İstanbul ve diğer vilayetlerde yardım komisyonları kurulmasına izin verilmesi konusunda da bilgi verilmesi istenilmiştir. Edirne vilayetine gönderilen bir telgrafta 12 Ağustos 1912 tarihinde tahsis olunan

²⁹⁰ DH. MTV. 162.56/ 1

Bezm-i Alem vapuruyla tıpcı ve edavat vesair ile lazım olan malzemelerin gönderileceği belirtilmiştir.²⁹¹

Tekirdağ ve Edirne depreminde yaralanıp Dersaadet'e gelen depremzedelerin sayısı ve nakloldukları hastanelerin isimlerini içeren defterler düzenli bir şekilde tutularak oluşabilecek karışıklıkların önlenmesi amaçlanmıştır.²⁹²

Depremzedelere yardım için İstanbul Patrikhanesi ve Dâhiliye Nezâreti, Rum kadınlarının çiçek satmalarına müsaade etmiştir. Elde edilen gelirler Gelibolu ve Şarköy civarındaki depremzedelere verilmiştir.²⁹³

11. BALKAN SAVAŞI YILLARINDA İSTANBUL'DA SANAT, EĞLENCE VE SPOR

11.1 İstanbul'da Tiyatro Faaliyetleri

Milli ruhu uyandırmak amacıyla 1908'den önce yazılmış ancak oynanmayan eserler 1908 tarihinden itibaren meşrutiyet rejiminin verdiği siyasi rahatlık sayesinde oynanmaya başlamıştır. Sadece 1908 öncesi değil, yeni eserlerde ortaya koyularak tarihten ders alınmasını öğütleyen tiyatro eserleri kaleme alınmıştır. Tiyatro eserlerindeki artış tiyatroya olan rağbeti de arttırmıştır. Nitekim tiyatroya hevesli gençler, dönemin tek Türk oyuncusu olan Ahmet Fehim Efendi'ye müracaat ederler.²⁹⁴ Pek çok yeni tiyatro toplulukları kurulur.²⁹⁵

Balkan Savaşlarındaki büyük hezimet ve mezalimler sebebiyle Osmanlı kamuoyunda ciddi bir tepkiye neden olmuştur. Bu tepkiyi dile getirmenin ve yaşananları aktarmanın en iyi yolunun tiyatro olduğu düşünülmüştür. Ancak hali hazırda devam eden bir savaşın varlığı sebebiyle pek çok oyuncunun ve tiyatro yazarının savaşa gitmesi, 1912-1913 yıllarında tiyatro faaliyetlerinin kesintiye uğramasına neden olmuştur. Tiyatroların kapatılması ile birlikte pek çok sanatçı yurt dışına gitmiştir. Bu nedenle 1913 yılına ait tiyatro eseri son derece azdır. Sergilenen

²⁹¹ Deniz Aras, "Edirne'de 1912 Marmara Depremi ve Afet Yönetimi", Yüksek Lisans Tezi, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2013, s.53.

²⁹² DH. MTV.162.71.1-3

²⁹³ DH. MTV.162.50/ 1

²⁹⁴ Enver Töre, *II. Meşrutiyet'in Tiyatrosu (Yazarlar-Piyasalar)*, Duyap, İstanbul, 2006, s.6.

²⁹⁵ Bakınız: Refik Ahmet Sevengil, *Meşrutiyet Tiyatrosu*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968, c.5, s.42-146.

oyunların geneli ise Balkanlarda savaşılan askerlere yardım toplamak maksadını taşıır. Tiyatro biletlerinden elde edilen gelirler savaşılan askerlerin yararına harcanmıştır.

Donanma Cemiyeti halka geçmişini hatırlatmak ve geleceğine ışık tutmak, mevcut tiyatrolar ve oyunlar ile alakalı doğru şeyler aktarmak için memleketin sanatkârları ile bir araya gelir. Donanma Cemiyeti Osmanlı donanmasına yardım etmek ve şükranlarını sunmak maksadı ile *Millet Tiyatrosu* ismiyle bir tiyatro topluluğu oluşturmuştur. Cemiyetin elde ettiği gelirler Donanma Cemiyeti adına toplanarak Balkanlarda savaşılan Osmanlı askerlerine gönderilmiştir. Osmanlı Donanma Cemiyeti sahnesi, eserlerini Şehzadebaşı'ndaki Millet Tiyatrosu binasında temsil etmiştir.

Millet Tiyatrosu'nun sahnelediği eserler 1912-1913 tarihlerinden önce yazılsa da 1913 yılında İstanbul'da sergilenen oyunlardan bazıları şunlardır; *Selim-i Sâlis*, *Alemdâr*, *Merdûd Aile*, *Yalan*, *Zehirli Çiçekler*, *Şaka*, *İsraflık Bordosu*, *Kirli Çamaşırlar*, *Hassa-ı Şâibe*, *Zifâf-ı Bakir*, *Ceza Kanunu*, *Gelin Kaynana*, *Püsküllü Bela*, *İstanbul Efendisi*'dir.

Millet Tiyatrosu eserlerin her kesime ulaşması için taşraya da seyahatler yapmak istemiştir. Merkez binası İstanbul olan Millet Tiyatrosu bu gayeye ulaşacak şekilde düzenlenmiştir. Tiyatroya olan rağbeti arttırmak ve kişilerin bütçelerini sarsmamak için oyunların bilet fiyatları düşük tutulmuştur. O dönemdeki tiyatro sahneleri panayır yerini andırıldığından tiyatronun örfi ahlakına aykırı olduğu gerekçesiyle tiyatro binasının alanında veya içerisinde peynir, simit, su gibi yiyecek ve içecek maddeleri satılmamıştır. Diğer tiyatrolardan farklı olarak musikiye yer verilmiştir.

Millet Tiyatrosu'nun yanısıra çeşitli tiyatro sahneleri de elde ettikleri gelirleri yaralı askerlerin yararına kullanmak üzere harcamıştır. Örneğin; İstanbul gazetesi müdüriyeti tarafından Beyoğlu Varyete Tiyatrosun'da bir Fransız komedisi sergilenmiştir. Buradan edilen gelirler hastanelerde yatan yaralıların bakımlarına harcanmıştır.²⁹⁶

²⁹⁶ “Beyoğlu'nda Vak'î Varyete Tiyatrosunda”, *İkdam*, 25 Teşrinievvel 1912, sy.5632, s.5.

Diğer taraftan Balkan Savaşı ile ilgili piyeslerde sergilenmiştir. Bunlardan İstanbul'da oynananlardan *Güzel Rumeli* adlı eseri Muhittin Mekki²⁹⁷ yazmıştır. Bu eserde Balkan Savaşları yıllarında Serez'in Yunanlıların eline geçmesi ve burada yaşayan varlıklı bir ailenin başından geçenler anlatılmıştır. Dört perde, iki tablodan ibaret olan eserde vatan sevgisi üzerinde durulmuştur. Diğer bir tiyatro eseri, Süleyman Sırrı'nın *Gayz* isimli eseridir. Bu eserde Balkan Savaşı başlarında İstanbul'da yaşayan orta halli bir aile içinde geçer. Gençleri Balkan Savaşı'na katılmayı teşvik eden bir piyestir.

Bunların dışında ismi bilinmeyen daha pek çok tiyatro eseri vardır. Ancak daha öncede bahsedildiği gibi Balkan Savaşı yıllarında pek çok oyuncunun savaşa gitmesi sebebiyle tiyatro yazımı ve sergilenmesi azalmıştır. İstanbul'un imparatorluğun merkezi olması sebebiyle en çok tiyatro oyunu İstanbul 'da sergilenmiştir. Sergilenen oyunların genelinde elde edilen gelirler savaşa yardım olarak gönderilmiştir. Savaşın iyice kızıştığı dönemde asayişin sağlanması sebebiyle İstanbul'da bütün sinemalar ve tiyatrolar kapatılmıştır. Bu durum tiyatro faaliyetlerinin azalmasına neden olmuştur.

11.2 İstanbul'da Eğlence Hayatı

Osmanlı tarihinde yarattığı sonuçlar itibariyle eşi benzeri görülmemiş büyüklükte bir yıkım yaşanırken, imparatorluğun payitahtında yaşananlara duyarsız bir hava hâkimdir. Bulgar askerleri İstanbul'un sınırlarına kadar dayanıp Ayasofya'yı ele geçireceklerine dair naralar atarken İstanbul'da gündelik hayat kaldığı yerden devam etmektedir. 1912-1913 İstanbul'una ait kaynaklar incelendiğinde bu dönemin insanların son derece miskin, eğlenceye düşkün ve yaşananlardan bihaber bir portre çizdiği görülür. Nitekim pek çok eserde bu durumu eleştiren bir yaklaşım söz konusudur. Eleştirinin yanısıra duyarsızlığın boyutu karşısında pek çok yazar, muhabir ve aydın kesim ülkelerinde olup bitenden habersiz insanların vurdumduymazlığını hayretle yorumlamıştır. Örneğin; Balkan Savaşı yıllarında İstanbul'da ve Trakya coğrafyasında savaş muhabiri olarak bulunan Fransız gazeteci

²⁹⁷ Hicaz Vilayeti muhasebe mümeyyizlerinden Arapkirli Mehmet Efendi'nin oğludur. Harbiye'den mezun olduktan sonra Milli Mücadele'ye katılır. Abdülhak Hamit, Cenap Şahabettin, Ali Ekrem ve Süleyman Nazif'le mektuplaşarak edebi dostluklar kurar. Bakınız: Enver Töre, *a.g.e.*, s.116.

Stephan Lauzan'ın *Hastanın Başucunda Kırk Gün Kırk Gece* adlı hatırasında diyor ki;

“1912 Ekim’inin sekizinci günü öğleye doğru Galata rıhtımına ayakbastım. İstanbul’un camilerine, Beyoğlu’nun binalarına, Üsküdar’ın sessiz koruluklarına, Haliç’in berrak sularına hiç baktığım yoktu. Bütün dikkatimi toplayarak sokaktan geçenleri incelemeye başladım. Halkın duygu ve düşüncelerini anlamaya çalışıyordum. Bunca savaştan sonra gelen bu yeni savaş için acaba ne düşünmekteydiler? Bu konuda hangi karara varmaktaydılar? Kin mi duymaktaydılar yoksa bir endişe içine mi gömülmüşlerdi? Benim izleyebildiğim kadarıyla halk oldukça ilgisiz görünmekteydi. Kaldırımlardan tam bir kayıtsızlık içinde insan seli akıyordu... Gazete dağıtıcıları Türkçe, İngilizce, Rumca ve Fransızca gazete isimlerini haykıra haykıra geçiriyorlar ve buna rağmen çok az bir satış yapılabiliyorlardı. Kimsenin tek bir gazete aldığı bile yoktu. Dükkânlar ardına kadar açıldı. Duvarlarda bir takım ilanlar mevcuttu. İlanlarda bilmem hangi akşam filan Paris ekibinin Beyoğlu tiyatrosunda “Sefil Aşk” adlı piyesinin oynayacağı, sonraki gün de “Kamelyalı Kadın”ın sahneleneceği duyuruluyordu. Başka ilanlarda da halk sinemaya davet ediliyordu. Tramvaylar her zamanki yavaşlıklarıyla Beyoğlu’nun büyük caddesinden yukarıya doğru tırmanıyor ve ara sokaklardan dalga dalga genişleyen bir insan yığını birbirlerine kenetlenmiş bir halde ilerlemekteydiler. Ben gördüklerimden şu sonucu çıkarıyordum ki, askerlik şubeleri henüz Boğaziçi’nin bütün gençlerini toplayamamıştı. Bunlara şahit olunca insanın, 48 saatten bu yana dört büyük devlet ile harp halinde bulunan hükümetin başkentinde bulunduğu inanası gelmiyor. İnansa bile kendini buna alıştırması için büyük bir çaba ve hayal gücü gerekiyor.”²⁹⁸

Diğer bir eleştiri konusu İstanbul’daki bazı miskin kimselerin kahvehanelerde oturarak nargile içip mermer masalarda iskambil, tavla oynamalarıdır. Bu dönemde İstanbul sokakları kahvehanelerle dolup taşmıştır. Bununla ilgili olarak taşlama diyebileceğimiz manzumeler bile yazılmıştır. *Sebilü’l-reşat* yazarlarından Emin Hâkî’ye ait olan manzumede İstanbul halkının duyarsızlığına değinilerek iğneleyici bir üslupla dikkat çekmeye çalışmıştır.²⁹⁹

²⁹⁸ Stephan Lauzan, *a.g.e.*, s.21.

²⁹⁹ KEYFİNE BAK

Kardeşim Aksekili Ahmet Hamdi ‘ye
Şekerli bir... Çınaraltı... Bir aldık. Aylıkçı!..
Hasan şu tavlayı ver. Bak demin yenildi Hacı...
Evet, onun “zarı” bilmem ki hep bozuk gidiyor!
Bugün de beş kere “mars” oldu pek merak ediyor.
Neden merak edeyim? Boşboğaz...
Getir şu tavlayı çıldırtma haydi, çünkü açım!..
Oyun bu ... daldı mı insan yemek, memek nerede?..
Tamam, otuz senelik bir oyunculuk serde
Olunca; böyle olur.
Şüphesiz...
Beyim buyurun,
Hasan değiştiriver, zar kırık bununla oyun
Olur mu ?..
Sahi kırılmış!..
Ne dersin Osman Bey?..

Yaralı Türk askerlerini tedavi etmek için Hilâl-i Ahmer’de çalışmak üzere İstanbul’a gelen Rusya Türklerinden Gülsüm, Rukiye ve Meryem hanımlar Sirkeci vapurundan indiğinde, herkesin savaşa gittiğini ve İstanbul’da kimsenin kalmadığını düşünmüştür. Fakat vapurdan inip iskeleye çıktıklarında gördükleri manzara bambaşkadır. İstanbul gümrüğünden çıkıp, Sirkeci ve Babıali caddeleri boyunca yürüyerek Meserret Otel’e doğru gittiklerinde caddenin iki yanındaki kahvehanelerde sayısız insan oturduğunu ve hiçbirisinde ayak basacak yer olmadığını görürler. Bulgarların İstanbul sınırına kadar yaklaşmış olduğu sırada kahvehanelerin sadece içleri değil önlerinin de tika basa dolu olması bu hanımları son derece şaşırtmıştır. Kaldırımlara iskemleler koyup oturanlar ise gayet sağlıklı ve zinde Türklerdir. Bu rahatlığın sebebini sorduklarında Osmanlı askerinin sayıca çok olduğunu ve erzak yetiştirilirse daha iyi savaşabileceği yanıtını almışlardır.³⁰⁰

Duyarsızlık eleştiri konusu olmakla birlikte Osmanlı Devleti ölümlerin ve ciddi kayıpların olduğu bir dönemde her türlü eğlenceyi yasaklamış ve eğlence mekânları kapatılmıştır. Ancak bu yasaklar çokta önemsenmemekle birlikte sabaha kadar tüm eğlence mekânları açıktır. Bilhassa Beyoğlu önemli bir toplanma merkezidir. Kaynaklar akşamsaat sekizden sonra Boğaziçi, Haydarpaşa, Kadıköy, Makrıköy gibi yerlerin miskin bir havaya büründüğünü ancak Beyoğlu ve çevresinde hayatın akıcı olduğunu söyler. Beyoğlu’nda gece yarısından sabaha kadar tramvaylar ve otobüsler çalıştığı halde İstanbul’da otobüsler gündüz bile işlemez durumdadır.³⁰¹

Beyoğlu eğlence merkezi dışında savaş boyunca Fransız elçiliği toplanma merkeziydi. Akşamın geç saatlerinde salonlar birer kulüp görüntüsüne bürünüyor ve herkes oraya hem haber aktarıyor hem de haber duymaya geliyordu.³⁰² Balo görünümündeki bu elçilik ziyaretlerinde türlü konular konuşulmakta ve kadınlar arasında adeta şıklık yarışı yaşanılıyordu. Bu balolara katılanlar genel olarak Balkan Savaşları hakkında bilgi almak isteyen yabancı kişilerdir.

?...

Ayol bugün ne kadar çok düşündünüz...

Hâ... şey...

Sabahleyin ki havadis biraz biçimsizdi...

Canım sıkıldı da...

Lakin düşündüğün şimdi,

Tuhaf değil mi? Tabii ceridedir, dolacak!

Çatalca nerde, bizim kahve nerde! Keyfine bak...

Emin Hâki, “Keyfine Bak”, *Sebilü’l-reşat*, 6 Kânunievvel 1328, c. 9, sy.223, s.264.

³⁰⁰ Fatih Kerimi, *a.g.e.*, s.13.

³⁰¹ Feridun Vecdi, “Zavallı Gençler”, *Donanma Mecmuası*, Teşrinisani 1328, sy.33, s.425-426.

³⁰² Stephan Lauzan, *a.g.e.*, s.24.

11.3 İstanbul'da Spor Faaliyetleri

İstanbul'da spor faaliyetlerinin tarihi eski dönemlere kadar uzanır. Bu spor faaliyetleri genellikle geleneksel sporlar diyebileceğimiz cirit, at koşumu, güreş şeklindedir. Ancak Osmanlı Devleti Avrupalı devletler ile etkileşime geçince Avrupa'dan kültürel anlamda etkilenmiş ve bu kültürel etkileşim Osmanlı devletinin spor faaliyetlerine de yansımıştır. Futbol, hentbol, hokey, paten, kürek gibi spor dalları XX.yüzyıla birlikte Osmanlı Devleti'ne girmiştir. Günümüzün büyük spor kulüplerinin meşrutiyet yıllarında kurulmuş olması gençler arasında futbolu yaymış ve futbolun yanında patenlerle düz bir zeminde futboldan daha zor bir oyun olan hokey yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Ayrıca jimnastik sporu yavaş yavaş yerleşmeye başlamıştır. 1913 yılında İstanbul'da Vefa Lisesi idaresi dâhilinde cuma günleri akşama kadar ve diğer günler akşam dörtten yediye kadar idman yapmak üzere *İstanbul Jimnastik Kulübü* kurulmuştur.³⁰³ Bu oyunların dışında Osmanlı Devleti'nde nadiren görülen yumurta, patates gibi yarışlar eklenmiştir.³⁰⁴

Daha öncede ifade edildiği gibi 1912-1913 yılları Osmanlı Devleti'nin en sancılı dönemlerinden birini kapsamaktadır. Ciddi kayıpların olduğu bu dönemde halkın moralini yüksek tutması için spor faaliyetlerine bu tarihlerde daha fazla yoğunluk verilmiştir. Sultan Mehmet Reşat ve şehzadeler spor müsabakalarına bizzat katılarak destek vermiştir. 1913 yılına damga vuran spor faaliyeti ise kayık yarışları olmuştur. Bu kayık faaliyetleri genellikle Moda ve Beykoz sahillerinde yapılmıştır. 1913 tarihinden önceki kayık yarışları her sene değilse bile birkaç sene de bir yapılmıştı. Ancak bu tarihe kadar yapılan yarışlar genellikle düzensiz ve genellikle yabancıların galip gelmesi ile sonuçlanıyordu. 1913 yılındaki Moda kayık yarışlarının önceki dönemlerde yapılan yarışlardan farkı, kürek sporunun milli spor haline getirilme amacını taşımasıdır. Bu nedenle kayık yarışları başlamadan önce resmi açılış yapılmıştır.³⁰⁵ Müsabakaların her yıl düzenli olarak yapılması temenni edilse de Osmanlı Devleti'nin bu yarışları düzenlemeye ömrü yetmeyecektir.

Moda kayık yarışları 1913 yılının sonbaharında son derece şaşalı bir şekilde düzenlemiştir. Hamidiye Kruvazörü 'nün yarış günü İstanbul'a ulaşması ve Moda koyunda durması kayık yarışlarına ayrı bir renk vermiştir. Ayrıca padişahın Ertuğrul

³⁰³ "Hayırlı Bir Teşebbüs", *İdman*, 1 Haziran 1329, s.36.

³⁰⁴ "Fevkalade Espor Müsameresi", *İkdam*, 17 Mayıs 1913, sy.5832, s.5.

³⁰⁵ Mahmut Sadık, "Denizcilik Moda Deniz Yarışları Münasebetiyle", *Servet-i Fünûn*, 9 Ağustos 1329, sy.1162, s.412.

yatıyla yarışları izlemeye gitmesi bütün Babîâli hükümeti ve saray erkânının yarış yerinde bulunmasını sağlamıştır. 1913 Moda kayık yarışları Almanya ve İngiltere’de olduğu gibi hanedan ile birlikte izlenilmiştir. Yarışları izlemek için gelen üç önemli gemi vardı. Bunların ilki padişahın Ertuğrul Yatı, ikincisi veliahtın bulunduğu İstanbul Vapuru diğeri de Hamidiye Kruvazörü’dür.

Moda kayık yarışları Posta, Telgraf ve Telefon Tevsi’î-i Mâlûmat Cemiyeti-i Hayriyyesi tarafından düzenlenmiştir. Gerek vapurda gerekse yarış alanında halkın rahatını ve huzurunu bozacak hiçbir olaya yer vermemek için askeri memurlar bulundurulmuştur. Yolcuların bir arzu veya şikâyeti olduğunda Faaliyet Heyeti’ne müracaat etmişlerdir. Yarışları izlemek için bilet fiyatları Birinci mevki; yirmi, ikinci mevki; on beş, çocuklara; beş kuruşsa da bu fiyat 5 yaşından 15 yaşına kadar olanları kapsamaktadır.³⁰⁶ Hasılatı Müdâfaa-ı Milliye Cemiyeti’ne bağışlanmıştır. Yarışlara katılmak isteyenler Cağaloğlu’nda bulunan Müdâfaa-ı Milliye Cemiyeti Merkez-i Umumisi Müdürü Cemil Bey’den biletlerini satın almıştır.³⁰⁷

Yarış vapurları 1913 Eylül ayının 25. Cumartesi günü saat altıda Moda burnundan hareketle Yeniköy, Beykoz, Emirgan, Rumelihisarı, Anadoluhisarı, Çengelköy, Üsküdar, Bebek ve Beşiktaş iskelelerine uğrayarak akşam saatlerinde Harem, Kadıköy, Caddebostan iskelelerinden tekrardan Moda sahiline varmıştır. Yolculuk esnasında Fabrika-ı Hümayûn gezildikten sonra komedi türünde bir orta oyun düzenlenmiştir. Dönüşte ise musiki dinletisi yapılmıştır. Makul fiyatlar ile meşrubat dağıtımı yapılmıştır. Kişilerin ihtiyacı olan her türlü malzeme bulundurulmaya çalışılmıştır. Bu sayede savaşlardan ve kayıplardan bunalan ahalinin biraz da olsa sıkıntılarından uzaklaştırılması amaçlanmıştır.

Denizde yarış için ayrılan alanın etrafı korvetler, istimbotlar ve sandallar sarmıştı. Bunların bir az daha gerisinde şirket vapurları, Osmanlı torpidoları ve yabancı sefirlere ait gemiler bulunmaktadır. Bir tarafta başlangıç noktasını belirtmek için duba, diğer tarafta kırmızı ve beyaz bayraklarla dikili şamandıralar mevcuttu. Asıl iskelede faaliyet heyeti bulunmaktaydı. Bu heyetin bulunduğu kale tamamen Türk tarzında inşa edilmişti. Buradaki rıhtımda Bahriye Mûzikası’na ait bandolar çalmaktaydı. Rıhtımdan itibaren karadan ayrılan mevkiller çok iyi tertiplenmiş, halkın rahat etmesine son derece önem verilmişti.

³⁰⁶ “Hereke Tenzihî”, *İkdam*, 29 Eylül 1913, sy.5924, s.5.

³⁰⁷ “Kayık Yarışları”, *İkdam*, 29 Eylül 1913, sy.5924, s.5.

Yarışlar saat dokuz buçukta başlamıştır. Kayık yarışları çeşitli kategorilerde yapılmıştır. Toplamda yirmi üç yarış yapılmıştır. Yarışlar içinde üç çifte kayıklardan galip gelen kayık sadrazam paşanın kayığıdır. İkinci olan kayık ise Moda Place'a ait Çörçi'nin kullandığı sandaldır. Üçüncü yarış dört çifte kayıklar arasında meydana gelmiştir. Moda Kulübü, İstanbul Kulübü'ne galip gelmiştir. Yabancı harp gemilerinin kayıkları arasında yapılan dördüncü yarışta Janbalens kayığı birinci, Amerikan maiyet gemisi Sakorpiyon kayığı ikinci gelmiştir.³⁰⁸ Dümenleri kadınlar tarafından kullanılan çifte sandallardan, Matmazel Lombazve'nin kayığı birinci olmuştur. Deniz Komutanlığı yarışını ise İtalyanlar kazanmıştır. Osmanlı donamasının beş çifte filikaları yarışında Bahriye Nazırı'nın filikası birinci olmuştur. Galatasaray Sultanisi öğrencileri arasında birinciliği kazanan tarafı açıklayan veliaht şehzade Yusuf İzzettin Efendi birinciye gümüş madalya hediye etmiştir.

Moda kayık yarışlarından sonra 27 Eylül 1329 günü Beykoz'da kayık yarışları yapılmıştır. Her bir yarış diğer bir yarış faaliyeti ile rakip edercesine düzenlenmiştir. Beykoz kayık yarışlarını sabahın erken saatlerinde kadın erkek demeden binlerce kişi izlemeye gelmiştir. Bütün halk yarış yerine gelip, burayı hıncahınç doldurmuştur. Yarışın yapıldığı gün hava son derece güzeldir. Temaşa yerleri için hususi yerler tahsis edilmiştir. Yarışı düzenleyen heyet içinde bir çadır bulunmaktadır. Yarış yeri idare heyetinin eski vapurları ile kuşatılmış ve heyet bu vapurların birinde yarış koordine etmektedir.

Beykoz kayık yarışları Müdâfaa-i Milliye heyetinin yararına düzenlenmiştir. Elde edilen gelirler yaralı askerlere ve ailelerinin yararına kullanılmıştır. Beykoz ve Moda kayık yarışları hem spora hem de savaş için yardım etmeye teşvik etmesi açısından son derece önemlidir. Müsabakalarda verilen madalyalar gençler arasında bu faaliyetleri teşvik etmiş ve Balkan Savaşlarında yıpranan yorgun halka moral vermiştir.

Kayık yarışlarının yanısıra Kadıköy Uzun Çayır'da at yarışları yapılmıştır. Bu yarışlar Hariciye Nazırı Talat Bey'in riyasetinde yapılmıştır. Elde edilen gelirin hasılatı yine savaşın yararına kullanılmak üzere harcanmıştır. Ancak Uzunçayır

³⁰⁸ “Moda Büyük Deniz Yarışları”, *İdman*, 1Eylül 1913, s.91-92.

yarışlarında dikkat çeken husus belli bir düzenin olmaması ve faaliyet heyetleri, ahali ve hatta sürücüler bile belli bir düzen içerisinde yarışları icra edememiştir.³⁰⁹

12. 1912-1913 YILLARINDA İSTANBUL'DA ÖNEMLİ OLAYLAR VE GÜNLER

12.1 İstanbul'daki Siyasi Olayların Akisleri

Balkan Savaşlarının yanı sıra bu dönemde İstanbul'da çok önemli siyasi gelişmeler meydana gelmiştir. Birincisi Babıali baskını, diğeri Babıali baskını müteakip Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi diğeri de Balkan Savaşları sırasında Selanik'in düşmesi ile birlikte eski Sultan Abdülhamit'in Selanik'ten getirilip Beylerbeyi Sarayı'na nakledilmesi meselesidir.

8 Ekim 1912'de çıkan Balkan Harbi, siyasî görüş ayrılıkları dolayısıyla parçalanmış olan Osmanlı ordusunu hazırlıksız yakaladı. Birbiri arkasına alınan kötü sonuçlar Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümetini istifaya zorladı. Balkan devletlerinin Trakya'ya doğru ilerledikleri bir sırada Kâmil Paşa kabinesi kuruldu.³¹⁰ Londra Barış Görüşmeleri'nin devam ettiği sırada 23 Ocak 1913 tarihinde İttihat ve Terakki yöneticileri tarafından gerçekleştirilen ve tarihe Babıâli Baskını olarak geçen hükümet darbesi sonucunda Birinci Balkan Savaşı'ndaki yenilginin sebebi olarak gördükleri Kamil Paşa kabinesi indirildi. Baskıncılardan Yakup Cemil, Enver Bey ile görüşmekte olan Hariciye Nazırı Nazım Paşa'yı arkasından vurur. Olaylar bu şekilde gerçekleşirken yönetimden alınan Kamil Paşa yerine, İttihat ve Terakki taraftarı Mahmut Şevket Paşa getirilir. Ancak kısa bir süre sonra Nazım Paşa'nın intikamını almak isteyen taraftarları Haziran 1913'de Beyazıt meydanında kendi otomobili içindeki Mahmut Şevket Paşa'yı öldürüp kaçarlar. Bunların sığınakları Beyoğlu'nda Pire Mehmet sokağında keşfedilerek burası kuşatıldı. Katiller teslim olmadılar ve çıkan çatışmada bazıları öldürüldü, bazıları da yaralı olarak ele geçirildi. Olayların arkasından geniş çaplı tevkifler yapıldı ve yirmi kadar suçlu Beyazıt meydanında asıldı. Suçlular arasında Osmanlı hanedanına mensup damatlardan Salih Paşa da vardı. Rahmi Apak isimli Osmanlı subayının hatıralarında anlattığına göre bu idam

³⁰⁹ “Uzunçayır İkinci At Yarışları”, *İdman*, 15 Teşrinievvel 1913, s.118.

³¹⁰ Cevdet Küçük, “Babıali Baskını”, *DİA*, 1991, c.4, s.389-390.

ekibinde çalışan sınıf arkadaşı Samsunlu Osman, bu idamlar ile ilgili çok önemli bilgiler vermiştir ve asılan Salih Paşa ile ilgili olarak diyor ki:

“Suçluların hepsini aynı zamanda ve aynı dakikada asmak mümkün olmadığı için, asılmakta geri kalanlar, diğerlerinin asılmasını seyretmeye tahammül edemiyorlardı. Bazıları ceplerindeki paraları vererek asılma sırasının öne alınması için yalvarıyordu. Bu arada Salih Paşa da kendisini çok bekletmediğim için ve derhal asmam için bana altın saatini verdi.”³¹¹

Dönemin diğer bir önemli olayı ise daha önceden de bahsedildiği gibi eski Osmanlı sultanı II. Abdülhamit’in İstanbul’a getirilmesidir. II. Abdülhamit’in Selanik’ten alınıp İstanbul’a getirilmesinin düşünce olarak konuşulması, Selanik’in bile tehlikede olduğu sanısını yaratmıştır. Nitekim bu sanı bir yanlışlık olarak kalmamış ve korkulanlar başa gelmiştir. İstanbul’a getirilişinden çok kısa bir süre sonra Selanik düşmüştür. Ancak İstanbul’a getiriliş süreci son derece çalkantılı olmuştur. Eski sultanın nerede tutulacağı, herhangi bir infial yaratıp yaratmayacağı çokça tartışılmıştır. Abdülhamit taraftarı kişilerin meşrutiyet yönetimini yıkıp yıkmayacağı konuşulmuştur. Hüseyin Cahit, Abdülhamit’in Anadolu’da bir yere gönderilmesinin daha doğru olacağını savunduğu için gazetesi yeniden kapatılmış ve gazetesi ertesi gün yeniden *Senin* adıyla yayımlanmıştır.³¹² İstanbul’a getirilmesinin ardından korkulduğu gibi herhangi bir olumsuz durum yaşanmamıştır. Beylerbeyi’ne nakledilen II. Abdülhamit’in tam karşı kıyısında Dolmabahçe Sarayı’nda oturan sultan Mehmet Reşat vardır. Ancak iki sultanında yaşlı olması ve siyasi arzulardan arınmış olmaları nedeniyle hiçbir sıkıntı yaşanmamıştır. Ayrıca eski sultanın saraya getirilirken yaşanan hiçbir olaydan haberdar olmamasına dair çıkan haberlerin kesinliği bilinmemekle birlikte, bu geri dönüşün halk üzerinde etkisiz bir tesiri olmuştur. Sadece eski sultanın getirileceği, nereye nakledileceği merak konusu olmakla birlikte bunun dışında başka bir uç bilgi bulunamamıştır. Ancak kesin olarak bilinen şey Beylerbeyi’ndeki saraya kimsenin sokulmadığı ve bu sarayda sıkı bir şekilde gözetim altında tutulduğudur. Sultan Abdülhamit’in adına gelen yazılar önce İstanbul Muhafız Komutanlığı’na, ardından Beylerbeyi Saray Muhafızlığı’na gönderilip açılıp okunduktan sonra mektuplarını okumasına izin verilmiştir.

³¹¹ Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, TTK Yay., c.26, sy.514,s.87-88.

³¹² Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e*, s.224.

12.2 İstanbul'da Dini Hayat

İstanbul'da bir çok mezhep ve dine mensup kişiler olduğu için her milletin kendine has bir dini hayatı vardır. Herkes kendi bayramını yapmakta ve diğerleri ona katılmamaktadır. Balkan Savaşlarının hezimetini İstanbul'un Kurban ve Ramazan bayramlarına da yansıtarak önceki dönemlerdeki bayramlardan farklı olarak daha neşesiz ve durgundur. Ancak buna rağmen 9 Kasım 1913'te İstanbul'a varan Fatih Kerimi'nin vapuru İstanbul boğazına girdiğinde bayramın geldiğini haber veren top seslerinin işitildiğinden bahseder.³¹³

1912-1913'de bayramlar buruk ve durgun geçse de genelde askerlere göndermek için mağazalardan alışveriş yapan pek çok kişi görülmüştür. Giysi yardımının yanında, Balkan Savaşlarının acısını yaşayan İstanbul halkı Kurban Bayramı'nda kestikleri etleri ve derileri savaşmakta olan askerlere ve muhacirlere bağışlamıştır. Sadece İstanbul halkı değil Anadolu'da ve imparatorluğun pek çok yerinde kurbanlarını askerlere ve muhacirlere yollayanlar olmuştur. Toplu bir şekilde etlerini kesip, tenekelere doldurup muhtaç kimselere dağıtılmışlardır.

İstanbul'da Kurban Bayramı gibi, Ramazan Bayramı da sessiz sakin geçmiştir. Edirne'deki Bulgar kuşatması moralleri bozduğu için İstanbul'da Ramazan ayı son derece renksizdir. Ramazanın sonlarına doğru, başlardaki sessizlik biraz da olsa azalmıştır. Osmanlı klasik geleneğinde yer alan Ramazan eğlenceleri savaş sebebiyle bu tarihlerde yapılmamıştır. Gece saat bir buçuktan sonra dışarı çıkılmasına izin verilmemiştir. Anadolu iskelelerinden İstanbul'a gelenler en geç gece ikiye kadar evlerinde bulunmaları istenilmiştir. Tren ve vapur saatleri de buna göre ayarlanmıştır. Son posta gece saat bir buçuktur.³¹⁴ Ramazan ayında geç saatlerde sokağa çıkılmasına izin verilmemesinin nedeni tehdit altında olan İstanbul'un her an tehlikeye açık olmasıdır.

Ayrıca Ramazan ayı İstanbul'da ekonomik olarak son derece zor geçmiştir. Ramazan ayında memurlara tam maaş verilememiş ve bu durum nüfusunun çoğunluğu memur olan İstanbul halkını zor durumda bırakmıştır. Ramazan ayında daha çok ihtiyaçlar artarken ahaliye eksik paranın verilmesi tepkiye yol açmıştır.

³¹³ Odesa'da "*İstanbul'u Bulgarlar topa tutuyorlarmış*" şeklindeki haberleri duyanlar bu top seslerinden korkmuştur. Ancak İstanbul'un durumunu bilen Rum ve Ermeniler; "*Korkmayınız efendiler, Müslümanların Kurban Bayramı'dır. Bayramın dördüncü günü her namaz vaktinde top atarlar*" diyerek korkanları sakinleştirmişlerdir. Fatih kerimi, a.g.e, s.13.

³¹⁴ "Ramazan Konferansları", *İkdam*, 5 Ağustos 1913, sy.5911, s.4.

Diğer taraftan Ramazanın 27. gününden itibaren resmi dairelerde işleri olan kişilerin muameleleri, bayrama üç gün kaldığı gerekçesi ile ertelenerek bayramdan sonraya bırakılmıştır.³¹⁵ Bu yüzden Babîâli'ye pek çok şikâyet gitse de Osmanlı Devleti bu aksaklığın önüne geçememiştir.

Ramazan ayındaki sohbetlerin tek konusu Edirne'dir. Gazetelerin Ramazan ayı makaleleri Edirne ile alakalıdır. Memleketlerini özleyen İstanbul'daki muhacirler, Ramazan bayramında Edirne'ye gitmek istemiştir.³¹⁶ Ancak güvenlik gerekçesi sebebiyle Babîâli tarafından izin verilmemiştir.

Edirne kuşatması devam ederken halkın manevi ve milli duygularını güçlendirmek amacı ile İstanbul'un büyük camilerinde mevlitler ve hutbeler okutulmuştur. Bilhassa her perşembe akşamı camilerde toplanan halk, kadın erkek, çoluk çocuk demeden bu mevlitleri dinlemek için camileri doldurmuştur. Mevlitlerde şehit olan askerler ve Bulgarların mezalimine uğrayanlar anılmıştır. Gazetelerde mevlitlerin hangi camilerde ve tarihlerde yapılacağı ilan edilerek herkesin haberdar olarak, mevlitlere iştirak etmesi sağlanmıştır. Mevlitler genel olarak Süleymaniye, Sultanahmet, Ayasofya ve Fatih camilerinde verilmiştir.

Camilerde farklı olarak yapılan diğer bir faaliyet ise Mehmet Akif ve Abdürreşit İbrahim tarafından Fatih, Ayasofya, Sultanahmet ve Süleymaniye gibi camilerde verilen mev'izalardır.³¹⁷ Cumadan sonra halka verilen öğütler şeklindedir. Toplam üç tane mev'iza verilmiştir. Amaçları İstanbul halkını Balkan coğrafyasında zulme uğrayanlara karşı duyarlı olmaya çağırarak ve halkı bilinçlendirmektir. Bazen manzum³¹⁸, bazen hutbe şeklinde, bazen de ayetlerden alıntılar ile felsefeden ve

³¹⁵ "İstanbul Postası", *Servet-i Fünûn*, 22 Ağustos 1329, sy.1161, s.376.

³¹⁶ "Hayat-ı Siyasiye ve İctimâiye", *Servet-i Fünûn*, 15 Ağustos 1329, sy.1160, s.377

³¹⁷ Bakınız: Mehmet Akif, "Mev'iza", *Sebilü'l-reşat*, 24 Kanunisanı 1328, c.9, sy.230, s.273.

³¹⁸ İlahi altı yüz bin Müslüman birden boğazlandı.

Yanan can, yırtılan ismet, akan seller bütün kandı!
Ne mas'ûm ihtiyarlar süngüler altında kıvrandı!
Ne bîkes hânümanlar işte, yangın verdiler, yandı!
Şu küllenmiş yığınlar hep birer insan, birer candı!
Sabahü'l- hayr-ı hürriyyet, ilahi, leyl- gûn oldu!
Karanlık bir hezimet her taraftan rû-nümün oldu!
Şehâmet gitti; gayet söndü; kudretler zebûn oldu.
O mevcâ-mevc sancaklar ne müdhiş ser-nigûn oldu!
Sukutun dehşetinden kalb-i rahmet, belki, hûn oldu!
Ezanlar sustu... çanlar inletip durmakta âfâkı!
Yazık : Şark'ın semasından geçti işrâkı!
Zaman artık Salib'in devr-i istilâsı, ilhâkı,
Fakat, yerlerde kalmış hakların ferdâ-yı ihkakı,
Ne doğmaz günmüş ey acizlerin kudretli Hallâk'ı!

tarihten yararlanarak İslami bir üslupla Osmanlı toplumunu uyandırmaya çağrı niteliğindedir. Mev'izaların etkisi ile pekçok kişi savaş meydanlarına gönüllü olarak gitmiştir. Bu açıdan bakıldığında mev'izaların ayrı bir önemi vardır.

Diğer taraftan İstanbul'daki gayrimüslimlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet anlayışı olan hoşgörü politikası doğrultusunda bu tarihlerde de eskiden olduğu gibi özgürce yaşamalarına izin verilmiştir. Dini hayatlarına kimse karışmamıştır. 14 Aralık 1912 yılında vefat eden Rum patriği III. Yoakim'in cenaze törenini düzenleyen kişilerin Osmanlı Devleti ile savaş halinde bulunmalarına rağmen Fener'deki yürüyüş olaysız geçmiştir.³¹⁹ Bu da hem Osmanlı Devleti'nin hem de İstanbul ahalisinin hoşgörülü olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin bayramları ayrı ayrı kendileri kutlayarak, bayramlarda dükkanlarını, bankalarını ve diğer resmi kuruluşlarını kapatarak bayramlarını evlerinde kutlardı.

12.3 Hamidiye Zırhlısının İstanbul'a Ulaşması

Dönemin diğer bir önemli olayı; Balkan Savaşlarında çok önemli bir yere sahip olan Hamidiye Kruvazörü'nün İstanbul'a ulaşmış olmasıdır. Bu gemi Yunan bataryalarının Gelibolu'dan geçmesine izin vermemiş ve Yunanlılar ile kahramanca savaşmıştır. Hamidiye Zırhlısı'nın başarıları, Balkan Savaşları sonrasında halka teselli olmuştur. Diğer bir önemli savaş donanması Mesudiye Zırhlısı³²⁰ olsa da Hamidiye Kruvazörü'nün İstanbul'a yanaşması çok daha çarpıcı karşılanmıştır. Savaşın en acı günlerinde birçok kişi Hamidiye'nin denizlerdeki başarısı ile acılarını hafifletmiştir. Bu gibi vakalar her milletin tarihinde, o millet için unutulmaz bir hatıradır. Hamidiye Zırhlısı da bu savaşta bir destan, zafer yerine geçmiştir. Çanakkale'de Yunan zırhlılarını kahramanca yenen bu geminin kaptanı Rauf Bey'dir. Bu gemi ve kaptan hakkında pek çok destan ve şiir yazılmıştır.

İlahi, şer'-i ma'sûmun şu topraklardı son yurdu...

Evet, milletlerin en kahbesinden, üçleim ordu,

Gelip ta sinemizden vurdu, seyret hem, nasıl vurdu:

Ki istikbâl için çarpan yürekler ansızın durdu."

Mehmet Akif Ersoy, "İkinci Mev'iza", *Sebilü'l-reşâd*, 13 Şubat 1913, c.9, sy.231, s.386.

³¹⁹ İlker Alp, *a.g.e.*, s.86.

³²⁰ Mesudiye Zırhlısı'nın yapmış olduğu Bolayır, İmroz ve Çatalca muharebeleri hakkında bilgi veren Erkân-ı Harbiye Kütüphanesi yüzbaşısı Osman Nuri'nin hatıratına Ayrıntılı olarak bakınız: Osman Nuri, *Balkan Harbi Hatıratı*, Erkan-ı Harbiye Kütüphanesi: Matbaa-i Bahriye, İstanbul, 1916.

Hamidiye Zırhlısı İstanbul'a yaklaşınca *Gazi Hamidiye Geliyor, Kahraman Rauf* geliyor diye hazırlanan pek çok kişi İstanbul sokaklarına dökülmüştür. Veliaht Şehzade Yusuf İzzettin'i karşılamaya gelen halk şehzadenin vapurdan inmesini beklerken sahilde toplanmıştır.³²¹

İstanbul limanına yanaşan Hamidiye Kruvazörü'nün mıntika yolunda karşılanması için her türlü fedakârlık yapılmıştır. Hamidiye Kruvazörü İstanbul'da büyük bir resmi törenle karşılanmıştır. Karşılama töreni Donanma Cemiyeti tarafından yapılmıştır. Yapılan resmi törende Maliye, Dâhiliye ve Bahriye Nazırları Ayastefanos açıklarında hazır bulunmuştur. Hamidiye Kruvazörü 'nü Şehremini Cemal Paşa, devlet daireleri müdüriyeti ile belediye daireleri müdürleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Donanma Cemiyeti'nin heyetleri karşılamıştır. Üç torpido gemilerden birine Bahriye, Evkaf, Dâhiliye Nazırları diğerine Donanma-ı Osmanî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti Reisi Şefik Bey, diğerine Bahriye Müsteşarı Talat Ziya Bey, Haydarizade İbrahim Bey ve üçüncüsüne de Bahriye Nezareti ümerasından bazıları zırhlıya binmiştir.

Kruvazörün süvarisi Rauf Bey'e takdim edilmek üzere Şehremaneti tarafından özel olarak yaptırılan altın ve değerli taşlarla bezeli sigara kutusu hediye edilmiştir. Hatıra olarak harp gemisine mensup bahriyelilere İstanbul şehri adına Şehremaneti tarafından kıymetli parçalardan oluşan çay takımları hediye edilmiştir. Böylece krovezöre olan şükranlar sunulmak istenmiştir.

13. İSTANBUL'DA KÜTÜPHANELER VE YAYIN FAALİYETLERİ

13.1 İstanbul'daki Kütüphanelerin Durumu

XX.yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'ndeki okuryazar kişi sayısı son derece kısıtlıdır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin en büyük kütüphanelerinde bile bu düzensizlik hâkimdir. Avrupa kütüphanelerini gezip gören Türk aydınlarına göre; Avrupalıların kütüphaneleri ile Türk kütüphaneleri arasında kıyaslanamayacak ölçüde fark vardır. Dönemin pek çok gazetesinde bu konu hakkında eleştiriler ve karşılaştırmalar yapılarak Türk kütüphanelerinin de Avrupa kütüphaneleri gibi düzenli olması gerektiğinin altı çizilmiştir. Dönemin kaynaklarının elde ettiği

³²¹ "İstanbul Postası", *Servet-i Fünûn*, 29 Ağustos 1329, sy.1162, s.410.

sonuçlara göre; kütüphanelerin düzensiz olmasının sebebi, kütüphaneler idaresini elinde tutan Maarif Nezareti'nin kütüphaneleri iyi işletmemesine ve düzene sokamamasına bağlanmıştır. Kitaplar tozlar içerisinde ve bazıları hiç açılmamış halde kapalı olarak yıllarca tutulmuştur. Üstelik bu dönemde kitaplardan mühim ve kıymetli olanların çalındığına dair iddialar etrafta dolaşmıştır. Gazeteler 25.000 som altın değerindeki kıymetli bir Kuranı Kerim'in çalındığını yazmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti kütüphanelerin idaresini Maarif Nezareti'nden alarak Evkaf Nezareti'ne bağlamayı kararlaştırmıştır. Evkaf Nezareti idaresi bu kitapların inceleyip, belli bir düzene sokmaya çalışmıştır.³²²

Evkaf Nezareti'nin düzenlemeleri yeterli gelmeyince Kadıköy'deki gençler gerekli izinleri ve evrakları alarak bir kütüphane kurmuştur. Servet-i Fünûn idaresi Kadıköy'deki kütüphanenin kurulmasına yardım etmiştir. İstanbul'daki gençler Balkan Savaşlarındaki hezimetini, yeterince bilgilendirilmemeye ve toplumun gelişimini sağlayan kütüphanelerin imparatorluğun payitahtında bile gelişmemiş olmasına bağlamıştır. Toplumdaki cehaleti en aza indirmeye hedefleyen Kadıköy gençlerinin kurdukları Kadıköy Kütüphanesi'ne ait beyannamenin orijinal metni aşağıdaki gibidir;

“Milletin senîn-i müteaddeden biri maruz olduğu bunca felaket ve mahrumiyetler birçok esbâb ve avâmilin tesirâtından ileri geldiği gayr-ı kâbil inkâr olmağla beraber bunlardan en mühimi cehâlet ve maârifsizlik olduğu şüphesizdir. Efrâd-ı milletin nur-ı maârifle tenvîri için yeni yetişecek insanlık tahsil-i iptidâiye yerine göre cebren sevk-i takdir lazım ise oldukça okuma ve yazma bilenlerinde derece-i tahsillerini tedricen terâkki ve teâliye isal için elden geldikçe mertebe-i sâi ve ikdam o mertebe lâbüddür. Ancak birinci husulü doğrudan doğruya hükümet uhdesine müretteb iken ikinci istihsâlî her memleket-i mütemennide olduğu gibi efrâd-ı ahaliden müteşekkil, cemiyeti nazar-ı dikkate alarak fikr-i mütalâanın efrâd-ı ahali arasında tâmim ve intişârına imkan dairesinde çalışmak ümit edilen semerât-ı nâfia istihsâl edilirse daha ziyade tevsî-i hizmet edilmek fikriyle Kadıköy'de umumi kütüphane tesisi için iktiza eden müsaâde-i resmîyeyi istihsâl eyledik. İnşallah-ı teali işte başladık.”

Kadıköy Kütüphanesi'nde her lisandan yerli ve yabancı günlük gazetelerle birlikte Fransızca ve İngilizce kitaplardan da istifade edilmiştir. 5 kuruş karşılığında aboneler oluşturularak dileyen herkes üç ay süreyle kütüphanede bulunan kitapları

³²² Fatih Kerimi, *a.g.e*, s.161.

güvence ile almış ve ayrıyeten 15 gün süre ile aldıkları kitabı evinde bulundurma hakkı verilmiştir.³²³

Açılan diğer bir kütüphane *Peyam* gazetesinin kütüphanesidir. *Peyam* gazetesinin birinci nüshasından itibaren bütün sayıları bu kütüphanede tanesi 10 liraya satışa çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra *Peyam* gazetesinin başyazarı Ali Kemal Bey'in kitapları da satışa çıkarılmıştır.³²⁴

13.2 İstanbul'da Basın ve Yayın

İstanbul matbuatı 1912-1913 senelerinde Balkan Savaşları ile alakalı haber ve yorumlara sıklıkla yer veriyorlar. Gazete ve dergiler Balkan Savaşı'na ait hiç bir detayı atlamadan olayları aktararak yazılan yazılar fotoğraflar, röportajlar ve istatistiksel verilerle desteklenmiştir. Böylece Balkan savaşının haksızlıklarını kamuoyuna duyurmak basının asıl amacıdır. Bu yenilgiden ve sonuçlarından ders almanın gerekliliği vurgulanmıştır. Ancak bu dönemdeki en büyük sıkıntı gündelik hayata bile yansıyan İttihatçılık ve İtilafçılıktır. Bu muhaliflik basına da yansyarak yayınların taraflı olmasına neden olmuştur. Ancak yine de Türk basın hayatının bu dönemde ivme kazanması çok önemlidir. Bu dönem içinde İstanbul basınında 45 yeni gazete ve dergi çıktığı tespit edilmiştir.³²⁵ Ancak bunların yanında pek çoğu ya kısa süreli veya düzensiz olarak yayınlanmıştır.³²⁶ İstanbul'daki en büyük gazeteler *Tanin*, *İkdam*, *Alemdar*, *Sabah*, *Tasvir-i Efkâr* ve *Tanzimat*'tır. En önemli dergiler ise; *Türk Yurdu*, *Sebilü'l-reşat*, *Servet-i Fünûn*, *Resimli Kitap* ve *Donanma Mecmuası*'dır.

Yerli gazetelerin yanı sıra, yabancı gazetelerde İstanbul'da faaliyet göstermektedir. Yabancı gemilerin ve askerlerin dışında İstanbul üzerinden savaş bölgesine gitmek isteyen veya İstanbul'daki diplomasi trafiğini takip etmek isteyen yabancı devletlere ait muhabirler de İstanbul'a gelmiştir. Ancak bazı yabancı askerlerin ve muhabirlerin varlığı İstanbul'da asayiş problemlerine neden olmuştur. Bazı muhabirler yanlış haber yazarak olayların saptırılmasına neden olmuştur.

³²³ "İstanbul Hayatı, Hayat-ı Milliye: Kütüphaneler, Kiraathaneler, Kadıköy Kütüphanesi- Gençlerimizin Bir Teşebbüs-i Müfidi", *Servet-i Fünûn*, 20 Haziran 1329, sy.1512, s.185-196.

³²⁴ "Kütüphane-i Peyam", *Peyam*, 3 Şubat 1329, sy.15, s.8.

³²⁵ Hasan Duman, *Osmanlı- Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, c.1-2, İstanbul, 2008.

³²⁶ Haluk Harun Duman, *Balkanlara Veda- Basın ve Edebiyatta Balkan Savaşı (1912-1913)*, Duyap, İstanbul, 2005, s.50.

İstanbul'un düşeceği, etrafta koleradan adım atacak yerin olmadığı, yabancı tebaaya kötü muamele edildiğine dair birtakım yalan haberler yazmışlardır. Hatta Bulgarların İstanbul'u işgal etme ihtimaline karşılık, padişah ve devlet erkânının İstanbul'dan kaçacaklarına dair haberler bile yazılmıştır. Ancak Dersaadet'in böyle bir niyetinin söz konusu bile olamayacağı ifade edilmiştir.³²⁷

Savaş bölgesine izinsiz giren pek çok muhabir hem kendi hayatlarını tehlikeye atmış hem de verdikleri taraflı ve yanlış bilgiler nedeniyle Osmanlı Devleti'nin başınısavaş boyunca ağrıtmıştır. Örneğin; Lokal Ançayekri'nin çıkardığı gazetede ki nüshanın birinde gazetenin Dersaadet muhabirinin Çatalca'da haber toplamadığını, sadece at üstünde gidip geldiğini söylemiştir. Ancak bu kişi ne Çatalca'da bulunmuş ne de at ile gezinmiştir.³²⁸ Yine Çatalca'da bir Osmanlı subayı sivil giyimli üç kişiyi yakalamıştır. Bu üç kişiden ikisi kendilerinin İngiliz gazetelerinin muhabiri olduğunu söylemiştir. Türkçe veya Fransızca bilmemektedirler. Ellerinde ölen atların cesetlerinin fotoğrafları bulunmaktadır. Üçüncü kişi ise, bu muhabirlerin tercümanları olan yerli bir Rum'dur. İzinsiz bir şekilde savaş bölgesine girdikleri anlaşılmıştır. Ölü atların fotoğraflarını niçin çektikleri sorusuna mantıklı bir cevap vermemişlerdir. Öylesine atla gezintiye çıktıklarını, çektikleri fotoğrafların sakıncalı ise olumsuz olanları yok edebileceklerini söylerler. Bu muhabirlerin yanına bir subay verilerek yargılanmaları için İstanbul Harbiye Nezareti'ne sevk edilmişlerdir. Yine savaş bölgesine izinsiz olarak giren *Tan* gazetesi muhabiri Mösyö Jan Rood 19 Teşrinisani 1328 tarihinde izin almadan atı ile İstanbul'dan Çatalca'ya kadar geçerek Türkler ile Bulgarlar arasındaki bir top mübarezesine şahit olmuştur. Ardından beyaz bir duman ortaya çıkarak patlayan yüzlerce şarapnelleri gözleriyle takip etmiştir. Birdenbire bir Türk süvari memuru ortaya çıkarak Çatalca'da ne işi olduğunu sormuştur. Daha sonra hemen geri dönmesi emrini vermiştir. Türk süvari memurunun yanında aynı sebeple yakalanmış bir İngiliz muhabiri daha vardır. Mösyö Rood bu İngiliz muhabirin başına gelenden korkarak aysının kendi başına gelmesini istemediğinden memurun emrini dinleyip askerden ayrılır ayrılmaz atını kuvvetle kamçılıyarak geri dönmüştür.³²⁹

³²⁷ Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları, *a.g.e.*, s.319.

³²⁸ "Tekzib-i Resmi", *İkdam*, 31 Ocak 1913, sy.5726, s.5.

³²⁹ "Ateş Altında Gazete Muhabirliği", *Servet-i Fünûn*, 21 Kanunisani 1328, sy.1132, s.315-321.

İstanbul limanında bulunan yabancı savaş gemileri, Osmanlı Devleti'nin yabancı gemilere üç adet top atmasını beklediğini ifade ederek, yabancı konsoloshanelere üç top atıldığı zaman yabancı tebaanın elçiliklerine kaçmaları gerektiği ile ilgili bir takım şaibeli haberleri İstanbul'da dolaştırmıştır. Azadamared gazetesini muhabirlerinden bir şahıs elçiliklere tek tek gidip bu yalan haberi araştırmış ve yabancı elçiliklerden böyle bir şeyden haberleri olmadığı cevabını almıştır. Ancak İtalya konsoloshanesinde bu yanlış haber daha öncesinde kabul edilmiştir. Bu sebeple İtalya elçiliği önlemler alma yoluna gitmiştir. Bu yalan haber ortalıkta gezinirken yeni Fransa cumhurbaşkanının tahta oturması münasebetiyle karakol sefine-i hümayunundan top atılınca bu haber dikkat çekmiş ve İstanbul'daki İtalyan tebaa Osmanlı Devleti'nin bu gemileri topa tuttuğunu zannederek telaşlanmıştır. Bu nedenle daha sonrasında konsolosun emriyle bu yalan haber kaldırılmıştır.³³⁰

Yabancı gazeteler yine rahat durmayarak elçilik duvarlarına bir takım kâğıtlar yapıştırıp İstanbul'da asayiş problemlerinin olacağına dair haberler çıkarmıştır. Balkan Savaşları esnasında savaşa karşı manevi bir güç oluşturmak amacıyla verilen bir mevlit esnasında selam topları atılınca elçilik duvarlarına yapıştırılan kâğıtlardaki bilgileri dikkate alan kişiler bu top seslerini bahane ederek olay çıkarmaya çalışmıştır.³³¹ Bu gibi yalan haberler sonucunda İstanbul'da panik havası devam etmiştir.

Yabancı gazetelerin verdikleri yanlış bilgilerden dolayı İkinci Balkan Savaşı ile ilgili gazetelere hiçbir bilgi verilmemiştir. I. Balkan Savaşı esnasında savaş bölgelerine sokulan yabancı gazete muhabirlerinin verdikleri yanlış bilgiler sebebiyle Osmanlı Devleti'nin başı çok ağrıdığından askeri harekât gizli tutulmuştur. Ayrıca yalan haber neşredenler hakkında tahkikat başlatılmıştır. Yabancı muhabirler içerisinde yalan haber neşredenler tespit edildikten sonra genellikle sınır dışı edilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti Beyoğlu civarındaki bazı Ermeni, Rum³³² ve Fransız kaynaklı gazetelerin verdikleri yanlış haberlere itibar edilmemesi konusunda halkı uyarmıştır.

³³⁰ "Asılsız Şâiyeler", *İkdam*, 20 Şubat 1913, sy.5746, s.3.

³³¹ "Yanlış Şeyler", *Tanin*, 18 Şubat 1913, sy.1515, s.4.

³³² *Harbin ilk günlerinde henüz terazinin bir kefesinin müttefiklerden yana kaydığı bir sırada İstanbul'da bulunan 50.000 Yunanlı evlerine kapanarak gizli gizli katliam haberleri yaymaya çalışıyordu. Böylece halkı endişeye düşürmeyi hedefliyorlardı. Derken mağlubiyet haberi çıkagelince hepsi saklandıkları yerlerden çıkıverdiler. Beyoğlu caddelerinde kaldırılar üzerinde gösterişli tavırlarla yavaş yavaş kente yayıldılar."* Stephan Lauzan, *a.g.e*, s.114.

Balkan Savaşlarındaki haksızlığı kamuoyuna duyurmak için başvuru olan diğer bir yöntem de Balkan topraklarında mezalime uğrayan Türklerin fotoğrafları, savaş cephelerine ait orduların ve askerlerin durumlarını gösteren kartpostallar basılmasıdır. İstanbul halkı tarafından geniş rağbet gösteren bu kartpostallar ve fotoğraflar albümler halinde satılmıştır. İstanbul sokaklarında bu kartpostalları ve albümleri satan pek çok çocuk görülmüştür. Örneğin Askeri Kütüphane müdürü Hacı Hilmi Bey'in Balkan Harbi'nin tasvirini, manzarasını ve orduların durumlarını büyük bir albümle neşrederek *Balkan Harbinin Tasvirinin Panoraması* isimli albüm İstanbul'da 25 liraya satılmıştır.³³³ Hemen hemen dönemin bütün gazetelerinde bu panoramanın ilanı sıklıkla verilmiştir. Ancak bu belgenin orijinaline rastlanamamıştır.

Yine halkı bilinçlendirmek için İstanbul şehrinin karadan ve denizden nasıl korunacağı, Çatalca hattı müdafaasının önemini ne olduğu, İstanbul halkının üzerine düşen görevlerin neler olduğu ile ilgili Mahmut Muhtar Paşa'nın Balkan savaşları öncesinde yazdığı *İstanbul Hücum ve Müdafaası* bu tarihlerde sıklıkla okutulmak istenmiştir.³³⁴ Fiyatı İstanbul'da 2 taşrada 3,5 kuruştur.³³⁵

Balkan Savaşı yıllarında diğer bir yayın faaliyeti de haritacılıktır. Edirne, Yunanistan, Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan ve Selanik'e ait haritalar savaşın sonuna kadar çok rağbet görmüştür. Bu haritaları neşredenlerden birisi Tüccarzade İbrahim Hilmi'dir. Avrupa, Osmanlı ve Balkan ülkelerinin haritasını Babıali caddesinde neşredip, bu haritaların tanesi İstanbul'da 4 kuruşa, taşrada ise 5 kuruşa satılmıştır. Taşra ile İstanbul'da fiyatların farklılık göstermesinin nedeni, İstanbul'un matbaacılık anlamında merkez konumunda olmasıdır. Tüccarzade'nin haritasında Balkan köylerini, arazilerini ve kasaba yerlerini gösterilmekle kalmayıp, görsellikten yararlanılmıştır. Haritanın kabında padişahın resmi ile dört Balkan devletinin krallarının fotoğrafları eklenmiştir.

Mösyö Şerader isminde bir şahsa Balkan Savaşları öncesinde 500 lira karşılığında İstanbul'un haritasının çıkarılması görevi verilmiştir. Ancak harita ancak 1913 yılının sonlarına doğru bitirilmiştir. Bitirilen bu harita, Şehremaneti Encümeni'nin yaptığı tetkikat neticesinde sözleşmeye uygun olmayarak yapılmadığı belirlemiştir. Haritanın eksikliğine rağmen haritanın bitirilmesine izin verenlerin

³³³ "Balkan Muhârebatı Tasviri: Panorama", *İkdam*, 14 Teşrinievvel 1912, sy.5620, s.5.

³³⁴ Ayrıca bakınız: Mahmut Muhtar Paşa, *İstanbul Hücum ve Müdafaası*, Kütüphane-i İslam-ı Askeriye, İstanbul, 1326.

³³⁵ "İstanbul Hücum ve Müdafaası", *İkdam*, 5 Teşrinisani 1912, sy.5643, s.6.

itirazları dikkate alınmamıştır. Meydana gelen zarar büyük derecede olduğundan sorumluları cezalandırılmıştır.³³⁶

Balkan ve İstanbul haritalarının çok talep gördüğünü, ancak savaşın sonlarına doğru bu haritaların ilgi görmediğini haritalarla ilgili gazetelerde verilen ilanların azlığından anlamaktayız. Elllerinde harita satan çocuklar azalmış, fiyatlar düşürülmüş ve savaşın sonlarına da doğru gazetelerde harita ilanları görülmemiştir.³³⁷ Haritalar önceden 5 kuruş iken savaşın şiddeti azalınca 1 kuruşa satılmıştır.

SONUÇ

Osmanlı imparatorluğunun başkenti İstanbul'da 1912-1913 yıllarına ait gündelik hayatı incelemiş bulunmaktayız. Osmanlı imparatorluğunun son günlerini yaşadığı bu tarihlerde içte ve dışta büyük olaylar meydana gelmiştir. Özellikle Balkan coğrafyasındaki çözülmeyle birlikte dört Balkan devletinin birleşerek Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açması önemli bir olaydır. Ancak sadece Osmanlı tarihinde değil, dünya tarihini de etkileyen bu savaşların ardından birkaç ay geçmemişken dünya savaşının ateşini fitilleyen olayların Balkan coğrafyasında patlak vermesi bu tezi doğrular niteliktedir.

Diğer taraftan dönemin önemli bir küresel gücü olan Osmanlı Devleti'ne karşı açılan bu savaşlar, ekonomik ve siyasi sıkıntılarla boğuşan Osmanlı Devleti'ni daha da zor bir duruma sokmuştur. Savaş Balkan coğrafyasında cereyan etse de bu savaşların yükünü İstanbul şehri üstlenmiştir. Balkan devletlerinin, özellikle Bulgarların mezaliminden kaçan Rumeli Türkleri türlü zorluklarla, Osmanlı Devleti'nin merkezine ve halifenin şehrine gelerek sığınma talep etmiştir. Osmanlı Devleti de zor durumdaki bu vatandaşlarına kapılarını açmıştır. Sadece İstanbul'a değil, imparatorluğun çeşitli yerlerine pek çok muhacir sığınmacı olarak gitmiştir. Ancak en çok yığılma İstanbul ve çevresine olmuştur. İstanbul'un Balkanlara yakın olması ve merkezi bir konumda bulunması nedeniyle gün geçtikçe bu şehre sığınan

³³⁶ “İstanbul’un Haritası”, *Tanin*, 19 Mart 1913, sy.1544, s.4.

³³⁷ “Balkan Muharebesi Darü’l Harekâtı Mufasssal Balkan Şeb’i-ceziresi Haritası”, *İkdam*, 11 Teşrinievvel 1912, sy.5617, s.6.

insan sayısı artmıştır. Bu artış şehirde pek çok olumsuz durumu ve değişimi beraberinde getirmiştir.

1913- 1913 yılları İstanbul'u her alanda eksikliğin ve aksaklıkların olduğu bir dönemdir. Her alanda meydana gelen aksaklıkların sebebi siyasi ve ekonomik bir düzenin olmayışı ile alakalıdır. Balkanlarda meydana gelen tahribatın İstanbul'da etkisini hissettirmesi coğrafi yakınlık sebebiyle normal olsa da, güçlü bir ekonomi ve siyasi istikrar sayesinde bu etkinin İstanbul'da en az zararlar hissedilmesi sağlanabilirdi. Koleranın yaygınlaşması, açlıktan kırılan insan manzaralarının görülmesi, afetlerin yaşanması, savaşın İstanbul kapılarına kadar dayanması, sürekli korku ve gerginliğin hüküm sürmesi bakıldığında zaman durumunun son derece kritik olduğunu gösterir. Bir şehri şehir yapan unsurların hele ki başşehirinde bu unsurların iflas ederek yerini karamsarlığa ve umutsuzluğa bırakması imparatorluğunun son günlerini yaşadığının habercisidir. Savaşın uzun sürmesi ve sonuçlarının ağır olması bu çöküşü hızlandırmış ve çöküşün İstanbul şehrinden başladığı dönemin kaynaklarının incelenmesi ile anlaşılabilir. Ulaşım araçlarından tutun da okul, hastane, hatta market gibi en küçük şeylerde bile aksaklıkların yaşanması dönemin insanı üzerinde olumsuz bir etkiye yol açmıştır. Olaylardan bihaber ve vurdumduymaz insan manzaralarının görülmesi bununla ilgilidir. Genel duruma bakıldığında Türk tarihinde eşi benzeri görülmemiş büyüklükteki bu yıkımın karşısında İstanbul ahalisinin yaşananlara karşı son derece duyarsız bir porte çizdiği görülür. Ancak bu durum toplumun her kesimini kaplamamakla birlikte, kadın-çocuk, genç-yaşlı demeden pek çok kişi de savaşa yardım için seferberlikte bulunmuştur. Ancak genellikle bu yardım eden kişilerin fakir fukara kişilerden oluşması konumuzun düşündürücü bir tarafıdır.

Kalabalık insan sayısının hızla artması, öncelikli olarak barınma ve yiyecek bulma sorununu beraberinde getirmiştir. İstanbul önlerine yığılan muhacirlerin beslenmesi ve barındırılması güçleştikinden muhacirleri ve yaralıları iâşe etme görevi Osmanlı vatandaşına düşmüştür. Bahsedildiği üzere her ne kadar duyarsız kişiler varsa da duyarlı ve yaşananlara kayıtsız kalamayan kişiler de vardır. İstanbul ve diğer Osmanlı mülklerinden gelen yardımlar dönemin önemli bir sosyal dayanışmasıdır. Nitekim bu yardımların ne olduğu ve bizzat Balkan mağdurlarına yardım etmek için kurulan sivil toplum kuruluşlarına çalışmamızda yer verilerek dönemin önemli bir sosyal faaliyeti açıklanmaya çalışılmıştır. Dönemin sosyal

faaliyetleri sadece yardım kuruluşlarının bir araya gelmesi ile değil; düzenlenen spor müsabakaları, sergilenen tiyatro oyunları veya şans biletleri ile para toplanmaya çalışılarak hem muhtaç olanlara yardım edilmiş, hem de milli uyanışı sağlamıştır. Bu nedenle milli uyanışın 1912’de başladığını söylemek yanlış olmaz. Bu uyanış her ne kadar tam anlamı ile İstanbul’dan başlamamışsa da imparatorluğun şehrinde bu faaliyetlerin görülmesi son derece önemlidir.

Ayrıca çalışmamızda 1912-1913 yılının ekonomik durumuna da yer vererek, ekonominin insanların gündelik hayatına etkisini ele aldık. Kalabalık İstanbul nüfusunu daha da kalabalıklaştıran muhacir nüfusunu beslemek son derece güç bir hale gelmiştir. Fırınlarda ekmek bulamayacak duruma gelen İstanbul ahalisi son derece zor günler yaşamıştır. Savaşın pahalılaştırdığı hayat şartlarının ağırlaşmasının yanında bir de yeni yeni zamların yapılması ekonomik durumu daha da zor bir hale getirmiştir. Sadece yiyecek ve içeceğe değil ulaşım vasıtalarına, kira fiyatlarına ve kömüre kısacası tüm ihtiyaç maddelerine zam gelmiştir. Bunun asıl sebebi gelen muhacir yoğunluğu ile beraber kalacak yer bulunmakta ve yiyecek bulmakta çekilen güçlükle beraber, sürekli muhacir taşıyan arabalarına duyulan ihtiyacın artmasıdır. Bu durum İstanbul’da fırsatçıların ve dolandırıcıların çoğalmasına, ahlaki açıdan bozuk kişilere fırsat çıkmasına neden olmuştur.

Afetler ise insan yaşamına etki eden başka bir olumsuz durumdur. Gerek 1912 öncesi ve gerek 1913 yılında doğada meydana gelen gelişmeler, yaşanan felaketlerin üstüne bir yenisinin daha eklenmesine neden olmuştur. Bu dönemdeki yangınlar, depremler ve sel felaketleri hemen hemen Osmanlı Devleti’ni Balkan Savaşlarındaki kadar zarara uğratmıştır. Balkan Savaşları başlamadan çok kısa bir süre önce meydana gelen büyük İstanbul yangınlarının şoku tam atlatılamamışken, Balkan Savaşlarının yaşanması ve bu savaşın maddi külfetinin yanısıra 1913 yılının yanan evlerin imarı ile zarar gören kişilerin kaybının giderilmesi ile geçmesi, gündelik hayatı sekteye uğratan başka bir faktördür. 1913 yılı İstanbul için her ne kadar imar yılı olarak değerlendirsekte aslında bu imar faaliyetlerinin nedeni zarar gören yerlerin tamir edilmesi şeklindedir. Ancak bahsedilen imar faaliyetlerinin uygulanması için muhacirlerin işe alınması yeni bir iş gücünün doğmasına neden olmuştur. Afetlerin olumsuz yönleri yok edilmeye başlandığı sırada 1913 yılının Eylül ayında meydana gelen sel felaketi son derece büyük tahribata yol açmıştır. Bu sel felaketi yürütülen bütün imar faaliyetlerinin boşa çıkmasına neden olmuştur. Bu

felaketlerle ilgili olarak dönemin insanları tarafından ilginç bir yorum getirilerek; başlarına gelen felaketlerin ve afetlerin sebebinin beğenmedikleri bir yöneticinin uğursuzluğuna bağlamışlardır. Bu da dönemin zihniyetini yansıtmayı açısından önemlidir. Savaşların daha çok askeri ve siyasi yönlerinin araştırılması nedeniyle bu dönemin en önemli savaşlarının insan hayatlarına olan etkisini aktarılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

Araştırma ve İncelemeler

AKÇURA, Yusuf (2010), *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, Ankara: TTK Yayınları.

AKÇURA, Yusuf (2016), *Darü'l-hilâfet Mektupları*, Haz. İsmail Türkoğlu, Ankara: Ötüken Neşriyat.

ALP, İlker (1990), *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Ankara: Trakya Üniversitesi Yayınları.

APAK, Rahmi (1988), *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara: TTK Yayınları.

ARAS, Deniz (2013), *Edirne'de 1912 Marmara Depremi ve Afet Yönetimi*, (Yüksek Lisans Tezi), *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.

ARMAOĞLU, Fahir (2016), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.

ARSLAN, Emir Şekip (2005), *Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı*, İstanbul: Çatı Kitapları Yayınları.

ASHMEAD, Ellis ve Bartlett (2012), *Türklerin Rumeli'ye Vedası*, Çev. Gökem Şengün- Büşra Yavuz, İstanbul: İz Yayıncılık.

ATAY, Falih Rıfkı (2009), *Çankaya*, İstanbul, Ankara: Pozitif Yayıncılık.

AYDIN, Mahir (1998), "Hüseyin Hilmi Paşa", *DİA*, c.18, s.550-551.

CEVAD, Ahmet (1329), *Kırmızı Siyah Kitap 1328 Fecayii*, İstanbul, Matbaa-ı Hayriye ve Şürekası.

CEVAD, Ahmet (2013), *Balkan Faciaları (1912-1913)*, Haz. Fatma Ürekli-Faruk Önal, İstanbul: İdeal Yayınları.

ÇAKIR, Serpil (1993), *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.

ÇALIK, Mustafa (2014), *Bir Asır Sonra Balkan Savaşları Utanç Verici Bir Hezimetin Muhasebesi*, Ankara: Cedit-Neşriyat Yayınları.

ÇAPA, Mesut (2002), "Kızılay", *DİA*, c.25, s.544-546.

ÇAPA, Mesut (2009), *Kızılay (Hilal-i Ahmer Cemiyeti) 1914-1925*, Türk Kızılayı.

DÖLEN, Emre (Aralık 2009), *Türkiye Üniversite Tarihi: Osmanlı Döneminde Darülfünûn (1863-1922)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Dr.İBRAHİM Paşa (2016), *İstanbul'da Savaş Günleri Sultan Abdülhamit'in Doktoru İbrahim Paşa'nın I.Dünya Harbi Günlüğü*, Haz. İ.Bahtiyar İstekli, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Dr.ÖMER, Besim (2007), *Hanımefendilere Dair Konferans*, Haz.İsmail Hacıfettahoğlu, Ankara: Türk Kızılayı.

DUMAN, Haluk Harun (2005), *Balkanlara Veda- Basın ve Edebiyatta Balkan Savaşı (1912-1913)*, İstanbul: Duyap Yayınları.

DUMAN, Hasan (2008), *Osmanlı- Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*, İstanbul: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı.

ENGİN, Vahdettin (2000), *Tünel*, İstanbul: Simurg Yayınları.

ERDEM, Ufuk (2018), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Ankara, TTK Yayınları.

FARQHI, Suraiya (1998), *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

HALAÇOĞLU, Ahmet (2014), *Balkan Harpleri Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara: TTK Yayınları.

HALAÇOĞLU, Ahmet, “Balkan Savaşları (1912-1913)”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.13, s.296-304.

HALL, Richard C. (2003), *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, Çev: M.Tanju Akad, İstanbul: Homer Yayınları.

HOCHWACHTER, Gustov Von (2008), *Balkan Savaşı Günlüğü*, İstanbul Şubat: Türkiye İş Bankası Yayınları.

KARABEKİR, Kazım (2009), *Edirne Hatıraları*, Haz. Ziver Öktem, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

KERİMİ, Fatih (2001), *İstanbul Mektupları*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

KERİMOĞLU, Hasan Taner, *Balkan Savaşlarında Osmanlı Propagandası: Neşr-i vesaik Cemiyeti*, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2014, sy.29, c.2, s.539-561.

KOLOĞLU, Orhan (2006), *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul: Pozitif Yayıncılık.

KÜÇÜK, Cevdet (1991), “Babıali Baskını”, *DİA*, c.9, s.389-390.

KÜÇÜK, Cevdet (1992), “Balkan Savaşları”, *DİA*, c.5, s.23-25.

LAUZAN, Stephan (1993), *Osmanlı'nın Bozgun Yılları Hastanın Başucunda Kırk gün Kırk Gece*, Haz. Seyfettin Ünlü, İstanbul: Beyan Yayınları.

MUHTAR, Mahmut Paşa (1326), *İstanbul Hücum ve Müdafası*, İstanbul, Kütüphane-i İslam-ı Askeriye.

MUHTAR, Mahmut Paşa (2007), *Rumeli'yi Neden Kaybettik?*, İstanbul: Örgün Yayınları.

NİHAT, Bursalı Mehmet (1341), *Balkan Harbinde Çatalca Muharebesi*, İstanbul Erkân-ı Harbiye Mecmûası.

NURİ, Osman (1916), *Balkan Harbi Hatıratı*, İstanbul: Erkan-ı Harbiye Kütüphanesi.

ÖZDEMİR , Emin (2012), “Rusya Türklerinin Balkan Savaşları’na Tepkileri ve Osmanlı’ya Maddi- Manevi Katkıları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Haziran, sy.198, s.17.

PAŞA, Zeki (1328), *Balkan Harbine Ait Hatıratım*, İstanbul: Matbaa-ı Askeriye.

PATAŞOF, Meryem Rahmet (1998, Temmuz), “Bir Tatar Hemşirenin İstanbul Hatıraları”, Haz. İsmail Türkoğlu, *İstanbul Araştırmaları Merkezi*, İstanbul, sy.6, s.179-188.

SEVENGİL, Refik Ahmet (1968), *Meşrutiyet Tiyatrosu*, c.5, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

SEZER, Cemal ve METİN, Ömer (2016) *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan Savaşlarında Muhacirlere Yardımları*, Ankara: Türk Kızılayı.

ŞEVKET, Mahmut Paşa (1988), Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, İstanbul: Arba Yayınları.

TAŞTAN, Yahya Kemal (2017), *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

TÖRE, Enver (2006), *II.Meşrutiyet'in Tiyatrosu (Yazarlar-Piyesler)*, İstanbul: Duyap Yayınları.

TUNAYA, Tarık Zafer (1984), *Türkiye’de Siyasal Partiler*, İstanbul: İletişim Yayınları.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya (1940), *Saray ve Ötesi*, İstanbul: Hilmi Yayınları.

YALÇIN, Hüseyin Cahit (2000), *Siyasal Hatıralar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Süreli Yayınlar:

BİKE, Sevim (1329, 3 Teşrinievvel), Edirne’den Bursa’ya, *Türk Yurdu*, 2, s.890-891.

- ERSOY, Mehmet Akif (1913, 13 Şubat), İkinci Mev'iza, *Sebilü'l-reşâd*, 231, s.386.
- ERSOY, Mehmet Akif (1328, 24 Kanunisanı), Mev'iza, *Sebilü'l-reşat*, c.9, 230, s.273.
- HAKÎ, Emin (1328, 6 Kânunievvel), “Keyfine Bak”, *Sebilü'l-reşat*, 223, s.264.
- SADIK, Mahmut (1329, 9 Ağustos), “Denizcilik Moda Deniz Yarışları Münasebetiyle”, *Servet-i Fünûn*, 1162, s.412.
- ŞİRÂNÎ, Ahmet (1329, 8 Teşrinievvel), “Zenginlerin Malı Fukaranın Canından Tatlı Mı?”, *Beyânü'l-hak*, 180, s.3154.
- VECDÎ, Feridun (1328, Teşrinisanı), “Zavallı Gençler”, *Donanma Mecmuası*, 33, s.425-426.
- Ağlayan Bir Sahne-i Fazilet (1328, 22 Kanûnisanı), *İctihâd*, 15, s.1163-1164.
- Aksaray Hârik Mahaller (1913, 16 Mart), *Tasvir-i Efkâr*, 697, s.3.
- Aksaray Hârik Mahaller (1913, 23 Mayıs), *Tasvir-i Efkâr*, 765, s.3.
- Amerika Sefirine Teşekkür (1913, 19 Mart), *Tanin*, sy.1544, s.4.
- Araba İhdası (1913,14 Şubat), *İkdam*, 5740, s.3.
- Arabacılar (1913, 29 Haziran), *Tanin*, sy.1646, s.4.
- Arabacılar Cemiyeti (1913,1 Eylül), *İkdam*, 5938, s.4.
- Asılsız Şâiyeler(1913,20 Şubat), *İkdam*, 5746, s.3.
- Asker Kaçırınlar (1912, 20 Teşrinievvel), *Tasvir-i Efkâr*, 582, s.4.
- At İhdası (1912, 12 Teşrinievvel), *İkdam*, 5618, s.3.
- At İhdası (1913, 5 Şubat), *İkdam*, 5741, s.4.
- Ateş Altında Gazete Muhabirliği (1329, 21 Kanunisanı), *Servet-i Fünûn*, 1132, s.315-321.
- Ayastefanos ve Makrıköy Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubesi Vasıtasıyla Toplanan İânât: Lira-ı Osmanî (1912, 15 Teşrinievvel), *Senin*, 52, s.4.
- Balkan Muhârebatı Tasviri: Panorama (14 Teşrinievvel, 1912), *İkdam*, 5620, s.5.
- Balkan Muharebesi Darü'l Harekâtı Mufasssal Balkan Şeb'i-ceziresi Haritası (1912,11 Teşrinievvel), *İkdam*, 5617, s.6.

- Bazı Bulgarların Tevkifi (1913, 9 Şubat), *İkdam*, 5735, s.2.
- Beyoğlu'nda Vak'î Varyete Tiyatrosunda (1912, 25 Teşrinievvel), *İkdam*, 5632, s.5.
- Bi'l-sebep Muhâceret Edenler, *Tasvir-i Efkâr*, 19 Teşrinievvel 1912, 1329, s.4.
- Bir Casus (1912, 20 Teşrinievvel), *Cenin*, 1476, s.3.
- Bir Hazine-i Cemiyet (1913, 25 Kanûnisani), *Tasvir-i Efkâr*, 647, s.4.
- Bir Müctezde (1913, 14 Eylül), *Tanin*, 172, s.4.
- Bir Şikâyet (1913, 5 Mart), *Alemdar*, 218, s.2.
- Bir Takdirname (1913, 18 Mart), *Tanin*, 1543, s.3.
- Bir Teşebbüs-i Hamiyetkârı, (1913, 27 Kanûnisani), *Tasvir-i Efkâr*, 649, s.4.
- Bir Türk Hanımının Uçması (1329, 28 Teşrinisani) *Türk Yurdu*, 6, s.1037.
- Bombalar (1912, 15 Teşrinievvel), *Cenin*, 1471,s.3.
- Bulgar ve Sırp sefirlerinin Pasaportlarının İta'sı: Şifahi Nota (1328,11 Teşrinievvel) *Sebilü'l-reşat*, 216, s.19.
- Büyükada'da Hanımefendiler Tarafından (1912, 15 Teşrinievvel), *Senin*, 52, s.4-5.
- Caddelerde Nakliyat Meselesi (1913, 4 Şubat), *İkdam*, 5740, s.4.
- Casus, (1912, 18 Teşrinievvel), *Cenin*, 1473, s.3.
- Casus Derdesti (1912, 13 Teşrinievvel), *İkdam*, 5619, s.2.
- Cephane Deposu (1912, 10 Teşrinievvel), *Tanin*, 52, s.4.
- Çehre-i Meş'ûm-ı İzmihlâl: Yaşamak güçleşti (1329,15 teşrinisani), *Sebilü'l-reşat*, 220,s.220.
- Çekirgelere Müstevelli Marâza Hakkında (1913, 3 Mart), *Tanin*, 1528, s.4.
- Dâhiliye Nezâreti Muhacirin İdaresinden (1329, 6 Mart), *Takvim-i Vakai*, 1405, s.4.
- Darülfünûn Gönüllüleri(1912, 17 Teşrinievvel), *İkdam*, 5623, s.2.
- Dersaadet İstinâf-ı Mer'i Umûmiliği'nden (1328, 6 Kânunievvel), *Takvim-i Vakai*, 1326, s.1
- Dersaadet Tramvayları (1331, 22 Recep), *Servet-i Fünûn*, 1151, s.156-158.
- Dilenciler Hakkında (1913, 31 Mart), 212, s.2.

Dün ki Yangın (1913, 5 Temmuz), *İkdam*, 5881, s.4.

Ekmek Çuvalları Hakkında (1912, 7 Kanûnisani), *İntihâb-ı Efkâr*, 640, s.4.

Ekmek Meselesi (1913, 28 Eylül), *İkdam*, 5923, s.4.

Ekmekçiler Meselesi (1912, 14 Teşrinievvel), *Cenin*, 1470, s.4.

Esami Defteri Tanzimi (1912, 29 Kânunievvel), *İntihâb-ı Efkâr*, sy.631, s.3

Fevkalade Espor Müsameresi (1913, 17 Mayıs), *İkdam*, 5832, s.5.

Fransa Sefarethanesinin İhtirâkı (1913, 12 Ağustos), *İkdam*, 5918, s.4.

Galata Borsası (1912, 6 Kanûnisani), *İfham*, 105, s.2.

Gaz Depoları (1913, 5 Nisan), *Alemdar*, 218,s.3.

Gaz Müsaderesi (1913, 13 Mart), *Tasvir-i Efkâr*, 295, s.4.

Gece Memnuiyetleri (1328, 13 Kânunievvel), *Hilâl-i Osmanî*, 163, s.2.

Hal-i Harp Münasebetiyle (1912, 25 Teşrinisani), *İkdam*, 5663, s.6.

Harbiye Nezaretinden (1913, 11 Eylül), *İkdam*, 5942,s.5.

Harik Mahaller Komisyonu (1912, 11 Kânunievvel), *Tanzimat*,133, s.3.

Hastane Tedariki (1913, 14 Şubat), *İkdam*, 5740, s.5.

Hayat-ı Siyasiye ve İctimâiye (1329, 15 Ağustos), *Servet-i Fünûn*, 1160, s.377.

Hayat-ı Siyasiye ve İctimâiye: Seylâb (1329, 26 Eylül), *Servet-i Fünûn*, 1166, s.571.

Hayırlı Bir Teşebbüs (1329, 1 Haziran), *İdman*, s.36.

Hereke Tenzihî (1913, 29 Eylül), *İkdam*, 5924, s.5.

Hırsız Hizmetçi (1913, 11 Nisan), *Tasvir-i Efkâr*, 723, s.4.

Hilâl-i Ahmer (1912, 14 Teşrinievvel), *İkdam*, 5620, s.3.

Hilal-i Ahmer (1912, 28 Teşrinievvel), *İkdam*, 635, s.3

Hilal-i Osmani Gazetesi Müdüriyetine (1912, 27 Kanûnisani), *Hilal-i Osmani*, 164, s.4.

İâne (1913, 12 Şubat), *İkdam*, 5738, s.4.

İâne (1913, 22 Ocak), *İkdam*, 5721, s.3.

İâne Biletleri (1913, 14 Şubat), *İkdam*, 5740, s.4.

İkdam (1913, 16 Kanûnisani), *Bahr-ı Ummân Vapuru*, 5715, s.3.

İntihar (1913, 18 Mart), *İkdam*, 5772, s.5.

İstanbul Bakteriyolojhanesi (1913, 3 Temmuz), *Tanin*, 165, s.4.

İstanbul Hayatı (1329, 20 Haziran), *Servet-i Fünûn*, 1152, s.185-196.

İstanbul Hayatı, Hayat-ı Milliye: Kütüphaneler, Kiraathaneler, Kadıköy Kütüphanesi- Gençlerimizin Bir Teşebbüs-i Müfid (1329, 20 Haziran), *Servet-i Fünûn*, 1152, s.185-196.

İstanbul Hücum ve Müdafaası (1912, 5 Teşrinisani), *İkdam*, 5643, s.6.

İstanbul Postası (1329, 20 Nisan), *Servet-i Fünûn*, 1144, s.602.

İstanbul Postası (1329, 22 Ağustos), *Servet-i Fünûn*, 1161, s.376.

İstanbul Postası (1329, 6 Mayıs), *Servet-i Fünûn*, 1147, s.50.

İstanbul Postası (1329, 29 Ağustos), *Servet-i Fünûn*, 1162, s.410.

İstanbul Seylâbı, *Servet-i Fünûn*, 19 Eylül 1329, 1165, s.485.

İstanbul'da Fukarâ-ı Muhacirine Muâvenet (1913, 2 Eylül), *İkdam*, 5939, s.4.

İstanbul'daki Muhacirler Hakkında (1913, 4 Temmuz), *İkdam*, 5880, s.3.

İstanbul'un Haritası (1913, 19 Mart), *Tanin*, 1544, s.4.

İzhâr-ı Cemiyet (1913, 29 Şubat), *Tanin*, 1526, s.5.

Kadınlarımızın İânesi (1913, 5 Teşrinievvel), *Tasvir-i Efkâr*, 237, s.4.

Kadınlarımızın İçtîması (1913, 9 Şubat), *İkdam*, 5735, s.3.

Kâğıthane Suları (1913, 12 Mart), *Tasvir-i Efkâr*, 694, s.4.

Kasa Hırsızlığı (1912, 20 Teşrinievvel), *Cenin*, 1476, s.4.

Kasapların İhtikârı (1913, 3 Mart), *Tanin*, 1528, s.5.

Kavânîn ve Nizâmat İâne-i Harbiye İtâ Eden ve Cem-i İanede Yararlık Gösterenlere İtâ Olunmak Üzere İhdas Olunan Madalya Hakkında Nizamname (1329, 28 Mayıs), *Takvim-i Vaka'i*, 1488, s.1.

Kavânîn ve Nizâmat: İskân-ı Muhâcirin Nizamnâmesi Muhacirinin Suret-i Kabulü (1329, 6 Mayıs), *Takvim-i Vakâ'i*, 1466, s.1-3.

Kavurma Tenekeleri (1912, 8 Kânunievvel), *Tanzimat*, 1330, s.4.

Kayık Yarışları (1913, 29 Eylül), *İkdam*, 5924, s.5.

Kitapname Donanma Mecmuası (1328, 5 Teşrinisani), *Şehbal*, 65, s.340.

Kolera (1328, 2 Kanûnisani), *Takvim-i Vakâ'i*, 1321, s.1.

Kolera (1328, 3 Teşrinisani), *Ahali*, 197, s.2.

Kolera (1912, 11 Kânunievvel, *Takvimli Gazete*, 120-229, s. 3.

Kolera Vukuatı (1912, 12 Kanunievvel), *İkdam*, 5711, s.4.

Kolera Vukuâtı(1913, 6 Kanûnisani), *İfham*, 105, s.4.

Kolera (1913, 5 Kanûnisani), *İfham*, 104, s.4.

Koyunlarımız Niçin Azalıyor? (1328, 1 Mart), *Osmanlı Ticaret ve Ziraat Gazetesi*, 177, s.5.

Kömür Meselesi (1913, 24 Şubat), *İkdam*, 5750, s.5.

Kütüphane-i Peyam (1329,3 Şubat), *Peyam*, 15, s.8.

Layihâ-ı Resmi (1913, 28 Eylül), *İkdam*, 5923, s.4.

Madalya (1328, 10 Kanûnisani), *Takvim-i Vaka'î*, sy.1351, s.1.

Makrıköy Müdafaa-ı Milliye Piyangosu (1913, 19 Mart), *Tanin*, 1544, s.5.

Mecruh Gazilerimiz (1912, 19 Teşrinisani), *İkdam*, 5657, s.2.

Mecrûhin Hakkında Bir Tebliğ (1912, 7 Teşrinisani), *İkdam*, 5645, s.4.

Mecrûhine Fanila Yerine Kışlık Pamuklu Hırkalar (1912, 17 Teşrinisani), *İkdam*, 5623, s.6.

Mecruhlara Muâvenet Vazifesi (1912, 5 Teşrinisani), *İkdam*, 5643, s.3.

Mekteb-i Hukuk Tedrisatı (1913,13 Mart), *İkdam*, 5767, s.3.

Mekteplere Dair (1913, 7 Mart), *Tasvir-i Efkâr*, 689, s.2.

Mekteplerin Küşâdı (1912, 27 Kânunievvel), *İntihâb-ı Efkâr*, 629, s.4.

Mevki Bileti Yüzünden: İstanbul Muhafızlığı'ndan (1913, 11 Eylül), *İkdam*, 5942,

s.4.

Mevkuf Bulgar Casusu (1912, 25 Teşrinievvel), *İkdam*, 5632, s. 2.

Mevlîd-i Nebvî Kırââtî (1913, 21 Mart), *Tanin*, 1546, s.4.

Midilli İdadisi Talebesi (1912, 14 Kânunievvel), *Takvimli Gazete*, 123-233, s.3.

Moda Büyük Deniz Yarışları (1913, 1 Eylül), *İdman*, s.91-92.

Muhaceret Devri (1912, 14 Teşrinievvel), *Cenin*, 1470, s..4

Muhacir Kafileleri (1912, 27 Teşrinievvel), *Senin*, 64, s.2.

Muhacirin (1913, 20 Mart), *Tanin*, 1545, s.4.

Muhacirin Hakkında (1912, 12 Kânunievvel), *Tanzimat*, 292, s.4.

Mûhacirin Hayvanatı (1912, 6 Kânunievvel), *Tasvir-i Efkâr*, 610, s.3.

Muhacirin Tayinâtı Hakkında (1913, 17 Mart), *Alemdar*, 198-308, s.2.

Muhacirinin İskânı (1912, 14 Teşrinievvel), *Tanzimat*, sy.380, s.3

Muhacirinin İskânı (1913, 5 Temmuz), *İkdam*, 5881, s.4.

Müdâfaa-ı Milliye: Dün ki i İçtimâ (1913, 1 Şubat), *Tanin*, 1498, s.3-4.

Müdâfaa-i Milliye (1913, 4 Şubat), *İkdam*, 5730, s.4.

Mühendis Mektebi (1913, 7 Mart), *Tanin*, 1532, s.4.

Mühim Bir Tedbir-i Sıhhi: Sarı Kağıt (1913, 31 Ağustos), *İkdam*, 5937, s.4.

Müstehbirat-ı Sıhhiye: Şehrimizde Kolera (1912, 17 Kânunievvel), *İntihâb-ı Efkâr*, 619, s.4.

Müzayede (1913, 21 Mart), *Tanin*, 1546, s.4.

Müzayede (1913, 27 Şubat), *Tanin*, 1524, s.4.

Nezâfat Apartmanı (1913, 5 Şubat), *Haberdar*, 167, s.3.

Noksanü'l Vezn Ekmek Müsaderesi (1913, 15 Şubat), *İkdam*, 5741, s.4.

Osmanlı Hanımlar Cemiyet-i Hayriye'sinin Bir Teşebbüsü (1913, 30 Mayıs), *İkdam*, 5845, s.4.

Osmanlı Kadınları (23 Şubat, 1913), *Tanin*, 1520, s.4.

Ramazan Konferansları (1913, 5 Ağustos), *İkdam*, 5911, s.4.

Ramazan ve Maaş (1331, 27 Şaban), *Servet-i Fünûn*, 1156, s.282.

Rica (1913, 2 Eylül), *İkdam*, 5939, s.5.

Ruhsatiyelere Ruhsat Yok (1913, 13 Mart), *Tanin*, 1538, s.4.

Ruhsatsız Petrol Depoları (1913, 13 Mart), *İkdam*, 5767, s.3.

Rusya'nın Muzaheratı (1913, 29 Kanunisanı), *Tasvir-i Efkâr*, 651, s.2.

Samimi Bir Tavsiye (1913, 6 Mart), *Alemdar*, 192-202, s.3.

Sigorta Kumpanyalarının Bir Teşebbüsü (1913, 3 Mart), *Alemdar*, 198-307, s.2.

Siyasiye ve İçtimaiye: Topkapı Sarayı Parkı (1329, 5 Eylül), *Şehbal*, 1163, s.449.

Şehremaneti Ziyafeti (1912, 29 Kânunievvel), *İntihâb-ı Efkâr*, 631, s.3.

Şehremaneti'nden Bir Rica (1912, 13 Teşrinievvel), *İkdam*, 5619, s.2.

Şehremanetinde Bir İçtimâ (1912, 14 Teşrinievvel), *Tanzimat*, 1331, s.3.

Şehremanetinde Bir İçtimâ (1912, 14 Teşrinievvel), *Tanzimat*, 1331, s.31.

Şehremanetinde Müteşekkil Muhacirin Komisyonundan (1328, 7 Şubat), *Takvim-i Vakâ'i*, 1378, s.1.

Şehremini Atları (1912, 20 Teşrinievvel), *Cenin*, 476, s.3.

Şehrimizde Kolera (1913, 26 Kanûnisani), *Tasvir-i Efkâr*, 648, s.3.

Selanik Bankası, *Servet-i Fünûn*, (1328, 18 Teşrinievvel), 1117, s.598.

Tanin (1913, 18 Şubat), *Yanlış Şeyler*, 1515, s.4.

Tarabya'da Fransa Sefarethanesi (1329, 1 Ağustos), *Servet-i Fünûn*, 1158, s.228.

Tatil ve Teali: Rum mektepleri (1913, 7 Mart), *Tasvir-i Efkâr*, 689, s.2.

Tayyareler Görünmüş (1912, 21 Kasım), *İkdam*, 5659, s.2.

Tedarik-i Vesait-i Nakliye Hakkında (1913, 2 Mart), *İkdam*, 5756, s.3.

Tekfurdağı'na Gaz Gönderilmiş (1913, 19 Mart), *İkdam*, 5773, s.2.

Tekzib-i Resmi (1913, 31 Ocak), sy.5726, *İkdam*, s.5.

Tersane-i Âmire'de Sirkât (4 Mart 1913), *Tasvir-i Efkâr*, 685, s.4.

Tıp Fakültesinde Tedrisat (1913, 5 Mart), *Tanin*, 1531, s.4.

Tramvay Atları (1912, 26 Teşrinievvel), *İkdam*, 5633, s.4.

Umumi Konferanslar Cemiyeti (1913, 5 Mart), *İkdam*, 5759, s.4.

Umumi Silahhaneler (1913,7 Şubat), *Alemdar*,168-278, s.4.

Un Çuvalları Resmi (1913, 26 Nisan), *İkdam*, 5811, s.4.

Uzunçayır İkinci At Yarışları(1913, 15 Teşrinievvel), *İdman*, s.118 .

Vapurda Hârik (1913, 24 Mart), *İkdam*, 5778, s.5.

Yağ Meselesi (1913, 23 Şubat), *Tanin*, 1520, s.4.

Yolcuhaneler (1913,14 Nisan), *İkdam*, 5799, s.4.

Zabitan Aileleri (1913, 30 Nisan), *Tasvir-i Efkâr*, 746, s.2.

Arşiv Kaynakları

Adliye (54/14, 744/ 7)

Babıali Evrak Odası (Defter nu: 4101/307532, 4115/308617, 4113/308448, 4115/308583, 4124/30925, 4005/300328, 4036/302639, 411/308304, 4113/308434,4115/ 308586, 4149/311103, 4203/315168, 4219/316354, 4110/308242, 4178/ 313327)

Dahiliye (Defter nu: 33.57, 186/1, 137/3, 137/4, 165/15, 39/ 46, 77/ 9, 88/4, 162/56, 162/ 50, 162/71, 85/ 48, 138/ 43, 336/ 5, 38/ 27, 57/7, 63/45, 44/39, 63/45)

Hariciye (Defter nu: 20.29.74/6)

Şûra-yı Devlet (Defter nu: 3113/50, 34/9)

Salnameler, Risaleler ve Şerhiyye Sicilleri

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnâmesi (1329-1331), İstanbul: Ahmet İhsan Efendi Şürekası.

Darülfünûn Konferans Salonunda Kadınlarımızın İçtimâları (1329), İstanbul: Tanin Matbaası.

İstanbul Kadılığı (1330-1331), 298.

İstanbul Kadılığı (1330-1331), 299.

ÖZGEÇMİŞ

1994 yılında İstanbul Güngören’de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini İstanbul’da tamamladı. Lisans eğitimine 2012 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Tarih Bölümünde başlayarak 2016 yılında buradan mezun oldu. 2016 Eylül ayında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yakınçağ Tarihi anabilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı. Yakın Dönem Osmanlı Tarihi, Osmanlı Türkçesi, Balkan Türkleri ve Balkan Savaşları üzerine çalışmaktadır.

17.01.2019

PELİN DEMİR

